

**ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. П. ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТУРЧИН Ольга Василівна

УДК 821.161.2.09

ДИСЕРТАЦІЯ

**БАРОКОВА МОДЕЛЬ ДІАЛОГУ ЗІ СВІТОМ У ТВОРЧОСТІ ДАНИЛА
БРАТКОВСЬКОГО**

10.01.01– українська література

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. В. Турчин

Науковий керівник: **Корпанюк Микола Павлович**

доктор філологічних наук, професор

Переяслав-Хмельницький – 2017

АНОТАЦІЯ

Турчин О. В. Барокова модель діалогу зі світом у творчості Данила Братковського. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.01 «Українська література». – Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Переяслав-Хмельницький, 2017. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2017.

Дисертацію присвячено аналізу творчості Д. Братковського, представлені книжкою «Świat po szczęści przeuzrzany» («Світ, по частинах розглянутий»), (Краків, 1697) як моделі діалогу поета зі світом, тогочасним і сучасним, вираженого універсальною картиною. У роботі систематизовано наукові підходи дослідників України й Польщі до явища української польськомовної літератури XVI–XVIII ст. та до збірки сатиричних епіграм «Світ...», виявлено закономірності розвитку наукової думки від дискусій навколо проблеми належності польськомовних творів гуманіста із Волині певній національній літературі. Охарактеризовано своєрідність рецепції творчості Д. Братковського як польськими літературознавцями, зокрема від акцентування уваги на внеску поета у польську барокову епіграматику до представлення автора як православного українця, який заявив себе антипольськими стосунками із І. Мазепою та С. Палієм, так української рецепції, де ракурс уваги до постаті ідеолога шляхти перемінювався від висвітлення його військово-політичної, дипломатичної діяльності до всебічного вивчення поетичної спадщини у контексті української польськомовної поезії, у дискурсі барокової картини світу та основних мотивів європейського й українського бароко, ідей патріотизму та «хлопоманства», сарматизму, хозаризму, поетики барокової епіграми, метафізичної поезії тощо.

Висвітлено специфіку втілення у книжці «Світ...» концепції універсалізму завдяки трансформації системи конкретних образів в алегорії духовних станів, моральних понять і категорій, що виражають оцінку людських вчинків, дій, намірів з погляду вічних євангельських цінностей. Структура віршів книжки Д. Братковського «Світ...» реалізує погляд на проблему «людина – Всесвіт» як

єдність мікрокосму й макрокосму. Охарактеризовано своєрідність донесення державотворчих ідей і втілення картезіанських принципів переваги розуму, громадського служіння, споконвічної моральності в епіграматичних творах збірки та інспірації класицистичних тенденцій завдяки жанровій формі у надрах Бароко, зародження просвітницьких ідей у межах барокової системи художніх цінностей та особливість реалізації світським поетом світу божественної думки як складової універсальної картини світу завдяки активному використанню біблійної, зокрема євангельської символіки, традиційних для барокової моделі творчості образів «дороги», «шляху», «драбини», «палацу», «полювання» тощо.

Висвітлено специфіку вираження ідей роксолянського сарматизму й хозаризму у класицистичній жанровій формі епіграми, зокрема поетичного осмислення із засад класицистичної ідеї вірності володареві, державі та громадському обов'язку ролі шляхти у політичному та суспільному житті Речі Посполитої у другій половині XVII ст. та її відповідальності за стан справ у державі. Д. Братковський продовжив національну традицію формування за канонами сарматського міфу образів ідеальних «воїна-рицаря та монаха-рицаря Христової віри». Проаналізовано особливість реалізації деталей політичних, адміністративних, суспільних, сімейних і громадських стосунків у Речі Посполитій системою сатиричних та алегоричних образів (у дискурсі Приповістей Соломонових, з елементами народного гумору) у структурі епіграматичних творів: звичаї та негаразди королівського двору, життя шляхти, чиновників, жовнірів, селян і ремісників. Твори Д. Братковського про Хміль слугують ілюстрацією до спостережень О. Гваньїні та Г. Боплана. Проблему національної ідентичності (у національному та особистісному ракурсах) й етнічної окремішності українського народу поет трактує у дусі українського національного світобачення, засобом чого служать фольклорно-побутові символи «матері» (України), «мачухи» (Польщі) та «дітей» (українців), «батька» (Львова).

Описано різноманітні сатиричні засоби – від м'якого гумору, пародії в повчальних епіграмах до їдкої іронії, гротеску у гостросатиричних, якими послуговується Д. Братковський у дискурсі сарматської ідеології в діалозі із

шляхетським станом – адресатом його гнівних інвектив, метою яких було заперечення самого укладу людського буття, котрий автор означив філософською категорією «світ». Головною інтенцією діалогу поета зі світом став заклик захисту держави Речі Посполитої як від зовнішнього ворога, так і від внутрішнього безладу. Висвітлено засоби (риторичні звертання та запитання до світу; приписування світові дій, властивих людині; візуалізація образу світу; виявлення належних світові подвійних стандартів у ставленні до представників суспільства; актуалізація світоглядної позиції світу через прямі висловлювання), які в діалозі «автор – адресат» служать персоніфікації у структурі поетичного тексту загострено спотвореного гротескного образу світу.

З'ясовано роль засобів виявлення яскраво вираженої повчальності творів книжки «Світ...»: діалогізму, наявність риторичних фігур (звернення, запитання, вигуки, порівняння, повтори, паралелізми), посилянй на різноманітні джерела (Святе Письмо, античні та середньовічні твори, фольклор), алегоризму, складної метафоризації та символіки, а також через емоційності викладу, сугестивного заряду, що зближує епіграми Д. Братковського із бароковою проповіддю. Змістом повчань є: а) про пізнання людиною свого місця у Всесвіті, аби досягнути Небо; б) життя за законами Божими; в) ставлення до багатства й милостині; г) виконання державних, громадських і станових обов'язків; сімейні стосунки та ін.

Проаналізовано відповідність класицистичного жанру епіграми творчому задумові українського поета з Волині відтворити сатиричну картину сучасного йому життя, естетичним уподобанням митця, літературній європейській традиції, темі й матеріалу, які наповнили твори бароковим змістом, сатиричною інтонацією та просвітительськими інтенціями. Описано склад поетичного доробку Д. Братковського: прості епіграми та складні, які композиційно реалізують обидва концепти – словесний і смисловий та особливість поєднання у двовіршових епіграмах короткості із приємністю. Відповідно до поетики «низького» жанру епіграми народнопоетична сміхова стихія (жартівливі оповідання, діалоги, прислів'я та приказки) служать джерелом образів та концептів. Охарактеризовано як барокові риси творів (концептизм, метафоризм, алегоризм і символізм), так і класицистичні

(польська мова текстів; сатиричний зміст віршів, що виразив просвітницькі ідеї пріоритету розуму, порядку та суспільного служіння).

Описано класифікацію образної системи збірки поезій «Світ...», яку складають антропологічні, алегоричні, асоціативні, зокрема античні (Марс, Геркулес), тваринні персоніфікації (Лисиця, Мотиль), предмети (Мошна, Міх, Калита), явища (Фортуна) та моральні якості (Правда, Гріх, Свобода, Вельможність), образи речей побуту шляхти та образи почуттів і станів (честі, обов'язку, лицемірства, жадібності, скупості). Класицистична поетика визначила схематичність образів шляхти. Висвітлено прийоми втілення образу автора в різних іпостасях (ментор у дидактичних епіграмах, небайдужий спостерігач світового дійства у «суспільстві-балагані») у структурі багатьох епіграм та прийому «блазнювання» як одного із способів вираження авторової свідомості. Висвітлено багатофункціональність образу блазня. Описано специфіку підпорядкування барокових метафор «світ-книга», «світ-театр», алегоричних образів Хмелю, Міха і Смерті вираженню класицистичних тенденцій. Визначено елементи простонародної мови як однієї із засад класицистичної поетики щодо низького жанру епіграми та їхню роль як джерела творення тропів і фігур, що виявляє українське світомишлення Д. Братковського і тим підтверджує приналежність його творчості до українського літературного процесу.

Використано новітній літературознавчий інструментарій та охарактеризовано модифікацію класицистичного жанру епіграми у творчості поета доби Бароко та описано відхід на ритмо-мелодичному рівні від європейського версифікаційного канону. Висвітлено роль стилістичних (паронімія, морфологічні та фонетичні різновиди концептичних структур, гра слів, риторичні засоби) та ритмо-мелодичних засобів у вираженні як барокової закодованості, символіки та метафоричності текстів, так і класицистичних інтенцій творів. Описано внесок Д. Братковського у розвиток української барокової поезії, зокрема в поетику епіграми, та своєрідність реалізації поетом європейських мотивів *vanitas, varietas, theatrum mundi, memento mori*, розкрито ідейно-тематичну близькість епіграм із творами Івана Величковського, Інокентія Гізеля, Кирила Транквіліон-Ставровецького, втілення

окремих тем та мотивів збірки «Світ...» у творчості Климентія Зіновієва, Г. Сковороди, В. Капніста.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Турчин О. Символіка українського бестіарію як складова барокового поетичного мислення Д. Братковського // Сучасні літературознавчі студії. Топос тварини як антропологічне дзеркало : зб. наук. праць / [Гол. ред. В. І. Фесенко]. К. : Видавничий центр КНЛУ, 2011. Вип. 8. С. 608–618.

2. Турчин О. Проблема особистісної та національної ідентичності героїв творів Д. Братковського у дискурсі барокової концепції універсалізму // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. 2011. Т. 170. Вип. 158. С. 85–89. (Сер. : Філологія. Літературознавство).

3. Турчин О. Дискурс праці/неробства в бароковій поетичній моделі (за творами Д. Братковського) // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст./ [гол. ред. В. А. Зарова]. Бердянськ : БДПУ, 2012. Вип. XXVI. Ч. 3. С. 264–273.

4. Турчин О. Тема пияцтва у творчості Данила Братковського у дискурсі барокової концепції універсалізму // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених : зб. наук. праць. К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014. С. 129–133.

5. Турчин О. Етнокультурні аспекти прочитання барокових текстів книги Данила Братковського «Світ, по частинах розглянутий» // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво К С В», 2015. Випуск 20. С. 98–107.

6. Турчин О. Данило Братковський – поет українсько-польського культурного помежів'я епохи Бароко // Сучасні літературознавчі студії : зб. наук. праць / [Гол. ред. В. І. Фесенко]. К.: Видавничий центр КНЛУ. 2015. № 12. С. 559–568.

Стаття в зарубіжному фаховому виданні:

7. Турчин О. Элементы поэтики поучений в сатирических стихотворениях

Д. Братковського // Theofos. № 2. Listopad, 2016. Kraków. S. 176–184.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дослідження:

1. Турчин О. Сатиричні мотиви Данила Братковського у віршах Григорія Сковороди // Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка: зб. наук. праць / [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. Переяслав-Хмельницький : [б.в.], 2013. Вип. 2. С. 135–141.

2. Турчин О. Позиція барокового автора у творенні універсальної картини світу (на матеріалі поезії Данила Братковського) // Scripta manent : ювілейний зб. наук. праць : [на пошану професора Ганни Токмань з нагоди її 60-річчя] / [упорядк., заг. ред. В. М. Подриги]. К. : ІППК НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 201–209.

3. Турчин О. Проблема самопізнання як шлях до національної ідентичності у творчості Данила Братковського і Григорія Сковороди // Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка: зб. наук. праць / [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2015. Вип. 3. С. 89–93.

4. Турчин О. Класицистично-барокова поетика віршів Данила Братковського // Київські полоністичні студії. К. : Університет «Україна», 2016. Том XXVIII. С. 98–105.

ANNOTATION

Turchyn O. V. Baroque model of the dialogue with the world in Danyl Bratkovsky's works. — A qualification thesis submitted as a manuscript.

A dissertation for the degree of a Candidate of Philology (Doctor of Philosophy) in the field 10.01.01, «Ukrainian Literature». – Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University after Hryhorii Skovoroda, Pereiaslav-Khmelnytsky, 2017. National pedagogical university after M. P. Drahomanov, Kyiv, 2017.

The dissertation covers the analysis of D. Bratkovsky's works presented in the book «Świat po części przezyrzany [The world considered in detail]», (Krakow, 1697) as a model of the poet's dialogue with the world, both contemporary to him and the modern one, expressed in a universal picture. The work systematizes scientific approaches of Ukrainian and Polish researchers to the phenomenon of Ukrainian Polish-language literature of XVI – XVIII centuries and to the collection of satirical epigrams «Świat...»; discovers patterns of the scientific thought development, starting from discussions around the issue of belonging of Polish-written works of this humanist's from Volyn to certain national literature. Described is the specific reception the Polish experts in literature have of D. Bratkovsky's works. In particular, it is varying from drawing attention to the poet's contribution in the Polish Baroque epigram field to presenting the author as an Orthodox Ukrainian who manifested his anti-Polish relations with I. Mazepa and S. Palii. Described also are the specifics of the Ukrainian reception where the focus of attention to the figure of «shlakhta's ideologist changed from his military and political, and diplomatic activities to comprehensive studies of his poetic heritage in the context of Ukrainian Polish-language poetry, in the discourse of Baroque picture of the world and the main motives of European and Ukrainian Baroque, the ideas of patriotism and «khlopomanstvo», Sarmatism and Khazarism, Baroque epigram poetics, metaphysical poetry, and other.

Highlighted are the specifics of realization of the universalism concept in the book «Świat...» thanks to the transformation of the system of concrete images into allegories of spiritual conditions, moral concepts and categories which express evaluation of human's deeds, actions, and intentions from the view of eternal evangelical values. The structure of

poems from D. Bratkovsky's book «Świat...» realizes the view at the «human – Universe» problem as a unity of microcosm and macrocosm. Described are the specifics of bringing state-formation ideas and realization of Cartesian principles of the mind's superiority, civil service, eternal morality in the epigrammatic works of the collection and inspiration of classic tendencies thanks to the genre form at heart of Baroque, the conception of the Illumination ideas under the Baroque system of artistic values and the specifics of the secular poets' realization of the world of the divine thought as a part of the universal picture of the world thanks to active use of biblical, namely, evangelical, symbols, and the images traditional in the Baroque model of works, the «road», «path», «stairs», «palace», «hunting», etc.

Highlighted is the specific expression of the ideas of Roxolanian Sarmatism and Khazarism in the classical genre form of epigrams, namely the poetical interpretation from the perspective of classical ideas of loyalty to the master, state and civil duty, the role of «shlakhta» in political and social life of Rzeczpospolita in the second half of XVII century and their responsibility for the state of affairs in the country. D. Bratkovsky continued the national tradition of the «fighting knight and monk-knight of the Christ's faith» image formation according to the Sarmat myth' canons. Analyzed are the specific realization of the details of political, administrative, social, family and civil relations in Rzeczpospolita in the system of satiric and allegoric images (in the discourse of Solomon's proverbs with elements of folk humour) in the structure of epigrammatic works: the customs and troubles of the king's court, the life of «shlakhta», civil servants, soldiers, peasants and craftsmen. The works of D. Bratkovsky about Khmil serve as an illustration for observations of A. Guagnini and G. Beauplan. The poet interprets the problem of national identity (in the national and personal perspectives) and of ethnical detachment of the Ukrainian nation in the spirit of the Ukrainian national worldview approached with the help of everyday folklore symbols, «Mother» (Ukraine), «step-mother» (Poland) and «children» (the Ukrainian people), «father» (Lviv).

Described are diverse satiric means — from the soft humour, parodies in teaching epigrams to caustic irony, grotesque in extremely satiric epigrams which D. Batkovsky uses in his discourse around Sarmat ideology in the dialogue with the nobility, the

addressee of his angry invectives aimed at denying the very organization of human existence labelled as a philosophical category of the «world» by the author. The main intention of the dialogue of the poet with the world became the call for protecting Rzeczpospolita's state both from external enemies and from internal chaos. Highlighted are the means (rhetorical appeals and questions to the world; ascribing the world with the features typical to human; visualization of the world's image; elimination of double standards typical to the world in its relation to the societies representatives; actualisation of the world's worldview through direct statements), which help to personify the emphasized distorted grotesque image of the world in the dialogue «the author – addressee».

Clarified is the role of the means to find the expressive instructiveness of the items in the book «Świat...»: the dialogism, the presence of rhetorical figures (appeals, questions, exclamations, comparisons, repetitions, parallelisms), the references to different sources (Holy Scriptures, antique and medieval works, folklore), the allegorism, complex metaphors and symbols, as well as through the emotional exposition, suggestive charge which makes D. Bratkovsky's epigrams close to a Baroque homily. The content of edifications is about (a) human's search of their place in the Universe in order to reach the Heaven; (b) a life according to the divine laws; (c) attitudes to riches and charity; (d) attending to perform one's state, civil and class duties; family relationships, and so on.

Analyzed is the correspondence between the classical epigram genre and the artistic plan of the Ukrainian poet from Volyn to draw a satirical picture of the contemporary life, to the esthetical preferences of the artist, the literary European tradition, the topic and the content which filled the works with the Baroque sense, satirical intonation and Illumination intentions. Described is the structure of D. Bratkovsky's poetical heritage: simple epigrams and the complex ones the composition of which realizes two concepts, a verbal and a semantic one, at a time, and the specific combination of brevity with pleasure in the two-poems epigrams. According to the poetics of the «low-brow» epigram genre, folklore laughter elements (comic stories, dialogues, proverbs and sayings) are the source of images and concepts. Characterized are both the Baroque features of the works (conceptism, metaphorism, allegorism and symbolism), and the classical ones (the Polish

language used in the texts; satirical content of the poems which expressed the Illumination ideas of the priority of mind, order and civil service).

Described is the qualification of the image system of the poems collection «Świat...» which consists of anthropological, allegorical, associative, namely antique (Mars, Hercules), animalistic personifications (the Fox, the Butterfly), objects («Mikh», «Moshna», «Kalyta»), phenomena (Fortune) and moral values (Truth, Sin, Freedom, Nobility), images of everyday subjects of shlakhta and images of feelings and conditions (dignity, duty, hypocrisy, greedness, stinginess). Classicist poetics determined the schematic images of shlakhta. Illuminated is the device of embodiment of the author's image in different figures (a mentor in didactic epigrams, an interested observer of the world act in «the buffoonery society») in the structure of many epigrams and the device of «buffoonery» as one of the ways to express the author's consciousness. Highlighted are the multiple functions typical to the fool's image. Described are the specifics of the use of the Baroque metaphors, «the world as a book», «the world as a theatre», allegoric images of Khmil, Mikh and Death, as a means to express classicist tendencies. Defined is the role of elements of the folk language as a principle of classicist poetics in the «low-brow» genre of epigram and their role in the creation of tropes and figures which shows the Ukrainian worldview of D. Bratkovsky and, thus, confirms that his creative works belong to the Ukrainian literary process.

Modern literary instruments are applied. Described is the modification of the classicist epigram genre in the works of the Baroque poet and described was the break with European versification canons on the rhythmic and melodic level. Highlighted is the role of stylistic (paronymy, morphological and phonetic types of concept structures, equivocality, rhetorical means) and of rhythmic and melodic means in expressing both Baroque codes, symbols and metaphors, and classicist intentions of the works. Described is the contribution of D. Bratkovsky into the development of Ukrainian Baroque poetry and the specifics of the poet's realization of European motives of vanitas, varietas, theatrum mundi, memento mori. Uncovered is the epigrams' closeness of ideas and topics to the works of Ivan Velychkovsky, Inokentii Gizel, Kyryl Trankvilion-Stavrovetsky,

realization of some topics and motives of «Świat...» collection in the works of Klymentii Zynovii, H. Skovoroda, V. Kapnist.

The main positions of the dissertation are expressed in the following publications:

Articles in the national professional publications:

1. Turchyn O. Symbols of the Ukrainian bestiary as an element of D. Bratkovsky's poetic thought // Contemporary literary studies. Topos of animals as an anthropological mirror : a collection of scientific studies / [Editor in chief V. I. Fesenko]. Kyiv : Publishing centre of KNLU, 2011. Issue 8. Pp. 608 – 618.

2. Turchyn O. The problem of personal and national identities of heroes in the works of D. Bratkovsky in the discourse of the Baroque concept of universalism // Scientific works [Chornomorsky state university after Petro Mohyla of the complex «Kyiv-Mohyla Academy»]. 2011. V. 170. Issue 158. Pp. 85–89. (Series : Philology. Literature studies).

3. Turchyn O. The discourse of work/idleness in the Baroque poetical model (in the works of D. Bratkovsky) // Actual problems of Slavic philology. Series : Linguistics and literature studies: inter-institutional collection of scientific works / [Editor in chief V. A. Zarova]. Berdiansk : BDPU, 2012. Issue XXVI. V. 3. Pp. 264–273.

4. Turchyn O. The theme of alcoholism in the works of Danyl Bratkovsky in the discourse of the Baroque concept of universalism // Literature studies scenery. Young scientists' works : A collection of scientific works. Kyiv : Institute of literature after T. H. Shevchenko NAS Ukraine, 2014. Pp. 129–133.

5. Turchyn O. Ethnical and cultural aspects of reading Baroque texts of Danyl Bratkovsky's book «The world considered in detail» // Theoretic and didactic philology : A collection of scientific works. Pereyaslav-Khmelnitsky : KSV Publishing, 2015. Issue 20. Pp. 98–107.

6. Turchyn O. Danylo Bratkovsky as a poet of Ukrainian-Polish edge in the Baroque époque // Contemporary literary studies : a collection of scientific studies / [Editor in chief V. I. Fesenko]. Kyiv : Publishing centre of KNLU, 2015. №12. Pp. 559–568.

An article in an international professional publication:

7. Turchyn O. Elements of teaching poetics in D. Bratkovsky's satirical poems // *Theofos*. № 2. Listopad, 2016. Kraków. S. 176–184.

Published works which additionally reflect scientific results of the research:

1. Turchyn O. Satiric motives of Danyl Bratkovsky in the poems of Hryhorii Skovoroda // *Pereyaslav Skovoroda studies : philology, philosophy, pedagogy : a collection of scientific works* // [edited by M. P. Korpaniuk]. Pereyaslav-Khmelnysky : [without publisher], 2013. Issue 2. Pp. 135–141.

2. Turchyn O. Baroque author's position in the creation of the universal picture of the world (on the content of Danyl Bratkovsky's poems) // *Scriptamanent: an anniversary collection of scientific works : [in respect of professor Hanna Tokman for her 60th anniversary]* / [edited by V. M. Podryha]. Kyiv : IPPK NPU after M. P. Drahomanov, 2014. Pp. 201–209.

3. Turchyn O. The problem of self-cognition as a path to national identity in the works of Danyl Bratkovsky and Hryhorii Skovoroda // *Pereyaslav Skovoroda studies : philology, philosophy, pedagogy : a collection of scientific works* // [edited by M. P. Korpaniuk]. Nizhyn : Publisher Lysenko M. M., 2015. Issue 3. Pp. 89–93.

4. Turchyn O. Classicist-Baroque poetics of Danyl Bratkovsky's poems // *Kyiv polonistic studies*. Kyiv : University «Ukraine», 2016. V. XXVIII. Pp. 98–105.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVII СТ.	22
1.1. Причини виникнення і розвиток української польськомовної літератури, її жанри, тематика та ідейна спрямованість.....	22
1.2. Рецепція життя і творчості Данила Братковського у національній літературі та літературознавстві.....	34
Висновки до розділу 1.....	49
РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ Д. БРАТКОВСЬКОГО.....	52
2.1. Концепція універсалізму у дискурсі барокового світобачення.....	52
2.2. Бароково-класицистична парадигма творчості Д. Братковського.....	63
2.3. Специфіка втілення духовної тематики в жанрі сатиричної епіграми.....	72
2.4. Висвітлення станових проблем у творах збірки «Світ, по частинах розглянутий».....	82
2.5. Соціальні проблем України (Волині) другої половини XVII ст. у контексті ідей сарматизму та хозаризму.....	94
2.6. Утвердження національної самобутності народу у творах Д. Братковського.....	104
Висновки до розділу 2.....	114
РОЗДІЛ 3. ПОЕТИКА ВІРШІВ Д. БРАТКОВСЬКОГО.....	117
3.1. Сатира і гумор як засоби діалогу зі світом.....	117
3.2. Використання поетики повчань у сатиричних віршах.....	124
3.3. Епіграма як основний жанр збірки «Світ, по частинах розглянутий».....	135
3.4. Образна система збірки	147
3.5. Художня мова творів та її ритмічність.....	157

3.6. Внесок Данила Братковського в українську польськомовну літературу, новаторство автора.....	172
Висновки до розділу 3.....	182
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Творчість Данила Братковського, представлена збіркою сатиричних епіграм «Świat po szczęści przezyrzany» («Світ, по частинах розглянутий»), (Краків, 1697), явила феноменальне явище вираження державницьких ідей на периферії суспільного життя Речі Посполитої. Пошуки європейськими мислителями моделі ідеального суспільства український поет із Волині реалізував на основі національних ідей сарматизму та хозаризму. Задля втілення утопічної моделі досконалого суспільства на засадах картезіанського раціоналізму (пріоритету розуму над пристрастями, порядку, суспільного служіння й вірності державі та її правителеві), пом'якшених й облагороджених контекстом Слова, біблійного та євангельського зокрема, вченням Отців Церкви, поет вступив у бароково-класицистичний діалог із сучасним йому світом, засобами сатири від м'якого гумору до їдкої іронії заперечив вади тодішнього державного укладу Речі Посполитої. Структура збірки віршів реалізувала універсальну картину світу у трьох вимірах: земному, конкретизованому картинами буття шляхти з виходом на землі Польщі, Центральної України, Молдови та Італії, світу Неба, котрим повинна завершитися земна дорога кожного християнина, та світу Пекла, від якого поет, як справжній християнин, застерігає своїх персонажів.

Феномен творчості Д. Братковського визначили такі фактори:

- проживання на так званому культурному помежів'ї, близькість до європейських культурних джерел і трансформування їх за посередництвом культури національної, зокрема у жанрі епіграми, у національну форму української сатиричної епіграми;
- віддаленість від навчальних закладів вищого типу й літературних гуртків;
- приналежність до української (волинської) шляхти як носія державотворчих ідей сарматизму та хозаризму;
- досвід державної діяльності, зокрема послом сеймів, який обумовив формування просвітницьких тенденцій у світогляді волинського шляхтича.

Тривалий підхід української науки до національної літератури другої половини XVII ст. лише за україномовними текстами, польська мова творів Д. Братковського та приналежність поета до культури т. зв. помежів'я визначили

літературознавчу рецепцію збірки «Світ...» насамперед польськими дослідниками. Якщо в польській науці увага до постаті мислителя розгорталася в дискурсі від потрактування поезій збірки «Світ...» у контексті польської барокової епіграматики («Історія літератури польської» 1814 року Фелікса Бентковського, «Антології польської поезії барокової» Ядвіги Соколовської) до виокремлення питомо українських ідей та тематики, вказуючи про автора як українського шляхтича, борця за відокремлення східних земель від держави Речі Посполитої, то українських дослідників, спершу істориків В. Антоновича, С. Величка, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Липинського, пізніше О. Компан, шляхтич-інтелектуал приваблював результативністю його діяльності в обстоюванні православної віри у Речі Посполитій, участю у повстанні під проводом Семена Палія та перемовинами з Іваном Мазепою. Окремі твори поета публікував В. Липинський, а наприкінці ХХ ст. вірші Д. Братковського у перекладах В. Кречотня й В. Шевчука побачили світ в антологіях давньої української поезії.

Повернення творчості ідеолога шляхти в силове поле сучасної української науки про літературу стало можливим після перекладу В. Шевчуком збірки «Світ...» (2004) та прочитання її у дискурсі естетики бароко й гуманістичних ідей другої половини XVII ст. Студії П. Білоуса, Р. Радишевського, В. Шевчука, О. Яковини та ін. з проблем давньої української літератури заклали основи для формування поняття полімовності української літератури доби Бароко та виокремлення явища української польськомовної поезії в літературному процесі того часу. Доведено приналежність творчості Д. Братковського до української культури, що дозволило прочитати твори його книжки у контексті барокового літературного процесу другої половини XVII ст. (П. Білоус, П. Кралюк, М. Корпанюк, Л. Ушкалов, В. Шевчук, Н. Яцук), у дискурсі ідей сарматизму та хозаризму (О. Бай, М. Корпанюк), у світлі моралізаторських тенденцій бароко (О. Бай), у контексті барокової поетики (О. Бай, Г. Микитюк, Л. Семенюк), у контексті мотиву *vanitas* (О. Зосімова), мотиву гріха (О. Трюхан); метафізичні поезії охарактеризували Г. Калантаєвська, О. Яковина; специфіку перекладу текстів із старопольської мови проаналізувала Г. Косарева.

Однак, поза увагою дослідників залишилися класицистичні риси творів, обумовлені класицистичною жанровою формою епіграми, що заклало основи для формування класицизму в добу Бароко та втілення просвітительських тенденцій на засадах картезіанського раціоналізму.

Отже, пропоноване дослідження спричинене необхідністю прочитати твори Д. Братковського як із методологічних засад поетики бароко, так і поетики класицизму, який зароджувався в межах барокової художньої системи, тобто «барокового класицизму» (А. Вінценз) та висвітлення складових сатиричного діалогу поета із світом – основною категорією барокового світоглядом. Змістом поетичних висловлювань мислителя-правозахисника є проектування моделі ідеального суспільного укладу на засадах картезіанських принципів пріоритету розуму, соціального служіння через гостру критику та заперечення засобами сатири вад і недоліків сучасного поетові державного укладу Речі Посполитої. Вибір поетом класицистичної жанрової форми епіграми обумовив втілення просвітницьких ідей вдосконалення особи й суспільства через розвиток освіченості та моралі. Барокові мотиви *vanitas*, *memento mori*, *theatrum mundi* та барокові алегоричні й символічні образи трансформуються в класицистичній формі епіграми згідно структури жанру, вони стають виразниками класицистичних ідей.

Зв'язок роботи з програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у рамках реалізації комплексної наукової теми кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Особливості та закономірності розвитку української і зарубіжної літератури та методики їх навчання» (номер державної реєстрації 0112U004561). Тему дисертації затверджено Науковою радою Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 3 від 20. 09. 2011 р.).

Мета роботи – охарактеризувати барокові та класицистичні параметри творчості Д. Братковського як складові діалогу поета із світом задля виховання людини й побудови досконалого суспільного укладу на принципах картезіанського раціоналізму та християнських цінностей.

Основній меті дослідження підпорядковані такі **завдання**:

- опрацювати і узагальнити основні підходи літературознавців у дослідженні творчості Д. Братковського;
- послуговуючись концепцією бароково-класицистичної моделі діалогу поета зі світом, описати складові універсальної картини світу, втіленої у книжці «Світ, по частинах розглянутий»;
- висвітлити специфіку втілення барокових мотивів *vanitas*, *memento mori*, *theatrum mundi*, барокових алегоричних і символічних образів у структурі класицистичної жанрової форми епіграми;
- визначити індивідуальні риси епіграм Д. Братковського та варіанти модифікації цього жанру у творах книжки «Світ, по частинах розглянутий»;
- з'ясувати внесок Д. Братковського у розвиток української поезії другої половини XVII ст.

Об'єктом дослідження стали вірші збірки Д. Братковського «Світ, по частинах розглянутий».

Предметом дослідження є барокові та класицистичні параметри творів Д. Братковського як складові барокової моделі діалогу поета зі світом.

Наукова методологія дослідження: поетики Ніколя Буало, Митрофана Довгалевського, Феофана Прокоповича; концептуальні дослідження про бароко і класицизм А. Вінченза, В. Віппера, архієпископа Ігоря Ісіченка, В. Кречотня, Б. Криси, І. Лімборського, А. Макарова, Д. Наливайка, В. Соболя, Л. Ушкалова, Д. Чижевського, Б. Шалагінова; літературознавчі студії В. Маслюка; про польськомовну літературу Р. Радишевського, В. Шевчука, О. Яковини; теоретико-літературні про епіграму; про жанри, методи літературознавчих досліджень, версифікацію В. Кречотня, Г. Сидоренко, М. Сулими, Д. Чижевського; про світ художнього твору та шляхи його дослідження П. Білоуса, М. Корпанюка.

Методологічну основу для предметного висвітлення теми забезпечує розуміння класицизму як інспірації античного ідеалу в художньому стилі кожної епохи.

Для досягнення поставленої мети при вирішенні конкретних завдань у дисертації застосовано такі **методи дослідження**: на засадах філологічного – опрацьовано і

узагальнено наукові підходи до вивчення творчості Д. Братковського; історико-генетичного – простудійовано жанр епіграми в українській поезії, зокрема бароковій; компаративного – зіставлено й порівняно із творами європейських письменників специфіку втілення барокових мотивів та класицистичних інтенцій в поезіях збірки «Світ...»; герменевтичний метод посприяв прочитанню інтертекстуального дискурсу цих творів; культурно-історичний використано для виявлення барокових та класицистичних рис індивідуального стилю поета в контексті доби.

Наукова новизна дослідження. Уперше на системному рівні потрактовано твори збірки «Світ, по частинах розглянутий» Д. Братковського у класицистично-бароковому дискурсі.

Новизна отриманих результатів полягає також у тому, що:

- епіграми Д. Братковського проаналізовано як класицистичний жанр;
- охарактеризовано барокові та класицистичні параметри епіграматичних творів збірки «Світ...»;
- висвітлено своєрідність вираження у класицистичній жанровій формі епіграми барокової світоглядної позиції щодо активного перетворення світу у поєднанні із просвітительськими тенденціями та зародження просвітницьких ідей в межах барокової системи художніх цінностей;
- ідейно-тематичний рівень творів прочитано у дискурсі принципів картезіанського раціоналізму, роксолянського сарматизму й хозаризму, в біблійному, зокрема євангельському, контексті та у світлі вчення Отців Церкви;
- розкрито специфіку втілення європейських барокових мотивів *vanitas*, *memento mori* в біблійному контексті, а мотиву *theatrum mundi* у контексті українських інтермедій у структурі класицистичної жанрової форми епіграми;
- описано засоби персоніфікації гротескного образу світу та способи втілення образу автора й образу блазня і прийомів блазнювання як однієї із масок поета в діалозі «автор – адресат»;
- висвітлено специфіку втілення європейських барокових мотивів *vanitas*, *memento mori* в біблійному контексті; мотиву *theatrum mundi* у контексті українських інтермедій у структурі класицистичної жанрової форми епіграми;

– доповнено висвітлення поетики епіграми аналізом використання елементів поетики повчань;

– досліджено поетику віршів збірки «Світ, по частинах розглянутий» та описано вияви відходу від європейського версифікаційного канону і зближення їх з українським пісенним віршем.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можна використати під час написання розвідок про українську барокову поезію теоретико-літературного, історико-літературного та компаративного характеру. На основі дисертаційної роботи можна укласти спецсеминар для студентів та магістрів філологічних факультетів.

Апробація результатів. Основні тези дослідження виголошено на всеукраїнських конференціях: «Топос тварини як антропологічне дзеркало» (Київ, 2011), «Периферійні та місцеві ідентичності в літературі» (Миколаїв, 2011), «XI Міжнародна наукова конференція молодих учених» (Київ, 2011), «XV Всеукраїнські Сковородинівські читання» (Переяслав-Хмельницький, 2012); «XVI Всеукраїнські Сковородинівські читання» (Переяслав-Хмельницький, 2013); «XVII Всеукраїнські Сковородинівські читання» (Переяслав-Хмельницький, 2015); «II Міжнародна науково-практична конференція «Текст у сучасному лінгвістичному вимірі» (Переяслав-Хмельницький, 2015), Міжнародна наукова конференція «Транскультурні коди літературного дискурсу» (Київ, 2015).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків та списку використаних джерел, який нараховує 344 позиції. Загальний обсяг дисертації – 225 сторінок, із них – 175 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVII СТ.

1.1. Причини виникнення і розвиток української польськомовної літератури, її жанри, тематика та ідейна спрямованість

Наприкінці XVI ст. сформувався новий напрям літературного процесу того часу, який В. Шевчук назвав однією з потужних гілок української літератури [312, с. 50]. Започаткували його вірші Матвія Стрийковського (1547–1593) [312, с. 50], твір анонімного автора «Епіцедіон, себто Вірш жалібний» на смерть князя Михайла Вишневецького (Краків, 1585). Представники із середовища т. зв. «католицької Русі», тобто українського шляхетства, що здобуло польсько-латинську освіту, «полонізувалося, але не втрачало питомого зв'язку з рідною землею» [312, с. 50], творили у різних контекстах, в основному – польсько-українському (Йосип Верещинський (1530–1598), Микола Семп-Шажинський (бл. 1550–бл. 1581), Станіслав Гроховський (?–645), Адам Чагровський (1565–після 1599), польсько-литовсько-українському (Матвій Стрийковський). Виявляли любов до України, багато уваги приділяли українським темам польськомовні поети М. Пашковський (кін. XVI–поч. XVII ст.), С. Симонід (1558–1629), В. Кіцький (перша пол. XVII ст.), Бартоломей Зиморович (1597–1677) і Шимон Зиморович (1608 –1629) та інші, в наші часи це явище отримало визначення української польськомовної літератури, його «слід розглядати в контексті і української, і польської літератур» [159].

П. Білоус, В. Шевчук називають українську літературу XVI–XVII ст. тримовною [21, с. 201], [312, с. 88], тобто твореною книжною українською, латинською і польською мовами. Проте, «пишучи польською чи латинською, автор залишався прихильником «милої Русі» і свого середовища» [21, с. 201]. О. Лазаренко висловила думку, що функції літературної виконували одночасно чотири мови: латинська, церковнослов'янська, староукраїнська і польська [155].

У цьому контексті привертає увагу творчість Данила Братковського, представлена збіркою «Світ, по частинах розглянутий» (Краків, 1697). Поет реалізував бароково-класицистичну модель діалогу зі світом, як сучасного авторові

й вираженого універсальною картиною світу, так і світом сьогоденним, його епіграми сатиричним запереченням вад суспільного життя актуальні в наш час. Окремі твори, як «Сеймик», «Жовнір до жовніра», «Неук дійшлого питає, що за штука в тім буває», є прикладом діалогічної поезії, яку культивували значною мірою представники польсько-української літератури першої половини XVII ст., наприклад, С. Симонід («Селянки», 1614), М. Пашковський («Україна, татарами терзана», 1608, «Розмова козака запорозького з перським гінцем», 1617), В. Кіцький («Діалог про оборону України і побудка з пересторогою для запобігання турецьких нападів», 1615, польською мовою). До діалогічної поезії належить вірш-розмова душі і тіла «Ліки пустельникам і чесним ченцям на помисли гріховні» (1646) К. Транквіліона-Ставровецького. Збіркою епіграм «Світ...» Д. Братковський сформував модель (зразок, тип, форму, яким відповідає певна група понять і явищ) діалогу, розмови із світом, який у творах поета часто персоніфікований, є стрижневим образом багатьох поезій. Тексти Д. Братковського виражають діалогічність як стан художньої свідомості, відкритої довкіллю, готової «взаємодіяти з ним на паритетній основі, реагувати на події, брати участь у циркуляції ідей» [171, с. 288].

Барокові риси поетичного діалогу – це втілення принципу універсалізму, метафоричність мовлення, риторичність стилю. Діалогічні тексти виражають класицистичні ідеї пріоритету розуму та порядку, соціального служіння, вірності державі та її правителеві.

За мовою поетичних творів література XVII ст. отримала неоднакове прочитання як у дослідників попередніх століть, так і нашого часу. Проблему багатомовності української літератури XVI–XVIII ст. та функціонування в межах барокового культурно-мистецького простору кількох мовних варіантів порушували лише принагідно О. Брюкнер, І. Вагилевич, М. Возняк, І. Франко, як правило, обмежувалися вибором єдиномовних творів (церковнослов'янською та староукраїнською мовами), зокрема й у студіях І. Франка «Характеристика руської літератури». Це інспірувало неповний розгляд літератури того часу [255]. Архиепископ Ігор Ісіченко до барокової поезії XVII ст. зараховує лише

україномовні твори, зокрема «Вірші на жалосний погреб...» К. Саковича, поезію Івана Величковського, «Εὐχαριστήριόν» Софронія Почаського [108].

Польськомовна поезія, творена українцями, відома в Європі давно. Вона була спершу опрацьована німецькими та польськими славістами й опублікована в низці антологій: «Poeci polskiego baroku, oprac. J. Sokołowska, K. Żukowska, t. I–II» (Warszawa, 1963), «Die Älteste Ostslavische Kunstdichtung, 1575 – 1647, vorb. H. Rothe» (Giessen, 1976-1977), «Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej, wybór i komentarz A. Vincenza» (Wrocław, 1989), що, на думку Р. Радишевського, було причиною внесення цих творів у списки польської літератури [337, с. 14].

Праця І. Вагилевича «Польські письменники-русини» є «першою пробою синтетичного огляду руського письменства доби Бароко, яка враховує його багатомовність» [337, с. 20]. В антології не фігурує термін «український», проте, дослідник мав на увазі вихідців саме з українських земель, котрі декларували свою приналежність до українського родоводу, сприяли поширенню української ідеї в світі [344]. В Україні перші публікації появилися в «Антології української поезії. Т. 1. Українська дожовтнева поезія» (1984 р.), у книжці «Українська література XVII ст.» (1987 р.) багатотомної серійної «Бібліотеки української літератури» вміщено 26 віршів в українському перекладі, «Марсове поле. 2 т.» (1989 р.), а також у хрестоматії «Давня українська література» (1996 р.). У США (в університеті Гарварду) видавали багатотомну серію «Бібліотека давнього українського письменства» з 1987 р.

Дослідження останніх років Р. Радишевського «Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku: monografia. Część I» (Kraków, 1996), В. Шевчука «Муза Роксоланська» (Т. 1, К., 2004; Т. 2, К., 2005), студії О. Яковини «Метафізика в поезії. Україна XVII століття» (Львів, 2010) повернули в українську літературу творчість багатьох письменників XVI-XVIII ст., які писали не українською мовою, але всім своїм життям, літературною та громадською діяльністю були пов'язані з Україною. О. Яковина прочитує поетичні польськомовні та полімовні (поєднанням у межах твору польської, латинської, української мов)

тексти Д. Братковського, Івана Величковського, І. Орновського, П. Орлика, С. Мокрієвича та інших авторів другої половини XVII століття у контексті загальноєвропейської культурної спадщини, при цьому з'ясовує національні особливості української метафізичної поезії того часу, яка творилася переважно польською мовою (позаяк в Україні поезія метафізична була елітарною і писалася відповідно мовою літературною й державною) [320, с. 76].

Р. Радишевським та заснованими ним у 1999 році «Київськими полоністичними студіями» всебічно висвітлено політичні, ідеологічні та релігійно-церковні причини, через котрі великий напрям українського письменства XVII–XVIII ст. (поезія, полемічна проза, агіографія і, частково, історіографія та мемуаристика) створено польською мовою, також проблему взаємопроникання польської й української культур, бо польський і український народи упродовж багатьох століть «становили в певному сенсі духовну спільноту» [333, с. 7]. Цей дослідник аргументовано підтвердив думку В. Яременка, що «...поети, які, творили польською мовою, повністю чи частково вписувалися у контекст української літератури» [322, с. 11], тому зараховувати поета до тієї чи іншої літератури треба не за мовою, а за його діяльністю (Р. Радишевський). С. Сухарева умовами ідентифікації українських польськомовних творів ставить проживання автора на етнічній русинській території (у межах сучасної України чи Білорусі), східне родинне коріння або декларування своєї приналежності за допомогою активної суспільної діяльності; вияв духу роксолянського сарматизму в деталях художнього дискурсу, вживаній лексиці, обговорюваній проблематиці [267, с. 336].

Данило Братковський разом із Феодосієм Баєвським, Лазарем Барановичем, Бартоломеєм Зиморовичем, Афанасієм Кальнофойським, Симеоном Полоцьким, Олександром Шляхтовичем належать до типу «мислителів на межі культур», тобто є громадськими, церковними та іншими діячами «тих країн і народів, які внаслідок історичної долі розміщені на духовно-культурному прикордонні» [209, с. 6–7]. Геополітичне становище України «поміж Сходом та Заходом», на перехресті двох християнських віровизнань і культур – православної і католицької, греко-візантійської і латинсько-німецької духовних традицій сформувало тип церковного і світського діяча

«на межі культур» зі специфічним відмінним менталітетом» [209, с. 6–7], що у творчості Д. Братковського виражене у стилістичних особливостях його віршів, в яких дослідники вбачають відображення як польської поезії, так й української [12].

Попри те, що прикордонні території України і Польщі в результаті експансивної політики Речі Посполитої «поступово піддавались освоєнню та «психологічному або абстрактному привласненню» [268], феномен «культурного помежів'я» (Р. Радишевський, О. Сухомлинов) сформував польськомовну літературу, яка за ідейним спрямуванням залишалася національною, у нашому випадку – українською.

Ситуацію з польською мовою після Визвольної війни Богдана Хмельницького 1648–54 рр. на теренах Козацької держави дослідники називають парадоксальною [312, с. 86]: хоч книжна українська стала офіційною на всіх рівнях (від державного до побутового), все ж «...польська мова як літературна українська, без зв'язку з польською літературою, саме в другій половині XVII ст. набуває найбільшого розвитку...» [312, с.86], що відмітив і німецький дослідник барокового класицизму в українських польськомовних віршах Лазаря Барановича й Івана Орновського Ганс Роте [339, с. 47].

Польською мовою як літературною українською Лазар Баранович, Іван Величковський, Йоаникій Галятовський, Лаврентій Крщонович, Пилип Орлик, Іван Орновський, Петро Терлецький, Стефан Яворський та ін. створили потужний масив української польськомовної літератури другої половини XVII ст., при тому їхні твори не входили в контекст літератури польської й безконфліктно існували із іншими літературними вітками, витвореними книжною українською, латинською, церковнослов'янською мовами [312, с. 88]. На думку Л. Довгої, Лазарю Барановичу ішлося про те, щоб, звертаючись до польськомовного читача, вступити з ним у діалог. У вірші «Rusin do Poliaka coś po polsku gdaка» Лазар Баранович озвучує своє прагнення до повноцінного діалогу між культурами, де не тільки руське «Я» взаємодіє з польським «Ти» як із невіддільним візаві, а й потребує стати органічним «Ти» для «Я» польської культури [89].

Багатомовність Речі Посполитої зумовила виникнення у XVII ст. однорідного типу культури, який об'єднував різні за етнічним походженням групи суспільства й

поширювався як на римських католиків і протестантів, так і на православних та уніатів. Багатомовність визначаю рисою не лише нашої національної культури [185, с. 38], а літератури доби Бароко взагалі [107, с. 352], бо «українське письменство у літературному змаганні чеканило слово різними мовами» [232, с. 32]. Однак, на думку І. Франка, явище «дивної мовної строкатості» ослаблювало національну єдність між руською (українською) інтелігенцією і народом. «Одні, як Гізель, застосовували поряд з польською тільки церковну мову, інші пишуть лише по-польськи, ще інші, як Галятовський, застосовують поряд з польською тільки південноруську літературну мову, інші ж, як козацькі літописці, пишуть винятково цією останньою, або ж, як Яким Єрлич, тільки по-польськи, або, як автор густинської хроніки, лише по-церковному» [284, с. 355].

Дослідники окреслюють декілька причин домінування польської мови на українських теренах.

По-перше, факт переселення на них із корінної Польщі представників шляхти, міщан, селян, які несли свою культуру, релігію, мову.

По-друге, полонізація української шляхти, яка прагнула «пристосовуватися до нового привабного життя й нових його обставин..., переймаючи польські форми, польську культуру, піддаючись їй абсолютно» [69, с. 155], а також переходила до римо-католицької, протестантської та уніатської конфесій [155, с. 532], через що, як писав І. Франко, «протягом 1590-1620 рр. майже всі видатні руські великопанські роди або вимерли, або стали католицькими» [284, с. 346], а відступництво від «благочестя» – православ'я, автоматично означало спольщення, а, значить, і перейняття польських етнічних рис, у тому числі опанування та користування польською мовою [155, с. 532]. До цієї категорії належали русини, котрі «навчалися в школах, піддавалися впливам і починали говорити польською мовою в щоденному житті» [337, с. 11], «для ширшого кола читачів воліли писати польською і латинською мовами» [163, с. 14]. Попри те так зване «руське воєводство» Польщі внесло «левову частку» в розвиток культури Речі Посполитої, бо упродовж XV–XVI ст. тільки в Краківському університеті навчалася майже 800 вихідців із більш

як півсотні міст України, дало тоді у відсотковому вимірі культурних діячів різного рівня більше за будь-яке інше воєводство Речі Посполитої [163, с. 14].

По-третє, польська мова починає набирати додаткової, дедалі важливішої, характеристики: мови «панської» [186, с. 38], вона функціонує на рівні «панської» [337, с. 11]. Після укладання Люблинської унії 1569 р. і об'єднання Великого Князівства Литовського із Кораною Польською руська мова (українсько-білоруська версія) починає поступово втрачати свої функції [337, с. 9], стає «хлопською», що свідчить про поступове відторгнення еліти від народу.

По-четверте, польська мова, за якою, на відміну від грецької, латинської, староцерковнослов'янської та руської, залишився статус «гідності» (*dignitas*), починає домінувати в сферах релігії, літератури та суспільної діяльності, її широко використовують у Церкві, міській канцелярії, судах і політиці [337, с. 10], [155, с. 535], [265, с. 121-125]. Починаючи з XVII століття, польська мова в Україні лунає в освітніх центрах, нею твориться література [339, с. 47].

По-п'яте, за П. Білоусом, під впливом реформаторських новацій у церковному житті та шкільній освіті відбулося єднання української освітньої практики з європейською [21, с. 201]. Сильвестр Косів у творі «Exegesis» (1635) обстоював необхідність мати в Україні власний навчальний заклад європейського зразка: «Coby zaś za potrzeba łacińskich nauk narodowi naszemu była? Ta najpierwsza, żeby biednej Rusi naszej głupią Rusią nie zwano. <...> ... w Polsce ... język łaciński najwięcej służy. Pojedzie nieborak rusin na trybunał, na sejm, na sejmik, do grodu, do ziemstwa: bez łaciny, płaci winy... <...> graeca ad chorum, a łacina ad forum» [341, с. 444–445]. Петро Могила у своєму полемічному польськомовному творі «Litos, albo Kamień...» (1644) чітко висловився про потребу опанування русинами польською мовою, а також латиною, для того, щоб українців не сприймали як іноземців або як простаків, які не вміють навіть скаргу до Трибуналу подати або відповісти на питання щодо постулатів віри [331].

Попри візантійське спрямування православної конфесії, Києво-Могилянська колегія (заснована у 1632 році) стала «латинським» закладом, зорієнтованим на тогочасні польські та західноєвропейські університети, програма якого включала в себе,

окрім «семи вільних наук», викладання церковно-слов'янської, латинської, грецької і польської мов [285, с. 69]. На курсах поетики й риторики викладачі наводили приклади з польської поезії та прози (переважно Яна Кохановського) [332, с. 10–11].

По-шосте, дослідники Г. Грабович, О. Лазаренко підкреслюють функцію польської мови у багатонаціональній Речі Посполитій *lingua franca*, для прикладу, у документах і листуванні Богдана Хмельницького або Мазепи [66, с. 146–147], у творчості Лазаря Барановича, Йоанникія Галятовського, Афанасія Кальнофойського, Сильвестра Косова, Пилипа Орлика, Івана Орновського, Мартина Пашковського, Іпатія Потія, Феофана Прокоповича, Мелетія Смотрицького, Стефана Яворського та ін.

По-сьоме, польська мова слугувала провідником до культурних надбань і здобутків Західної Європи [155, с. 534], до «вестернізації української культури» [21, с. 201]. «Польща стала для українців вікном на Захід» [304, с. 18], бо «Східнослов'янський ареал *Slavia Orthodoxa* контактував із *Slavia Romana* через... українську та польську мовну територію» [50, с. 38]. Українські письменники всебічно черпали зі скарбниці польського письменства, яке у XVI–XVII ст. ввібрало у себе найкращі здобутки ренесансного та реформаційного рухів Європи, «адже польська література трактувалася ними як спільне слов'янське надбання» [231, с. 10], однак, це «...вело не до поглинання однієї літератури іншою, а до взаємозбагачення» [228, с. 186].

Отже, суспільно-політична ситуація в Україні XVII ст., що визначалася як неповноцінністю державного життя, так і впливом реформаційних віянь, посприяла втіленню барокового феномену багатомовності, а польська мова «...поступово стає фактом не лише польсько-української літератури чи полемічних змагань, а й однією із самодостатніх українських літературних мов (твори Іларіона Денисовича, Йосипа Калимона, Афанасія Кальнофойського та ін.)» [312, с.83], [310, с. 17]. Багатомовність української літератури сприяла міжнародному визнанню її та поширенню на величезній території Східної Європи і Балканського півострова [288, с. 5].

Попри залежність вибору мови тексту, як зауважив Р. Радишевський, від жанру, тематики твору, дослідники одностайні, що вагу мало «до кого є адресований твір, ким є читач» [337, с. 11], бо мова «обиралася в залежності від адресата й мети» [186, с. 35]. Леонтій Карпович, зокрема, перекладав свої твори з «руської» на

польську – «jako wielom odkrywysz, pojętym dialektem» («для багатьох як більш зрозумілим діалектом»), а також «jako przywoitszym» («як гарнішим»), а Мелетій Смотрицький писав цією мовою «dla snadniejszego wszecch ludzi pojęcia» («для більш зручного розуміння усіма людьми») [230, с. 11]. Польська мова стала «знаряддям порозуміння усіх, хто вмів читати й писати» [186, с. 29].

Д. Братковський – представник сарматської формації, яка виникла на українсько-польському помежів'ї та сформувала специфічний етос сармат-роксолан-козаків [83], що орієнтувався на елітарного читача з наміром донести державотворчі ідеї, насамперед монархічні, що визначило мову творів як одну з ознак класицистичного стилю. Польська була мовою професійного спілкування поета; він творив на своїй батьківщині, яка після Люблинської унії 1569 р. разом із Брацлавщиною та Наддніпрянською Україною, що до того були землями Великого Князівства Литовського, увійшла до Речі Посполитої. Перебуваючи поза літературними, духовними та академічними осередками, Д. Братковський обрав для творчості польську мову, яка в сучасному поетові суспільстві була ознакою освіченості та культурної приналежності до вищих верств населення [186, с. 29], виконувала універсальну комунікативну функцію і мала статус мови міжнародного спілкування [267, с. 335], чим розширив коло потенційних реципієнтів творів.

Однак, своєю творчістю автор збірки «Світ...» ствердив, що саме польська мова в процесах інтенсивної адаптації та асиміляції інонаціональних елементів в українській літературі XVII–XVIII ст., на перетині двох світів: автохтонного староукраїнського і привнесеного польсько-латинського [288, с. 5] своєрідно прихистила українство у сарматському варіанті, прислужилася потребі «збереження релігійно-народної окремішності і традицій України» [337, с. 12], стала засобом протистояння домінуючому впливу католицько-латинського Заходу в Україні.

Хоч польськомовні тексти українських письменників доби Бароко поділяли «усі риси польської літератури того часу, включаючи латинську риторичку, барокову чи гуманістичну» [50, с. 39], що дало підстави польським дослідникам, зокрема Я. Соколовській, К. Жуковській, увести твори Д. Братковського до антології

польської барокової поезії [335], сучасні українські літературознавці прочитують епіграми збірки «Світ...» у дискурсі української барокової культури не за ознакою мови написання творів, бо «мова не була ознакою етнічної приналежності поета» [320, с. 121], а на рівні смислів, символів, ментальності. С. Сухарева підкреслює цікавий факт, що «Данило Братковський, пристрасний оборонець українського православ'я, писав виключно польською та ідеалізував владу польського короля. Для нього джерелом занепаду Речі Посполитої була не сама монархічна система, а втрата моральності польською шляхтою, від якої конструктивно мала відрізнятись шляхта українська» [267, с. 337].

Формування Д. Братковського як письменника відбувалося на тлі політичних і культурних явищ, як падіння Константинополя, отже, послаблення візантійського впливу і спрямування вектору культурного розвитку на Захід. Є думки дослідників, що ані схоластика, ані Відродження, ані Реформація в чистому вигляді у нас не існували [199, с. 274], визначальною для української культури того часу залишається «парадигма православного богомислення», однак «є всі підстави твердити не лише про неперервність культурно-історичного розвитку з часів Київської Русі, але й про збагачення її європейським духовним досвідом Відродження, Реформації та Бароко» [216, с. 6]. І. Франко наголошував, що «...потужніші впливи науки і мистецтва Заходу на Литву і Русь ... приходили через торгівельні стосунки, через подорожі шляхетських синів за кордон на навчання...» [284, с. 345], серед яких, за версією дослідників (П. Кралюк, В Шевчук), міг бути і Д. Братковський.

Роль контрреформації, і «не лише католицької, а й православної (братства, ставропігії, братські друкарні і школи)» [284, с. 345], у формуванні культурного середовища в Україні, услід за І. Франком, відзначають сучасні дослідники М. Довбищенко, О. Лазаренко, С. Сухарева та ін. Оскільки «У ту добу загальноєвропейська культура доходила в Україну переважно польськими каналами» [160, с. 86], то вмотивованим є польський контекст збірки «Світ...», що стала прикладом адаптації та асиміляції інонаціональних елементів Ренесансу і Бароко, які вступили у складні зв'язки з успадкованими від попередньої доби середньовічними надбаннями відповідно до внутрішніх законів розвитку

української літератури. Збіркою епіграм «Світ...» автор втілює європейську жанрову форму та популярні барокові мотиви *vanitas*, *memento mori*, *theatrum mundi* і класицистичні тенденції на підґрунті православної віри. Хоча Д. Братковський активно позиціонував себе захисником православ'я, його творчість засвідчила стирання грані між «візантійсько-слов'янською» і «латинською» спільностями, великою мірою зумовленої конфесійним чинником; тексти книжки «Світ...» – це, за висловом Д. Наливайка, «нова, всеєвропейська літературна спільність, заснована вже на інших позаконфесійних підвалинах» [194, с. 74–75]. Подібно як у творчості Лазаря Барановича, якого називають «людиною польської освіченості» [313, с.128], виражена приналежність барокової культури до православно-слов'янської спільноти, так і творчість Д. Братковського засвідчила переорієнтування культури бароко на поступове освоєння й синтезу «латинської культури» «на ґрунті глибинної етнонаціональної та культурної традиції» [195, с. 14].

Польською мовою у часи Бароко писали поезію, полемічну прозу, агіографію і, частково, історіографію та мемуаристику. За П. Білоусом, єзуїтська освіта «давала поштовх для зародження в Україні книжного віршування та драматичної літератури» [21, с. 201]; Польськомовна українська поезія періоду бароко збагатила українську літературу європейськими мотивами та урізноманітнила жанри батальною, розмислово-медитаційною, панегіричною поезією, бо польська мова в цих темах була добре вироблена [312, с. 89]. Вибір поетом-правозахисником жанрової форми епіграми став даниною класицистичній традиції. Класицистичний жанр епіграми, народжений в античні часи (до нього зверталися Анакреонт, Марціал, Платон, Сапфо, Ювенал та ін.), отримав велику популярність в європейській поезії, починаючи від Ренесансу (Дж. Овен), Бароко (Ф. фон Логау). В українській поезії епіграма існувала вже в XVII ст. [298, с. 35–56].

Дослідники підкреслюють, що польською мовою в поберестьській полеміці писали як представники католицизму, зокрема єзуїт Петро Скарга, так і визначні представники православ'я: Андрій Мужилівський, Петро Могила та інші, бо польська мова слугувала одним з основних риторичних прийомів, який допомагав донести зміст аргументів і контраргументів до опонента, залучав до розмови нових

учасників конфронтаційного літературного діалогу [267, с. 336], та «польські твори могли розраховувати на ширше коло читачів, ніж латинські» [107, с. 352].

Збірка панегіричних віршів «*Mnemosyne sławy prac i trudów... Piotra Mohyły... na požądany onego wjazd do Kijowa od studentów gymnasium w Bractwie Kijowskim*» (1633), хоч і видана польською мовою, спрямована проти експансії католицизму, а в остаточному підсумку – і проти ополячування українського і білоруського народів [107, с. 352]. Автори творів засуджують «дракони і василіски» за їх «наклеп на східну правду», зі співчуттям мовлять про тих, хто страждає в темницях «за чисту східну віру». Факт творення польською мовою панегіричної, релігійно-духовної та полемічної літератури православними діячами став для М. Грушевського красномовним свідченням того, що польська мова вкоренилася в систему освіти і культури українського суспільства XVI–XVII ст. і стала невід’ємною частиною української ментальності. Так, на честь посвячення Петра Могили в митрополичий сан в 1633 р. учні Львівської братської школи написали панегірик польською мовою за найкращими зразками польської риторичної науки: «*Auroga na horyzencie lwowskim świecaca*» [70, с. 182]. В українських школах, часто стихійно, на замовлення українсько-литовських магнатських родів, зокрема й православних, створювали і розповсюджували польсько-латинську літературу [231, с. 16], як для прикладу творчість Яна Гучого, італійця за походженням, присвячена волинським магнатам Заславським [231, с. 20].

Щодо тематики польськомовних творів, то ще В. Перетц звернув увагу на факт, що в роздумах про залежність літературного українського вірша від польського не відбувався сам процес засвоєння форми, лише наголошується тематичний аспект. Наслідуючи польські й західноєвропейські зразки, українські поети пристосовували їх до рідної традиції, адже їхнім завданням було не лише оспівування героїчних вчинків сарматів, а також (що було не менш важливим) сповідували прив’язаність до власної традиції культури, православної віри та мови [212].

Свідоме, як підкреслює Р. Радишевський, «засвоєння чужих рідній культурі зразків» [231, с. 26] розширювало тематичні та стилістичні горизонти української літератури. Помітне обмеження світської тематики за рахунок релігійної літератури,

«хоча в епоху бароко не існував виразний поділ на *sacrum* і *profanum*, тому що релігійні і суспільно-патріотичні завдання збігалися і виражалися через естетичну і морально-виховну функції літератури» [231, с. 26]. Натомість, патріотичні та релігійні мотиви є домінантними в тематиці українських митців. Визрів образ козацтва – оборонця суверенності. Оскільки «національна шляхта не виконала своєї історичної місії і не відродила державу», то «рух національного Відродження», представлений київським інтелектуально-літературним осередком, очолюваним Єлисеєм Плетенецьким, Йовом Борецьким, Петром Могилою, опертий на гуманістично-ренесансні, патріотичні та просвітницькі ідеї, «змінив аристократично-сарматську ідеологію козакофільською» [132, с. 19]. Українські мислителі усвідомлювали свою історичну єдність з княжою Руссю, але в період Руїни вони пережили крах надій на державне самоствердження, тому національні мотиви у творах наших митців, зокрема Д. Братковського, переросли у мотиви відповідальності кожної людини перед собою та Богом за благоустрій не так державний, як соціальний, дотримання духовної чистоти як представника нації.

Отже, геополітичні та історичні обставини XVI–XVIII ст. визначили межовий характер української польськомовної літератури та специфічні риси, які сформувалися під впливом західноєвропейського, «латинського» культурного досвіду. Польська література зіграла посередницьку роль у впровадженні на український ґрунт нових гуманістичних, художньо-стильових здобутків та реформаторських ідей. Польськомовні твори доби Бароко, створені авторами українського походження, належать до нашої національної літератури.

1.2. Рецепція життя і творчості Данила Братковського у національних літературі та літературознавстві

Збірка польськомовних віршів (в основному, епіграм) Данила Братковського «Świat po szczęści przeuzrzany» («Світ, по частинах розглянутий»), видана у Кракові 1697 р., переживає нове народження. У 2004 р. в Луцьку вона знову побачила світ у новому фототипному перевиданні (переклади віршів із старопольської сучасною українською мовою В. Шевчука) [33]. За короткий період повернення Україні спадщини видатного поета доби Бароко його твори стали об'єктом наукових

досліджень та введені у навчальні курси Історії української літератури XI–XVIII ст. Данило Братковський, страчений у Луцьку 1702 року за вірність ідеї визволення України з-під польської залежності та православної віри, канонізований Українською Православною Церквою Київського патріархату і залічений до святих у лику Страснотерпців 27 червня 2013 р. [116].

Тексти збірки «Світ, по частинах розглянутий» отримали прочитання у дискурсі барокової картини світу та основних мотивів європейського й українського бароко (О. Бай, П. Кралюк, В. Шевчук), поетики барокової епіграми (О. Бай, Г. Микитюк), ідей патріотизму та «хлопоманства» (М. Корпанюк), сарматизму (О. Бай), метафізичної поезії (О. Яковина) тощо. Деякі етнокультурні проблеми творів Д. Братковського висвітлив В. Шевчук у стосунку до аналізу алегоричних образів Міха, Хмелю та теми смерті [313, с. 274-276]. Окремі аспекти творчості поета як складової барокового літературного процесу отримали прочитання у працях Г. Калантаєвської, М. Корпанюка, В. Шевчука. Особливості перекладу віршів Д. Братковського сучасною українською мовою В. Шевчуком проаналізовано Г. Косаревою [137].

Творчість Д. Братковського представляє бароко (*итал. barocco – дивний, химерний*) – напрям у мистецтві та літературі XVII–XVIII ст., художній системі якого властиві мінливість, поліфонічність, ускладнена форма. Літературним творам збірки «Світ...» характерне поєднання релігійних і світських мотивів, образів, тяжіння до різних контрастів, складної метафоричності, алегоризму.

Збірку віршів «Світ, по частинах розглянутий» родовитий український шляхтич видав у Кракові в 1697 р. у потужній друкарні Цезаріїв за часів керування нею друкарем і видавцем Францішком Цезарієм-молодшим, що мав титул: «Його королівської милості та ясновельможного пана краківського біскупа, князя сіверського і також Краківської Академії друкар» та низку привілеїв на друкування певних видів книжок від короля [287, с. 425]. Волинський інтелектуал, видаючи власним коштом збірку накладом 4100 примірників, без сумніву, прагнув зацікавити нею найширше коло читачів й отримати якнайбільший суспільний резонанс, тому й обрав відому краківська друкарня, діяльність якої в той час була у розквіті.

За життя Д. Братковського збірка не побачила світу. Із заповіту дізнаємося, що поет просить свою дружину, як на це її воля, викупити наклад у друкарні. Майже через 70 років після видання «Світу, по частинах розглянутого» окремі вірші із нього перевидав у збірнику «Rozrywki» (Варшава, 1768) літератор, видавець, діяч польського Просвітництва Франтішек Богомолець (1720–1784) [287, с. 426].

Сучасний перекладач і дослідник В. Шевчук слушно назвав феномен Д. Братковського «діамантом у попелі». Про «блюстителя благочестя» (С. Величко) свого часу писали або принагідно згадували В. Антонович, О. Компан, М. Костомаров, І. Крип'якевич, В. Липинський, М. Максимович, І. Франко, О. Цинкаловський, а також деякі журналісти та краєзнавці. Всіх передусім цікавила неординарна особа волинського шляхтича, що був відкритим опозиціонером до пануючого магнатсько-шляхетського стану Речі Посполитої кінця XVII–початку XVIII ст.

Про життя Данила Братковського збереглися доволі скупі документальні свідчення. За останні тридцять років маємо низку здебільшого науково-популярних, краєзнавчих і зовсім мало власне наукових розвідок, у яких було б здійснено реконструкцію основної фактографії життєпису, аналіз його діянь і творів.

Перші відомості про особу Данила Братковського подав 1720 р. Самійло Величко, «бывший канцелярист канцелярии войска запорожского», в «Летописи событий в Югозападной России в XVII-м веке» [42]. Літописець охарактеризував волинського шляхтича: «человѣкъ учоній, поэт вишмененній» [42, с. 566], котрий збірку «Світ...» «красно и утѣшно зложивъ», в якій мовилося «о разныхъ Львовскихъ рѣчахъ» [42, с. 566]. Автор констатує приналежність Д. Братковського до тієї шляхетської меншості, яка відстоювала інтереси українського народу. В описі 1700 року розповів про участь Д. Братковського в таємній розмові з І. Мазепою, з котрим був «здавна конфидентъ». Поета піймали, коли повертався до Львова, бо «на него по всѣхъ шляхахъ чигали», і відправили в Луцьк, де був жорстоко страчений «чрезъ ката за семь разовъ» [42, с. 566-567].

С. Величко детально описав подану православними дворянами Волинського воєводства Данилом Братковським, князем Вацлавом Четвертинським, Андрієм Гулевичем інструкцію від «руського духовенства» до короля Яна Собеського з

проханням про збереження православ'я і підтримку його в суспільстві на рівні із католицизмом «згідно права Речі Посполитої». Посли присягнули, «что они не дадут согласія на принятіе догматовъ, не согласныхъ съ ученіемъ Православной церкви. 1679. Декабря 9» [5, с. 32]. Сучасні дослідники, опираючись на новіші історичні джерела, доповнюють, уточнюють, а іноді заперечують достовірність фактів, наведених в історичній праці С. Величка про Д. Братковського [60, с. 100]. Щодо університетської освіти волинського шляхтича, то В. Шевчук висловив версію про навчання в Італії [311], П. Кралюк – «у якомусь західному університеті» [142], П. Борек на підставі вивчення архівів та аналізу книжки «Світ...» прийшов до думки, що Д. Братковський не здобував освіти за кордоном [326], а Д. Кулиняк вважає, що поет навчався у Києво-Могилянській академії разом із С. Гурком (Палієм), потім, у 1660-х рр., продовжив навчання в Італії [120, с. 87].

У польській науці потрактування творчості Д. Братковського пройшло шлях від акцентування уваги на його внеску у польську барокову літературу (як польський бароковий поет, епіграматист репрезентований в «Історії літератури польської» Фелікса Бентковського, 1814), «I w odmianach czasu smak jest. Antologia polskiej poezji barokowej», укладеній Катериною Жуковською, Ядвігою Соколовською «Poeci polskiego baroku / Opracowały Sokołowska J., Żukowska K.», до представлення в анотації до перевиданої 2011 року збірки Д. Братковського «Świat ro szczęści przeuzrzany» творчості поета «в панoramі епіграматики XVII ст.», а самого автора як речника відривання України від держави польсько-литовської. П. Борек у «Нових матеріалах до біографії Даниеля Братковського» (2012) характеризує волинського шляхтича як православного українця з Речі Посполитої, зауважує, що доробок поета не охоплений увагою польських дослідників, попри те він є об'єктом зацікавлень українських вчених, що мотивовано біографією шляхтича з Волині – його православ'ям й антипольськими стосунками із І. Мазепою та С. Палієм [326]. В антології «Helikon Sarmacki» (1989) упорядник і автор передмови А. Вінценз представив Д. Братковського епіграмою «Człowiek praw» [343, с. 28].

В українській рецепції ракурс уваги до Д. Братковського перемінювався від висвітлення його військово-політичної, дипломатичної діяльності до всебічного

вивчення поетичної спадщини у контексті української польськокомовної поезії та у дискурсі європейських запозичень і національних традицій. Постать поета-сармата серед української шляхти (В. Антонович) свого часу привернула увагу В. Антоновича як «особистість майже невідома, але досить цікава як останній родовитий руський дворянин» (личность почти неизвестная, но весьма интересная, как последний природный русский дворянин) [2, с. 237]. Життєва позиція науковця, вихованого матір'ю-полькою, який знав, наскільки зверхнім було ставлення поляків (та й спольщених українців) до всього українського, полягала у відновленні української національної свідомості. В. Антонович описав військово-політичну діяльність Д. Братковського, активну участь у повстанні Палія та акцентував увагу на вірності поета-гуманіста своїм переконанням: «Братковський знаходиться серед своїх побратимів відокремлено, і не лише не знаходить серед них підтримки, але, навпаки, – наштовхується на переслідування і кару» (Братковский стоит среди своих собратий уединенно и не только не находит в них поддержки, но, напротив, – встречает гонителей и палачей) [2, с. 238]. Збірку «Світ...» історик назвав суцільною їдкою сатирою на тодішнє шляхетське суспільство.

Опубліковані в «Архиве Юго-Западной России, издаваемым Временной комиссией для разбора древних актов». Документи висвітлили останні події життя Д. Братковського: постанову сеймика про передачу його справи військовому суду, заповіт, складений шляхтичем перед стратою, сам вирок смертного покарання за участь у козацькому повстанні тощо [4]. В умовах Російської імперської політики щодо України науковець прочитує суцільну, політичну діяльність Д. Братковського, сатиру на шляхетський устрій як певне ідеалістичне бачення національного самовираження серед суцільної відторгненості від своєї ідентичності.

М. Максимович у листі до В. Антоновича доповнив біографічні дані про Д. Братковського та довів, посилаючись на родовідні записи, опубліковані в альманасі «Киевлянин» 1841 р., що батьком поета був Богдан Братковський [178].

О. Бірюліна встановила, що багато оригінальних документів XVII–XVIII ст., з яких якнайповніше можна було б отримати достовірну інформацію про життя видатного волинянина, – виходили друком один раз у виданнях XIX ст., а самі

загубилися у лихоліттях ХХ ст. Тому всім публікаціям архівних матеріалів, на думку дослідниці, можна і потрібно надавати значення першоджерел [24, с. 17].

М. Костомаров назвав Д. Братковського одним «изъ послѣднихъ могиканъ» серед тих, хто не встиг «измѣнить отеческой вѣрѣ» [138, с. 230]. Збірку «Світ, по частинах розглянутий» науковець визнав сатиричним зображенням вад шляхетського суспільства [138, с. 230].

Осмислюючи роль шляхти у національно-визвольному русі України, В. Липинський звернув увагу на постать волинського шляхтича-лідера, котрий на тлі загального морального та національного занепаду починав розбуджувати дух нації (як автор звернень до народу та шляхти в повстанні Палія), став оборонцем православних руських прав і вольностей. До розвідки «Данило Братковський – суспільний діяч, письменник ХVІІ ст.» історик додав 28 віршів поета у перекладі В. Доманицького. У віршах барокового поета В. Липинський побачив суголосні його власній ідеї територіалізму думки про необхідність для шляхти виконувати «свої обов'язки, які накладає на них їхнє багатство та «вельможність» [158]. Видання збірки «Світ...» В. Липинський назва першим легальним способом боротьби шляхтича із тогочасними суспільними порядками.

І. Франко у статті «Жарт непотребний» лише згадує ім'я Д. Братковського в контексті висвітлення перебігу повстання Палія, причинами якого визнав ті порядки при Августові ІІ і Августові ІІІ, котрі пани називали «золотою вольністю», а насправді були свавіллям шляхти [283, с. 194].

М. Драгоманов підносить постать поета-дипломата на один рівень із Самовидцем, С. Величком, Г. Квіткою-Основ'яненком, Т. Шевченком [93, с. 185], що, безперечно, вказує на ставлення науковця до польськомовної творчості поета як до надбання української культури.

М. Возняк у своїй «Історії української літератури» здійснив короткий огляд віршів збірки Д. Братковського «Світ...» та відмітив здатність автора «в жартівливій формі» описати всі вади тогочасного суспільства; наголосив, що поет «стає в обороні бідних, велить дати їм їсти й замість палаців радить будувати шпиталі й дати там притулок бідним і калікам» [53, с. 54]. Науковець охарактеризував

Д. Братковського як національно свідомого українця, вірного традиціям, та підкреслив несхитність поета у боротьбі за повернення українцям прав на рівні з іншими націями в Речі Посполитій.

Діяльність мислителя-правозахисника привернула увагу істориків своєю результативністю: поет зумів об'єднати шляхтичів і переконати їх у необхідності участі у повстанні С. Палія, хоч «головну базу Палієвих сил витворювала козацька чернь» (Н. Яковенко) [315, с. 427]. І. Крип'якевич зазначив, що Д. Братковський «здавна журився долею українського народу під Польщею і сам на власну руку робив заходи, щоби добути Волинь з-під польської влади» [146]. Участь дипломата-хлопомана у повстанні С. Палія, на думку Г. Гуртового, поєднала Волинь із Центральною Україною, підкреслила єдність українців у боротьбі за відновлення прав і свобод на своїй землі [73]. О. Бай звернула увагу на «духовну трансформацію Данила Братковського, який від ідеї спільного для Речі Посполитої оновлення суспільства перейшов до козаччини та ідеї повстанської боротьби за релігійно-національне визволення» [12].

На думку О. Компан, за скрупульозністю описання різних аспектів життя шляхетської Речі Посполитої збірка ідеолога шляхти нагадує науковий трактат, а формою викладу – гостру сатиру на тогочасний лад, коли «...саме у Речі Посполитій відбувався посилений процес витиснення натуральної форми господарства грошовою при збереженні кріпацтва, феодальної форми визиску робочої сили» [129]. О. Компан вбачає в епіграмах Д. Братковського виразні риси раннього енциклопедизму, породженого на заході зростаючими потребами молоді буржуазії й розвитком наук про природу й суспільство, і це є доказом того, що країни Східної Європи не стояли осторонь наукових та ідеологічних віянь часу [129].

Значну роль роду Братковських у формуванні Луцького Хрестовоздвиженського братства та зміцненні позицій православ'я на Волині підкреслив М. Жулинський [99] та детально висвітлив П. Кралюк у ґрунтовному дослідженні про цю організацію [141, с. 49-50] та зарахував Д. Братковського до «цікавих постатей української інтелектуальної історії» [141].

Знаковою подією став вихід у світ 2012 року статті польського дослідника П. Борека «Nowe materiały do biografii Daniela Bratkowskiego» [326]. Опрацювавши значний масив актових книг повітових судів Волинського та Руського воєводств, автор виявив нові матеріали до біографії Данила Братковського, у яких йшлося переважно про його економічну діяльність і, частково, релігійне життя та родинні стосунки.

Завдяки перекладам віршів збірки «Світ...» В. Кречотнем і В. Шевчуком та публікації їх в «Антології української поезії. Т. 1. Українська дожовтнева поезія» (1984 р.), у книжці «Українська література XVII ст.» (1987 р.) багатотомної серійної «Бібліотеки української літератури», зокрема творів у перекладах В. Доманицького, «Марсове поле. Кн. 2.» (1989), а також у хрестоматії «Давня українська література» (1996 р.), поетична спадщина Д. Братковського увійшла в силове поле української літератури та представлена читачеві останньої чверті XX ст. В. Кречотень увів ім'я «блюстителя благочестя» у перелік видатних літературних постатей XVII ст. та коротко представив у передмові до книжки «Українська література XVII ст.» збірник сатиричних епіграм «Світ...» «видатною пам'яткою української літератури» [144, с. 17]. В. Шевчук доповнив ці відомості статтею у першому томі «Української Літературної Енциклопедії» (1988), що визначило дискурс літературознавчої рецепції творчості польськомовного поета у контексті національної культури.

В. Шевчук «запропонував нові поетичні інтерпретації пам'ятки барокової культури сучасною українською мовою, адаптуючи його вірші до естетичного сприйняття нинішнього часу» [137]. Переклад дослідника до сучасного фототипічного видання збірки «Світ...» 2004 року «синтезує в собі також колосальну дослідницьку рецепцію творчості Д. Братковського» [137]. В. Шевчук прочитав творчість бароково-класицистичного інтелектуала у дискурсі універсальної картини світу, акцентуючи на своєрідності його поетичного світу та поетичної системи [313, с. 264].

У контексті аналізу творчості Івана Вишенського згадав ім'я Д. Братковського Л. Махновець та зазначив, що полеміст-аскет одним із перших в українській літературі повномасштабно розкрив тему грошей. Рівним цьому, на думку вченого, є збірка Д. Братковського «Świat po szczęści przeuzrzany» (1697), «трагедія»

«Воскресеніе мертвых» (1746) Георгія Кониського, «Сто тисяч», «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Воа constrictor», «Борислав сміється» І. Франка [185, с. 152].

Р. Радишевський здійснив літературознавчу рецепцію творчості Д. Братковського у контексті польськомовної поезії та відзначив у творчому доробку поета «блиск його концепту, сенс якого виразився через антитезу, контраст, оксюморон, анафору, ампліфікацію і різні типи семантичної і граматичної гри» [336, с. 68–69], [336, с. 205–207].

Доповіді учасників наукової конференції «Минуле і сучасне Волині» (Луцьк, 1988), зокрема М. Корпанюка, О. Рисака, В. Товкайла, сприяли поверненню імені Д. Братковського в наукову сферу української культури.

О. Рисак у виступі «Данило Братковський – поет і громадянин» виділив деталь заповіту – віддати 10 золотих на потреби бідних замість приготування поминального обіду, а дітям – триматися віри, за яку вмирає [189, с. 210]. Дослідник підкреслив гострий сатиричний пафос збірки «Світ...».

У статті «Образ Данила Братковського в історичній драмі М. Старицького «Остання ніч» В. Товкайло акцентував увагу на прямих асоціаціях між образом головного героя та постатями страчених у 80-90-х роках революціонерів, проаналізував деталі відступів автора п'єси від історичної достовірності задля загострення внутрішнього психологічного конфлікту головного героя, що надало творові більшого ідейного звучання [189, с. 214].

М. Корпанюк у виступі «Ідеї Ренесансного гуманізму в творчості Д. Братковського» [189, с. 211-213] прочитав збірку поезій Д. Братковського «Світ...» у контексті творчості Івана Вишенського, Г. Сковороди як створену на ґрунті загальноукраїнської тематики гуманізму, патріотизму та просвітництва [189, с. 213], підкреслив своєрідні риси українського бароко, які постали під впливом ідей національно-визвольного руху [189, с. 213].

У статті «Данило Братковський: поет, патріот, «хлопоман»» М. Корпанюк підкреслив в особі поета розвинене національне почуття, активну суспільну позицію, бо він не стояв «осторонь, коли ллється кров рідного народу, ганьбляться його інтереси» [131, с. 9]. М. Корпанюк наголосив на значнім внеску

Д. Братковського в організацію повстання під проводом С. Палія – ідеологічній підтримці та обґрунтуванні його, для чого поет складав відозви до української шляхти та посполитих із закликом приєднатися до військового руху. Дослідник підкреслив, що у збірці «Світ...» суспільство зображене розділеним на два антагоністичні табори: шляхти – «володарів і завойовників з їх уседозволеністю й підступністю, жорстокістю та аморальністю» [131, с. 9] та пригноблених ними бідних селян, міщан, котрі «всупереч намаганням шляхти тримати їх в покорі, невігластві та вічному страху за життя своє і рідних, постійно стають в обороні своїх людських прав» [131, с. 9]. Присвяту збірки віршів королеві М. Корпанюк пояснює, що цим поет мав намір звернути увагу на шляхту, яка «не тільки деградує сама, а й тягне у прірву все суспільство, яке опинилося в руках шахраїв, гендлярів і п'яниць-розпусників» [131, с. 10]. У статті «Вірші Данила Братковського в опрацюванні Василя Доманицького» провідною темою творів науковець визначив тему фортельного (крутійсько-хижацького) світу [136].

Справжнім проривом у науковій, літературознавчій рецепції життя і творчості Д. Братковського була конференція у м. Луцьку 22-23 листопада 2002 р., приурочена до 300-річчя з дня смерті визначного діяча. Науковці, письменники, вчителі, працівники музеїв висвітлили багато малодосліджених фактів із біографії автора збірки «Світ...». На основі аналізу заповіту Д. Братковського О. Бірюліна визнала, що найближчих родичів поета, на жаль, не всіх названо по імені: дружина, старший син, молодший Олександр, старша донька і молодша Камелія [79, с. 14–15]. Заповіт волинського інтелектуала Л. Семенюк віднесла до історико-мемуарних творів та підкреслила його гуманістичне спрямування й великий духовний потенціал, заснований на християнських і загальнолюдських цінностях [244].

Хронологію висвітлення імені Д. Братковського в сучасних довідниках та енциклопедичних виданнях описала Г. Бондаренко, наголосивши, що у «довідкових та енциклопедичних виданнях радянського часу і сучасних про нього подається обмаль інформації» [79, с. 17], хоч збірка польською мовою «Світ, по частинах розглянутий», (Краків, 1697) згадана в усіх довідково-енциклопедичних виданнях. У колишніх загальносоюзних виданнях ім'я поета практично не зустрічається,

відсутність його засвідчили відповідні томи «Советской Исторической Энциклопедии» (Т. 2. – М., 1962), «Краткой Литературной Энциклопедии» (Т. 1. М., 1962), «Большой Советской Энциклопедии» (Т. 2. М., 1971) і «Советского Энциклопедического Словаря» різних років видань [79, с. 17].

В «Українській Радянській Енциклопедії» (Т. 2, 1960 р.) у другому томі сказано, що Д. Братковський, поет і громадський діяч, учасник козацьких повстань народився у другій половині XVII ст. і пішов з життя 15 листопада 1702 р. У «Радянській енциклопедії історії України» у першому томі 1969 р. видання Д. Братковський представлений як учасник повстанських рухів, які очолювали С. Самусь, А. Абазин, З. Іскра. Наголошено, що він склав відозву до православного населення Польщі із закликом чинити опір єзуїтам та уніатам. Дата смерті вказана 26 листопада 1702 р.

У другому томі восьми томної «Історії Української РСР» (1979) Д. Братковський згаданий лише як поет з поглядами, що привели його до участі в селянсько-козацькому повстанні 1702 р. під проводом С. Палія, а в «Історії міст і сіл УРСР. Волинська область» (1970 р.) – як член Луцького братства. Дата його страти віднесена до 15 листопада 1702 р., що, мабуть, викликано розбіжністю між юліанським і григоріанським календарями, яка на той час становила 11 діб [79, с. 18]. У першому томі виданої українською діаспорою «Енциклопедія Українознавства» (1988) Д. Братковському присвячено 11 рядків тексту, однак згадано зв'язок з І. Мазепою від 1700 р., про що було опущено в інших виданнях.

У сучасній краєзнавчій літературі інформація фактично повторює ту, яку помістили довідкові видання радянського часу [79, с. 18], зокрема, «Історія Волині з найдавніших часів» (1988 р.), «Історія Луцька» (1991) О. Михайлюка, «Волинь – земля українська» (2000) М. Киричука.

Голова Волинського крайового Братства св. ап. Андрія Первозваного А. Бондарчук наголосив на актуальності прочитання спадщини Д. Братковського в контексті сучасних політичних та соціальних процесів, бо у творчості поета помітно окреслені болючі для сьогодення проблеми: соціальної і правової несправедливості, духовно-моральні, завуальовано-політичні, національні, релігійні [79, с. 21].

Християнсько-гуманістичне забарвлення збірки «Світ...» підкреслив В. Шевчук, бо симпатії поета на боці бідних, гноблених, упосліджених, тих, «хто кормить і поїть» [79, с. 6].

Причини зацікавлення В. Липинським постаттю Д. Братковського, аналіз громадської та літературної діяльності волинського шляхтича в інтерпретації українського політичного діяча першої третини ХХ ст. висвітлені у студіях В. Кушнір, Н. Напханюк, Л. Радчук. Проблеми впливу сімейного виховання, зокрема через Адама Рокицького, на національне самовизначення молодого В. Липинського, стали об'єктом викладу В. Кушнір [79, с. 44]. Н. Напханюк, Л. Радчук зазначили, що основна тема праць В. Липинського – роль шляхти у національно-визвольному русі України, а «На тлі спольщеної, окатоличеної маси, Д. Братковський залишився вірним своєму народові, і власними діями всіляко намагався його захистити» [79, с. 56].

Творчість родовитого українського шляхтича в контексті сучасних літературних і мистецьких напрямків прочитана Л. Оляндер. Відзначено, що «світоуявлення поета діалогічно співвідноситься зі світоуявленням прибічників ідей театру абсурду» [79, с. 64]. Вірші «Нові палаци», «Про наказ», «Про пологове на Волині», «Про плату жовнірам» та ін. науковець прочитала у дискурсі поширеної у ХІХ–ХХ ст. філософії онтології [79, с. 66], опираючись на переконання барокового автора, що світ безглуздий там, де людина відходить від заповідей Бога: «Ох, люде Бога, мабуть, не бояться», «побійтеся кари», «знай, що од Бога така тобі плата» [79, с. 66]. У компаративному дискурсі Л. Оляндер зіставила вірші Д. Братковського, О. Пушкіна, П. Славейкова та підкреслила суголосне висвітлення теми талановитих людей, зокрема поетів.

Методом компаративного аналізу Т. Садовнік прочитала пасквіль І. Журавницького «Хто йдеш мимо, стань годину» (1575) – сатиру на чванливість, пихатість луцьких шляхтичів Ганни і Олександра Журавницьких та сатиричні твори Д. Братковського, у котрих поет виступає не стільки проти конкретних осіб, а проти системи – суспільно-політичного ладу Речі Посполитої [79, с. 91].

У дискурсі втілення риторичної техніки *inventiva disponere* в давній українській літературі проаналізував твори волинського інтелектуала Л. Ушкалов [279, с. 51]. Науковець зазначив, що «власне передигматичне втілення ця композиційна схема віднаходить у поезії Горація [...]: Цей на все йти готов, тільки б до почестей / Люд квіритів хисткий втретє підняв його. / Той гребе та гребе й сипле у засік свій, / Що з лівійських токів літом змести вдалось [...]» [279, с. 51-52]. Різні варіації цієї схеми дослідник вбачає у поетичних творах Д. Братковського, філософському трактаті Стефана Калиновського «*Aristotelis decem ad Nicomachum libri hoc est Ethica*», учительній прозі Лазаря Барановича, Антонія Радивиловського, Дмитрія Туптала та ін. [279, с. 52].

Об'єктом студій Г. Микитюк стало явище концепту як засобу дотепності в епіграмах Д. Братковського та аналіз його у формально-стилістичному аспекті [188]. Провідні теми творчості автора книжки «Світ...»: світу як спокуси, пастки для душі; родинних стосунків; п'янства; смерті, відповідальності перед Богом; спокути, покаєння; патріотизму, відповідальності за долю народу; мотив єдності християн проти бусурман; мотив подорожі, – висвітлила Г. Калантаєвська у дискурсі філософсько-етичних понять. Поділ світу на частини, зауважила науковець, дав можливість поетові повно і всебічно відтворити світогляд, звичаї, загальну атмосферу життя і побуту сучасників. Відзначено реалістичний підхід поета у відображенні численних типів шляхти і простолюду, зведення до мінімуму використання тропів і зосередження уваги на показі ситуацій і вчинків, використання іронії, сарказму, народних образів-символів вовків, овець, сов, свиней тощо [114].

У дискурсі барокової філософії, зокрема розуміння світобудови як чогось надзвичайно складного, мінливого, несталого, сповненого протиріч, що й визначило назву збірки епіграм «Світ...», прочитала твори Д. Братковського Л. Семенюк [79, с. 94]. Дослідниця висвітлила складові барокової філософичності віршів Д. Братковського, виявом якої є насиченість їх елементами фольклору і цитатами Святого Письма [79, с. 95], підкреслила органічність для поета барокової трагічної напруженості й трагічного світосприйняття та барокового замилювання цим «предивним» світом, утопічні мрії про майбутній ідеальний устрій [79, с. 97].

Поетику віршів збірки «Світ...» дослідниця описала на підставі їх аналізу у контексті зооморфних образів української барокової поезії [245, с. 90].

У студіях М. Довбищенка окремі вірші збірки «Світ...» послужили висвітленню ролі Д. Братковського у суспільно-релігійному житті Волині [87]. Об'єктом студій Н. Яцук стали засоби комічного у віршах шляхтича-мислителя та специфіка використання поетом жартівливої, дотепної лексики для опису простих людей, гнівливої, саркастичної для характеристики панства [79, с. 120].

У дискурсі суперечки про приналежність творів Д. Братковського до української літератури Г. Ковальчук аргументовано довела: попри те, що вірші збірки «Світ...» написані польською мовою «з українізмами та цілими реченнями українською» [128, с. 16], це не дозволяє однозначно зараховувати їх до польської літератури, «адже українська мова в сучасному розумінні сформувалася пізніше» [128, с. 16]. Зміст епіграм, українська позиція автора, його українське походження, численні українізми, етнографічні та побутові особливості життя Волині кін. XVII ст. визначили приналежність творчої спадщини Данила Братковського до української літератури [128, с. 17].

На підставі прочитання творчості шляхтича-мислителя у контексті метафізичної поезії О. Яковина визнала автора збірки «Світ...» соціальним метафізичним поетом та українським поетом за типом поетичних символів, характерів образів, структурою метафізичних смислів [320, с. 127]. П. Кралюк зарахував Д. Братковського до «цікавих постатей української інтелектуальної історії», а його книжку прочитав у дискурсі філософії бароко [142].

Об'єктом студій О. Бай стали особливості використання у віршах Д. Братковського часопростору горизонтального – суспільно-побутового, геополітичного, культурно-традиційного тощо [13]; основні риси сарматизму, проявлені в епіграмах збірки «Світ...» [8]; у контексті ідеї сарматизму здійснено системний аналіз жіночих образів творів [11]. Окремі статті присвячені прочитанню творів ідеолога шляхти у контексті барокової поетики [9] та у дискурсі концепції протиставлення земного й небесного, взаємопов'язаності й взаємопроникненню цих чинників у творах збірки «Світ...» [10]. Проаналізувавши стилістичні особливості

творчості Д. Братковського, зокрема прийоми концептичного протиставлення, повтори, метонімічні засоби, гру слів тощо, дослідниця зробила висновок, що бароковій стилістиці автора збірки «Світ...» були підпорядковані всі складники тексту – фонетичний, морфологічний і семантичний, творячи єдине ціле [14]. О. Трюхан акцентує увагу на мотиві гріха і карі за гріхи як провідного у творчості Д. Братковського [272].

Втілення образу поета-правозахисника у літературі та мистецтві, починаючи від часу написання М. Старицьким історичної драми «Остання ніч» (1899) та вистави її на сцені театру М. Садовського у 1909 році, отримало інтерпретацію у критичній літературі й пресі. Літературознавча рецепція твору М. Старицького про Д. Братковського здійснена А. Новиковим у монографії «Український театр і драматургія: від найдавніших часів до початку ХХ ст.» (Харків, 2015). Л. Стащенко на підставі аналізу історичної поеми Д. Куліняка «Данило Братковський» назвала цей твір першим в українській літературі, у котрім історично достовірно, згідно відомих джерел, зображені художньо переосмислене життя і діяльність Д. Братковського та усебічно змальований його образ [79, с. 100]. Критик підкреслила роль епічних елементів (історичні події) та ліричних (роздуми, оцінки, переживання головного героя) й мотиву дороги як часу роздумів головного героя у вираженні ідейно-змістової позиції твору [79, с. 102].

Засоби поетичного втілення роздумів сучасного поета В. Вербича про естафету культури, про істинність історії, її гуманістичний смисл, зокрема «образ часу, його невпинного руху», образ «Братського мосту», у вірші, присвяченому Д. Братковському, «Голос майдану «Братський міст» (Львів, 1999), проаналізовані М. Хмелюк у статті «Слово Д. Братковського крізь вимір часу» [79, с. 113].

Л. Семенюк підкреслила специфіку розгортання сюжету у вірші В. Гея «Данило Братковський», елементи народнопоетичного стилю (за основу взята «Пісня про Байду») у творі «Данило Братковський» Н. Гуменюк, поєднання часопростору Луцька 1702 р. і кінця другого тисячоліття у поезії В. Вербича «Голос майдану «Братський міст» та роль публіцистичних засобів у втіленні образу «видатного українського поета-бунтаря і повстанця» у поезіях П. Гоця [245].

Темою повісті М. Слабошпицького для читачів шкільного віку «Страта поета в Луцьку» є героїчне життя Д. Братковського [251]. Про вшанування пам'яті барокового мислителя у його рідному краї веде мову Н. Романюк у статті «Світ, Данилом оглянутий...» [235] та про обставини канонізації поета-мученика – А. Бондарчук у статті «Друге життя «діаманта у попелі» [29].

Історію підготовки першого факсимільного видання творів Д. Братковського відтворили А. Бондарчук у статті «Данило Братковський – ім'я, повернуте історії» [28], Н. Гуменюк – «Данило Братковський: від Парнасу до Голгофи» [72], С. Вакула – «Данило Братковський: забутий і повернений діяч, поет та герой українців» [41].

У 2006 році зусиллями Андрія Бондарчука (автор сценарію), Валерія Белова (режисер) та Бориса Ревенка (оператор) на народній аматорській студії «Волинь» було створено фільм «Волинська Голгофа Братковського»; він включений до культурологічної програми ДТРК «Всесвітня служба УТР» [98].

Російського читача ознайомлюють із діяльністю Д. Братковського та документальними матеріалами про поета і його збіркою сатиричної поезії дослідники Ю. Лабинцев, Л. Щавинська у книжці «Заветная книга Даниила Братковского» (Москва, 2010) [154].

Отже, постать Д. Братковського, представника культури помежів'я, перебуває в полі уваги як польських дослідників, так українських: істориків, літературознавців, митців. Історики В. Антонович, О. Компан, В. Липинський та ін. висвітлюють суспільну та політичну діяльність волинського шляхтича, акцентуючи на обстоюванні прав православних у Речі Посполитій та участі у повстанні С. Палія. Обмаль інформації про це подають довідкові та енциклопедичні видання радянського часу і сучасних.

Літературознавча рецепція віршів книжки «Світ...» у контексті української польськомовної літератури (О. Бай, М. Корпанюк, Р. Радишевський, Л. Ушкалов, В. Шевчук, О. Яковина та ін.) прислужилась тому, що творчість Д. Братковського зайняла належне місце в історії української літератури XVII ст.

Висновки до розділу 1

Історичні та геополітичні обставини XVI–XVIII ст. обумовили виникнення української польськомовної літератури, започаткованої творами Йосипа

Верещинського, Станіслава Гроховського, Миколи Семпа-Шажинського, Матвія Стрийковського, Адама Чагровського та ін. За висновками дослідників О. Бай, П. Білоуса, Д. Наливайка, Р. Радишевського, В. Шевчука, О. Яковини та ін., цьому спричинилися: а) межовий характер українських земель; б) перебування їх у складі держави Речі Посполитої; в) вплив польської мови як мови науки, освіти та культури; г) її роль посередниці між Європейськими Сходом та Заходом. Польська література стала проміжною ланкою у впровадженні на український ґрунт нових гуманістичних і реформаторських ідей та художньо-стильових здобутків.

Специфічними рисами української польськомовної літератури, сформованими під впливом західноєвропейського, «латинського» культурного досвіду, дослідники П. Білоус, В. Шевчук називають польську мову текстів, орієнтування творів на елітарного читача, європейські гуманістичні та барокові мотиви, а східноукраїнський дискурс визначив національну тематику та ідейне обстоювання прав і вольностей української шляхти, православного віросповідання, визвольних змагань українського козацтва проти утисків з боку пропольської влади.

Польська мова розширила жанрову палітру української літератури, зокрема поезії, нею творили метафізичні, епіграматичні, емблематичні вірші. Приналежність польськомовних творів до української літератури дослідники П. Білоус, М. Корпанюк, Р. Радишевський, В. Шевчук, О. Яковина доводять на підставі українського походження авторів, національної тематики та ідейної спрямованості на відстоювання інтересів українського народу й православної конфесії Церкви.

Польська мова віршів (в основному – епіграм) збірки Данила Братковського «Świat po części przezyrzany» («Світ, по частинах розглянутий») (Краків, 1697) і принадлежність батьківщини поета Волині до складу Речі Посполитої обумовили прочитання творів у контексті польської культури та переважання літературознавчого дискурсу. У польській науці потрактування творчості Д. Братковського пройшло шлях від акцентування уваги на його внеску у польську барокову літературу (Ф. Бентковський, Я. Соколовська) до представлення поета речником відриву України від держави польсько-литовської, як православного українця з Речі Посполитої, який заявив себе антипольськими стосунками із І. Мазепою та С. Палієм (П. Борек).

В українській рецепції ракурс уваги до постаті Д. Братковського змінювався від висвітлення його військово-політичної, дипломатичної діяльності (В. Антонович, О. Бірюліна, Н. Герасименко, О. Компан, М. Костомаров, П. Кралюк, І. Крип'якевич, В. Липинський) до всебічного вивчення поетичної спадщини у контексті української польськомовної поезії та у дискурсі європейських запозичень і національних традицій. Як про борця проти польсько-шляхетської сваволі й покатоличення обмежено подано інформацію про Д. Братковського в довідкових та енциклопедичних виданнях як радянського часу, так і сучасних.

Тексти книжки «Світ, по частинах розглянутий» отримали прочитання у дискурсі барокової картини світу та основних мотивів європейського й українського бароко (О. Бай, Г. Калантаєвська, П. Кралюк, В. Шевчук), поетики барокової епіграми (О. Бай, Г. Микитюк, В. Шевчук), ідей патріотизму й «хлопоманства» (М. Корпанюк), сарматизму (О. Бай), метафізичної поезії (О. Яковина) тощо.

Літературознавча рецепція поезій книжки «Світ...» у контексті естетики бароко та української польськомовної літератури, здійснена М. Корпанюком, Р. Радишевським, Л. Ушкаловим, В. Шевчуком, О. Яковиною та ін., прислужилась тому, що творчість Д. Братковського зайняла належне місце в історії української літератури XVII ст. Постать поета і страстотерпця за віру православну зображена у численних літературних творах та в фільмі «Волинська Голгофа Братковського» (2006).

РОЗДІЛ 2

ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ Д. БРАТКОВСЬКОГО

2.1. Концепція універсалізму в парадигмі барокового світобачення

Поетична творчість Д. Братковського представляє літературний процес другої половини XVII століття, який зреалізував стиль бароко як своєрідне проявлення художньої свідомості. Збірка епіграм «Світ...», створена у дискурсі властивої для доби Бароко «концептичної полярності» поміж земним та небесним [10], є своєрідним філософським трактатом, викладеним у поетичній формі [142]. За світоглядними засадами того часу основним об'єктом художнього переживання була людина в її стосунках із Всесвітом, «...досконала людина, або «героїчна особа», яка втілює в собі не лише уявний ідеал, а й реально досяжний у цьому, земному житті» [64], що обумовило такі визначальні риси барокових текстів, як концептуальність, риторичність, повчальність.

Видатні наукові відкриття XVI–XVII ст.: утвердження геліоцентричної системи М. Коперником (1473–1543), Дж. Бруно (1548–1600), І. Кеплером (1571–1630), висновок про множинність світів і безмежність Всесвіту, ідея мінливості світу, яку стверджували Г. Галілей (1564–1647), Х. Гюйгенс (1629–1695), І. Ньютон (1643–1727), – формували світогляд, стрижневим постулатом якого стала активність особистості у пошуках самої себе у новому для неї безмежному світі [64].

У вселюдському, загальному вимірі цю активність усвідомлювали і зреалізовували як ідею залежності суспільного прогресу від поширення освіти, що формувало просвітницькі тенденції у бароковому світогляді; у культурному житті України, а «XVI–XVII ст. дає чимало виразних свідчень для характеристики української культури як інтегральної частини європейського культурного буття» [216, с. 6], це проявилось піклуванням еліти, козацьких проводирів про відкриття шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академій, Львівського університету. Просвітницькі тенденції визначають важливим для соціального прогресу використання людського розуму, тому стверджується необхідність подолання всіх форм несвободи, насамперед шляхом морального вдосконалення роду людського.

Якщо перед філософією того часу постала потреба дати нове трактування місця людини у Всесвіті, з'ясувати її зв'язок з усією природою й віднайти те особливе, що відрізняє людину від усього, що довкола неї, то мистецтво різними власними засобами, а література – словом, виражали притаманне бароковому світосприйняттю усвідомлення множинності світу, «що постає у численних суперечностях і є невпорядкованим та чужим людині, яка відчуває себе незатишно і страждає від цього» [21, с. 254]. Це зумовило драматизм, трагізм світосприйняття сили Всесвіту як динамічної нескінченності, котра здавалась могутньою й непередбачуваною, тому мотив людського життя, як плавання в океані, став одним із активно зреалізованих у творчості барокових письменників. Погляд на світ, як на театр, де кожному відведено певну роль, концептуально організовує структуру творів багатьох митців. Метафоричність стає домінантною особливістю стилю барокового мислення, бо тільки метафора здатна своєю структурою виразити зв'язок між двома світами – мікрокосмом (людиною) і макрокосмом, який включає небо, землю і все, що між ними міститься [64]. «Метафора служить для виявлення зв'язку між тим, що дослівне, і тим, що переносне («метафоричне»)» [343, с. XX]. Одну з «центральных тем бароко» (А. Вінченз) – «мінливість і несталість» світу підкреслює П. Білоус у віршах Д. Братковського «Мінливість світу – не зрозуміти», «Світ», «Несталість світу», «Смерть» [21, с. 254].

Водночас геліоцентричне сприйняття світу активізувало увагу до концепції універсализму, за якою кожне одиничне (а їх тепер у Всесвіті безліч, і у своїй різноманітності вони усі є плодом одного Творця, тому мусять нести у собі відбиток Його творчого Духу), містить усі властивості цілого, а мікрокосм людини розуміли тотожним макрокосму (Всесвіту). Людина як мікрокосм у макрокосмі, за Феофаном Прокоповичем, є зменшеною частиною видимого й невидимого світу, оскільки має в собі щось і від тілесної неодухотвореної, і від живої матерії, і від чуттєвої людської субстанції, крім того й те, що мають самі духи. Як зауважив Д. Чижевський, «людина, індивідуум постає в центрі уваги цієї епохи [...] та її ідеалом стає «вища людина», яка служить Богові» [297].

Стрижнева концепція збірки Д. Братковського «Світ...» втілила погляд на проблему «людина – Всесвіт» як єдність мікрокосму й макрокосму, «усвідомлення світу як єдиного цілого, яке, однак складається... з безлічі вельми несхожих, а часом і прямо протилежних чинників, що перебувають у динамічній рівновазі» [236, с. 8]. На основі розуміння Всесвіту як книжки, написаної Богом, бо за Френсісом Беконом (1561– 1626), Бог дає нам дві книжки: перша – це сувій Писання, який відкриває нам Його волю, друга – сувій творінь, які відкривають Його велич, і друга являє собою ключ до першої, «Одна і друга творені однією рукою» [161], та на основі розуміння вивчення Природи як боговдатної справи сформувався принцип відображення, який став, за словами Л. Софронової, «основним» чинником бароко: «Взаємне відображення усіх явищ призводило до співвідношення мікро- і макрокосмосу, людської натури і стихій, Біблії та світу» [256, с. 80]. «Світ є книга, яку Бог пише, а людина відчитує» [343, с. XIX]. «Тобто істина, – за Т. Литвином, – явлена у Святому Письмі, з необхідністю відображалася в Книзі Природи (навколишній світ, Природа, Людина) і, навпаки, – закони Природи та Людства були віддзеркалені й знаходять свій буттєвий статус у Біблії» [161]. «Твір, отже, постає як самодостатнє естетично-художнє ціле тому, що він – своєрідний «звід», тобто твір, співвіднесений з цілим світом...» [193].

Концепція універсализму втілена у збірці Д. Братковського «Світ...», по-перше, як намір відобразити (на основі універсальної картини світу, яка художньою «розкриває усі сторони багатогранних взаємин людини і світу» [151, с. 8]), життя сучасного авторові суспільства в максимальній всеосяжності (у реальному плані та духовному вимірі); по-друге, виразити цілісність світу та вияв цієї цілісності у кожному одинарному явищі; по-третє, знадобитись ідеї всезагального порятунку людини проповідуванням (в поетичному жанрі) шляхів до пізнання особою себе, сенсу власного життя, яке автор вбачає в єдності із Творцем, та євангельської істини про Бога й диявола, життя і смерть, світ земний і Царство Небесне (не випадково збірку завершує поезія «Небесний палац»).

Оскільки універсальна картина світу історично обмежена рівнем людського пізнання і практики в межах певного соціокультурного типу, то у контексті поетичних

творів збірки «Світ...» концепція універсалізму конкретизована, основне поле обсервації – «Волинь із виходами на інші землі України: Поділля, Львів, є згадки про Київ, але не більше...» [313, с. 265]. «Є невеликі виходи на Францію, Італію, Волощину, Московію, Литву. Через підтексти вістить і про Козацьку державу, але дуже обережно» [313, с. 265]. Категорія універсалізму, закладена в основу структури збірки поезій Д. Братковського «Світ...», передбачає багатосторонність, всеосяжне знання, устремління до цілісності й намагається із цього нависло над усім цілого пояснити, зрозуміти і вивести одинарне, тобто, за В. Шевчуком, розгляд універсуму на мікрорівні [313, с. 265], основним об'єктом обсервації є пани і підлегли, шляхта польська й українсько-волинська, а тема Речі Посполитої лише ставиться [313, с. 265].

У контексті польськомовної літератури свого часу збірка Д. Братковського «Світ...» виділяється вираженою своєрідністю світогляду автора, який «землі власне польські» «бачить ... очима приходня з української, власне волинської, землі» [313, с. 265], бо, як зауважує О. Сухомлинов, «креація художнього світу в літературних творах митців помежів'я відбувалася шляхом модифікації світу реального, що переосмислювався та аналізувався в контексті традиційного на той час бачення східного помежів'я» [268].

У заголовку збірки епіграм «присутній філософський акцент» [142], тому слово «світ» отримує декілька тлумачень. На думку Г. Косаревої, назва книжки, «по-перше, до певної міри проектує своєрідний сюжет; по-друге, тісно співвідноситься зі змістом твору, а також окреслює горизонт сподівань для читача й увиразнює авторський задум» [137]. У контексті образів-реалій сучасної авторові дійсності поняття «світу» виражене конкретними географічними, територіальними назвами [313, с. 265]. У дискурсі універсальної картини світу, зокрема обґрунтування філософами Києво-Могилянської академії ієрархічної структури п'яти світів, – світ нестворений, що ототожнюється з божественною думкою, світ ангельський, світ елементарний, що складається з чотирьох першоелементів; мікрокосм (людина) і макрокосм, – слово «світ» можна прочитати як синонім Всесвіту (світобудови).

Близько сорока творів під назвою «Світ» або «Про світ» («Світова охота», «Світу відміни не втямиш нині», «Як судить світ», «Людина по світі», «Відміна

світу», «Що є світ», «Світова альтернатива» і подібно) «бачимо розсипаними по всій площині книги» [313, с. 274], немовби окремими перлинами (бароко, перлина неправильної, химерної форми), – перлами роси, кожна з яких віддзеркалює увесь світ – єдиний і цілісний. Д. Братковський реалізував спосіб організації образного матеріалу, який О. Матушек назвала новозавітним, акафісним, концентричним, «коли одному образу відповідає велика кількість образних уподібнень» [182, с. 15]. У поетичних текстах під назвою «Світ» образи світу концептуальні, вони характеризуються високою сконцентрованістю думки, інтелектуальним напруженням, а на першому плані стоїть логічний чинник.

Поняття «світу» як робочий інструментарій в бароковій філософії Д. Братковський використав для реалізації барокової ідеї самопізнання: не випадково у декількох віршах різними варіантами повторює твердження: «Ми – світ...»¹ [33, с. 141]. Комунікативний характер структури тексту, створений риторичними фігурами (риторичні звертання, запитання, наприклад, «Гей світе, світе! Що лише не вмієш?») [33, с. 47]), спрямований насамперед до свого адресата, «чительника»; вона передбачає певний діалог, «який виявляється в розумінні тексту, викликає читацьку рецепцію ідей автора» [127], водночас адресат є представником світу, складовою цього образу.

Складовими універсальної картини світу мислителя-правозахисника, основи творення якої заклав сюжет поезії «Світова охота», попри «супротивність світу шляхетського й панського з убогим» [313, с. 265], тобто втілення «ідеї соціального антагонізму» [313, с. 265], є світ земний та світ духовний, які існують у своїй нероздільності. Риторичними звертаннями й запитаннями, що служать комунікативним прийомом на залучення персоніфікованого образу світу до діалогу, автор привертає увагу до основних виявів його життя, наголошуючи, що люди роблять вибір на бездуховності: «Tu jesz, tu pijesz...» (Їси тут, п'єш ти) [33, с. 46]). Задоволення від перебування у нищості: «owego picujesz» (і все ти нищуєш) [33, с. 46], від глузування «ów karmí, roi» (з тих, хто годує і поїть) та прагнення до пониження тих – визначають основну рису світу. Метафоричне порівняння з вітром

---

¹ тут і далі цитати творів Д. Братковського подаються у перекладі В. Шевчука

символізує безвартісність життя: «ni wiatr jaki szumisz» (мов вітер завиєш) [33, с. 47]). Протиставні компоненти «праця» як вияв повноти людського буття, бо вона «годує і поїть», і «неробство», розгортають мапу універсальної картини світу за двома векторами: в ідеальній проекції, де людині належалося би жити повновартісним життям за Божими законами, і в реальних стосунках, за котрими особа позбавлена можливості реалізувати себе уповні. У наступному вірші «Світ» ознаку світу «п'єш ти» розгортає образок людських стосунків, у яких особа оцінюється за вигодою від неї. Якщо:

... gdy człowiek częstuje,
Przystojne słowo każdy mu daruje

(людина частує – / Й пристойне слово усяк подарує...) [33, с. 56]. Від конкретики автор переходить до узагальнення у творі «Світу відміни не втямити нині», у котрім реалізує свою основну мету: «роздивися цей дивний і шалений світ» [313, с. 266], висловлює, власне, концепцію збірки: пізнати світ, а для цього усіх його представників:

...Gdyby do jednej Izby sprowadzono;
Jako świat dziwny, tamby obaczono

(...Спровадить разом до спільної хати, / Що світ є дивний, змогли б розпізнати) [33, с. 58].

Розгортаючи координати світу, автор визначає місце їхнього дотику – це Міх і Хміль, які «персоніфікуються, стаючи акторами дійства, що його звать життям» [313, с. 265], водночас і режисують це дійство. Це виходило із розуміння «речі як символу», «якщо кожне значення ховається за знаками, то самі речі можна бачити двояко» [343, с. LXXXI]. Експозиція як сцена діалогу світу із людьми у вірші «Світ» [33, с. 74] надзвичайно динамічна, бо «порядкують тут Калита і Міх» [313, с. 266]:

Strzela świat, trąbi, krzyczy trwoga, trwoga,
Zbiegli się wszyscy...

(Стріля світ, трубить, волає: «Тривога!», / Всі збіглись...). Світ повідає: «Trwoga na świecie wam bez tego mieszka» (Біда й тривога без міха буває) [33, с. 74]. Поет заперечує її філософським повчанням:

Wszyscy dla Boga pilnujcie tej drogi,
Ostrożnie z mieżkiem, gdyż on czyni trwogi.

(Усі для Бога пильнуйте тієї дороги, / Обережно з міхом, коли (бо) він чинить тривогу) [33, с. 74], що можна прочитати у контексті євангельського вчення про багача: «...легше верблюдові пройти через вушко в голці, ніж багатому увійти в царство Боже» (Мт. 19: 23–24). Спотворену модель людських стосунків розкриває епіграма «Що є світ» прийомом словесної гри, коли в оригіналі en-da, що означає «Ось дай!» входить у слово kołęda. Ключем до розшифрування «схованого зв'язку духовного» [343, с. XXXI] служить філософське узагальнення:

Na tych dwóch słowech świat stworzyłeś Boże,
Żaden bez tych słów, obejść się nie może

(На тих словах двох створив світ, наш Боже, / Та ж то без слів тих ніхто жить не може) [33, с. 164].

У сатиричній епіграмі «Світ. Хто добрий рицар?..» повтори риторичних запитань та відповідей, котрими зіставлені взаємозаперечні поняття, «узгоджене неузгодження або неузгоджене узгодження, що містить у собі похвалу або осуд чого-небудь» [180] створюють подвійне функціональне навантаження і посилюють модус емоційного, що було характерною ознакою діалектики риторичної персвазії XVI–XVII ст.ст.:

Kto dobry Rycerz, Wielmożny Rycerzem,
Kto Dignitarzem, z sobolim kołnierzem [...]
Kto Philozophem, który dyskutuje,
Kto dyskutuje, kto wino kupuje,
Kto Krasomówca, który gładko prawi;
Kto gładko prawi, który wino stawia

(Хто добрий лицар? Багач в повній мірі. / Хто це – достойник? В соболім ковнірі [...] / Хто це – філософ? Той, хто дискутує. / Хто ж дискутує? Хто вина купує. / Хто красномовця? Хто гладко-бо править. / Хто гладко править? Хто вина поставить) [33, с. 112].

Характерний для європейських поетів XVII ст. мотив «марноти марнот» (vanitas) Ф. де Кеведо (1585 – 1645) осмислює у дискурсі трагедійності людського життя, яке сприймає як єдину мить: «Вчорашний день был сном, а завтра станет прахом. Недавнее – ничто, а близкое – лишь дым» [119], А. Гріфіус (1616–1664) у сонеті «Vanitas, vanitatum et omnia vanitas» («Марнота марнот і все марнота») наголошує на тлінності життя:

Людське життя, мов сон, минеться і тоді –
І титули, пиха – лиш булька на воді,
Яке ж то все пусте, що я так прославляю,
Все порохи й зола, солома на вогні [68],

у вірші Д. Братковського «Усьому приходиться кінець» втілено ідею марності людських зусиль [79, с. 97]. Г. Калантаєвська прочитує ванітативний мотив у віршах «Щастя і нещастя», «Про людську працю», «Дочасно ти судиш, від правди тож блудиш», «Панове й жебракове по смерті однакові», «Все упадає» [114].

Образ Марноти, бо «...наймарніша марнота, – марнота усе! Яка користь людині в усім її труді, який вона робить під сонцем» (Екл. 1:1-3), – відіграє роль смислового стержня у творі Д. Братковського «Світ. Людина стане щось там замишляти...»:

Tego owego jakoby nabywać,
Aliści wszystko w momencie omierznie,
Kiedy straszliwy Marność przykład wyrznie

(того чи сього немов набувати, але усе те в моменті змерзіє, / Коли страшлива Марнота наспіє) [33, с. 272]. Образ пташки як символа стосунків із світом відіграє роль смислового стержня у клаузулі:

Nie o pokarmie myśli, Ptaszek w sieci,
Jak prędko z sieci, tak na pokarm leci

(Про харч не мислить у сітці пташина: / Як з сіті прудко, на їжу так лине) [33, с. 274], що перегукується із знаменитою епітафією Г. Сковороди «Світ ловив мене, але не спіймав». У творчості Д. Братковського ванітативний дискурс варіюється в поняття непевності світу («W niepewnym polu» (в непевнім полі), «Wszystko nie pewne w tobie widzę świecie» (усе непевне бачу в тобі, світе), у

контексті цього картина ловів на зайця у творі «Світ. Гей світе, світе...» [33, с. 124] служить алегорією поведінки людини, яка намарне розтрачує свої зусилля, що поет узагальнює в монолозі:

Wszystko nie pewne w tobie widzę świecie,
Ni to co chcesz mieć, nie pewne w kalecie

(Усе непевне бачу в тобі, світе, / Що мати хочеш, втримаєш в калиті?) [33, с. 124].

У втілення європейського ванітативного мотиву Д. Братковський підійшов з позицій біблійної істини, що, попри ненадійні, хиткі закони світу:

W jednym momencie, myśl w człowieku dwojaka,
Taż rzecz jest dobra, i wlot taż nie taka

(В однім моменті в людини мисль двійна: / Це річ є добра, а та ненадійна) [33, с. 358]), критерії розрізнення добра і зла лише у Божому вченні: «Prócz Boskiej chwały, świat ni to, ni oto» (Без слави Бога не те і не те світ) [33, с. 360].

Категорія світу отримує втілення за вектором міжлюдських стосунків, зокрема вірності, у вірші «Світ. Гей віват, віват...» [33, с. 138] «це алегорія – Річ Посполита та Україна» [137]. Проблему персональної відповідальності за стан справ у суспільстві поет реалізує по-різному. У творі «Світ. Гей віват, віват...» цьому служить прийом блазнювання:

Jeśli nie wierzysz, postąp ty tak sobie,
Ja pierwszy będę pił, w ten czas przy tobie

(Коли не віриш, вчини так собі ти, / Я перший стану з тобою тут пити) [33, с. 140]. У поезії «Світ. Світ ганить добрих...» [33, с. 140] для вираження ідеї поет послуговується риторичними звертаннями та ствердженнями:

My świat Braciszku, my to robim sami,
My to robimy, a świat winujemy,
Osoba winna, my obraz bijemy

(Ми – світ, брательку, це й чинимо любо. / Таке ми робим, а світ винуватим, / Особа винна, кленем образ, брате!) [33, с. 140]. У вірші «Відміна світу. Тут – на латці лата. А завтра – гарна шата» автор знову ж не виокремлює себе із загалу:

Krew cudzej pracy bierzesz do kaloty,

Kto byś był taki, cyt my, i ja, i ty

(Праці чужої кров взяв до калиток, / Хто ж він? Мовчіте!
Ми це: я і ти то!) [33, с. 150].

Багатоликість світу, який «навіжений» та «шалений» («Світ. Ей світе, світе...»), є «Ojczy mem, i Ojcem, i Bratem» (вітчимом, батьком-бо і братом), «ni skim jednak szczerze» (та ні з ким не щирій) [33, с. 186], визначає у творах «Світ. Світе, світе, що то робиш...» [33, с. 244], «Світ. Одним недоля...» [33, с. 186] філософське сприймання буття як приклад великої таємниці життя, коли неможливо пояснити, чому

Brat, Rodzonemu Bratu swemu służy.

Jednej że Matki, a nie jednej doli,

Jeden Syn wesoł, drugi ciężko boli

(Своєму брату брат, буває, служить. / Хоч одна мати, не одної долі: / Цей син веселий, тому тяжкі болі) [33, с. 186]. Філософську категорію непізнаваності світу Д. Братковський втілює метафорою:

Świat Malarz, wszystko obrazy maluje,

Co raz przed człowieka inny wystawuje

(Світ – маляр, образ в собі зображає, / Щоразу інший – людині з'являє) [33, с. 160]. Риторичне ствердження: «Ty z Kmiotka Pana, z Panów czynisz Kmiecie» (Ти з кметя пана, з пана кметя чиниш) [33, с. 252] в епіграмі «Світ. Прехитрий світе...» з вказівкою, що світ «є польський», засвідчує її неприродний, чужий, накинтий для української ментальності, характер.

Мінливість світу закладена як принцип світобудови, коли люди приходять у світ і відходять з нього «Jeden po drugim, jako Ptak ulata» (Одна по одній – як птах – у відліті) [33, с. 252]. Із смутком, бо «Wszystko się stało na świecie nie miło» [33, с. 266] (Все-бо немилим на світі постало), – перелічує Д. Братковський своїх уславлених сучасників, котрі відійшли у вічність, а на зміну їм «że wcale wszystko na tobie upada» (Все цілковито іде до упаду) [33, с. 268].

Філософська ідея циклічності світу, коловороту, притаманна деяким українським мислителям, зокрема Герасиму Смотрицькому, у Д. Братковського в поезіях «Світ – коло», «До того, що залишається в клопоті» поєднується, на думку

П. Кралюка, з фаталізмом [142]. Осмисленням законів світу у метафізичному дискурсі у творі «Світ – коло. Автор до себе», в якому «фігурою несталості є фортуна» [343, с. LXXXV], поет перегукується із твором Г. Сковороди «Кільце. Дружня розмова про душевний світ». Світовий порядок, а від того зміна доброго на зле і навпаки, – не залежить від суспільного укладу, тому:

Zbywszy wszystkiego znowu nabyć może,
Fortuny koło, w ręku twoich Boże

(Усього збувшись, знову набуть може, / Фортуни коло з рук твоїх, о Боже!) [33, с. 279].

Слово-образ «світ» отримує філософську категоріальність у творі «Мисливство»: полює на людину, ловить у сильця, чим часто служить хміль (у творі: мед). Особливі застереження Д. Братковський звертає до молоді:

Szumisł młodości, aż jednej minuty
Ucichła młodość, bez świętej pokuty

(Шумиш, юнацтво, в хвилину минути / Утіха може, не стане покути) [33, с. 72], бо в юні роки не всі в силі вберегти себе від гріховного ушкодження:

Wiatrem młodości, z wiatru burza wali
Wysokie drzewa, wielkie Miasta pali

(Тож вітром юних в вітрах буря валить, / Стрімкі дерева й значні міста палить) [33, с. 74].

Деталі візії цивілізаційного процесу в його плинності й змінності виражають «...апокаліптичні настрої...» [313, с. 267] у вірші «Світ. Що це, о Боже!» [33, с. 100] та виводять простір універсальної картини світу в Божому об'явленні: «І бачив я небо нове й нову землю, перше бо небо та перша земля проминули...» (Об. 21: 1); «A naostatku, co ma świat, to zginie» (А наостанку, що має світ – згине) [33, с. 100]. Картина світу в епіграмі «Світ. В однім моменті...» вивершується «славою Бога», без якої «świat ni to, ni owo» (не те і не те світ) [33, с. 360], та образом Божого царства у вірші «Небесний палац» – країни загальної рівності й справедливості: «Porówna Pan Bóg wszystkich, w onym czasie» (Всіх у тім часі Бог стане рівняти) [33, с. 364].

Отже, структура творів збірки Д. Братковського «Світ...» реалізує погляд на проблему «людина – Всесвіт» як єдність мікрокосму й макрокосму та є втіленням універсуму на мікрорівні: а) життя сучасного авторові суспільства в максимальній всеосяжності (у реальному плані та духовному вимірі); б) вираження цілісності світу й вияв цієї цілісності у кожному одинарному явищі; в) проповідування (в поетичному жанрі) шляхів до пізнання особою себе, сенсу власного життя, яке автор вбачає в єдності із Творцем, та євангельських істин про Бога й диявола, життя і смерть, світ земний і Царство Небесне (поезія «Небесний палац»). Образи реалій сучасної авторові дійсності через тяжіння до універсалізму трансформуються в алегорії певних духовних станів, моральних понять і категорій, виражають оцінку людських вчинків, дій, намірів з погляду вічних, євангельських цінностей.

2.2. Бароково-класицистична парадигма творчості Д. Братковського

Факт існування класицизму – «тип творчості у європейській літературі XV–поч. XIX ст., що орієнтувався на естетичні норми і зразки античної класики» [22, с. 101] – стильової течії в українській літературі, по-різному потрактовується літературознавцями. До певного часу домінувала думка, що класицизм не зміг в Україні в силу несприятливих історичних обставин розвинутися як цілісна структурована система, лише окремі тенденції цього стилю знайшли свій вияв у трагікомедії «Володимир» Феофана Прокоповича, поезіях Івана Некрашевича тощо [172, с. 345], П. Білоус доповнив перелік цих персоналій творчістю І. Котляревського [22, с.102]. Літературознавці І. Лімборський, Г. Давиденко довели зародження класицизму в українській літературі XVII ст. в стінах Києво-Могилянської академії (1632 р.).

Класицистична жанрова форма епіграми (Ігор Ісіченко до барокових епіграм зараховує лише твори Климентія Зиновіїва), враховуючи її генезис та особливості поетики, орієнтування на зразки античної класики, заклала основи для формування у надрах бароко класицизму як стилю. На думку відомого теоретика мистецтва Б. Віппера, ознакою нового етапу розвитку європейського мистецтва стало «виникнення стилів не один за іншим, а майже одночасно – один поряд з іншим; вони ніби перебувають у протиборстві та взаємозв'язку. Тоді майже паралельно

виникають і розвиваються два стилі – бароко і класицизм...» [233, с. 344]. Твердження Д. Наливайка про класицизм як існування багатьох класицистичних течій (система Н. Буало – одна із його модифікацій), зокрема ренесансного класицизму, класицизму епохи абсолютних монархій, просвітницького класицизму [196], уточнив І. Лімборський. Посилаючись на відомих теоретиків ренесансного класицизму А. Кастельветро, Ф. Робортеллю, Й. Скалігера, Т. Тассо, котрий вважав, що «межі поезії збігаються з межами логіки», а поезія «належить до розряду діалектики, іншою гілкою якої, як каже Арістотель, є риторика» [цит. за: 169], І. Лімборський домінантною рисою і західноєвропейського класицизму XVI–XVII ст., і класицизму, який зароджувався в класах Києво-Могилянської академії, визначив дотримування естетичної традиції «трактування основних законів поезії в річищі правил красномовства і риторики» та «розуміння поезії як складової частини або органічного доповнення до риторичного мистецтва» [169]. У поетиках і риториках доби Бароко І. Лімборський підкреслив нашарування різних естетико-художніх систем – ренесансу, бароко та класицизму і поширення в Україні літературного класицизму «у межах бароко і під його безперечним впливом» [170, с. 45]. Опираючись на твердження Ю. Коваліва, що «...чистого стильового типу творчості не буває...» [126, с. 9], М. Корпанюк виділив в козацьких літописах ознаки просвітницького бароко (за А. Валицькою), просвітницького класицизму (за Д. Наливайком), ренесансно-класицистичного реалізму [132, с. 64].

У польському літературознавстві існують як академічний підхід до класицизму як напряму в добу Просвітництва у польській літературі, що означений хронологічними віхами від половини XVIII ст., часом правління останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (*klasycyzm stanisławowski*), до першої третини XIX ст. (*klasycyzm postanisławowski*), так підходи до класицизму як універсальної естетичної категорії, зв'язаної з інспіруючою роллю античного мистецтва [332]. Це суголосне з тлумаченням Д. Наливайка про поняття класицизму як однієї із класицистичних течій в історії європейської культури [196] та А. Вінченза, для якого основними рисами класицизму є «тяжіння до досконалості,

що опирається в літературах європейських на зразки Горація й Цицерона» [343, с. XI].

У польській літературі класицистичні тенденції у контексті ренесансного класицизму (Odrodzenie) прочитують у творчості Я. Кохановського (1530–1584), А. Ф. Моджевського (1503 – 1572), Петра Скарги (1536–1612), Шимона Шимоновича (1558 – 1629) [між іншим, український латиномовний поет – О. Т.] [332]. У цьому дискурсі логічним є висновки І. Лімборського, що класицизм формувався в польській літературі «...не в процесі протистояння з бароко (як це було, скажімо, у французькій літературі), а, навпаки, зароджувався в межах барокової художньої системи» [168]. Поняттям «барокового класицизму» послуговується А. Вінценз щодо характеристики творчості Шимона Симонідеса ((Шимоновича) (1558 – 1629) і К. Опалінського (1611–1655) [343, с. VII, X]. Риси барокового класицизму прочитує Ганс Роте в українських польськомовних віршах Лазаря Барановича й Івана Орновського [339, с. 47–55].

На помежів'ї двох культур – польської, домінантної у Речі Посполитій, та української, яка утверджувала себе у протиставленні до культури панівної нації, постала творчість Д. Братковського, яка увібрала у себе кращий досвід і здобуток обох культур. Через віддаленість автора збірки «Світ...» від академічних та літературних «парнасів» вплив української літератури міг бути слабшим, ніж польської літератури, котру І. Лімборський зараховує до конвергентної парадигми; вона стала джерелом запозичень як жанрової форми, так і європейських мотивів. Оскільки польська мова збірки Д. Братковського «Світ...» – «стимулятор поетичних форм» [143], зумовила жанр творів – епіграму, достатньо опрацьований в польській поезії, то це визначило необхідність дотримуватися певних правил класицизму, зокрема щодо тематики, бо епіграма, зазвичай, викриває вади суспільства, також цей жанр, що належав до низьких, дозволив використовувати просту мову, збагатити твори книжки «Світ...» українськими, народними прислів'ями і приказками.

Ідеї картезіанського раціоналізму (джерела у вченні Рене Декарта (1596–1650), з яких випливала характерна концепція людини, яку складали принципи: а) пріоритету розуму над пристрастями, б) споконвічної моральності і

законослухняності людини та в) соціального служіння, насамперед чесного і самовідданого служіння володареві й державі, були близькі українському шляхтичеві Д. Братковському, носієві сарматської ідеології. Із цих засад поет сатирично змалював «бїду» у польському світі, втілив тематикою творів інтенцію до пріоритету впорядкованості світу, протистояння суспільній і державній деградації, що активізувало превалювання раціонального первня над інтуїтивно-іраціональним і визначило риторичність творів та їхню діалогічність. Про класицистичні риси стилю Д. Братковського, а він стверджувався в тісному органічному сполученні, за Ю. Ковалівим, світогляду, естетичного смаку та таланту автора [126, с. 7], можна говорити у контексті однієї із дефініцій поняття «класицизм» як «основний літературний напрям XVII ст. в рамках доби Бароко» [301]. В. Нічик вбачає специфіку бароко в тому, що «воно поєднує різномірні, а то й протилежні явища, які можуть належати і до готики (середньовіччя), й до Ренесансу, й до Реформації, й до Контрреформації, й до раннього Просвітництва» [202, с. 74].

Носієм просвітницької ідеології, «...яка на перше місце ставила раціональність, прагнула сотворити царство розуму» [142], називає Д. Братковського П. Кралюк, підкреслюючи прагнення поета «раціоналізувати» світ, у чому, «певно, бачив дидактичну мету книги» [142]. Своєрідний раціоналізм філософ вбачає вже у перших віршах збірки («Розуму більше – більше доброї ради»), при цьому автора цікавить «тема співвідношення розуму й волі-свободи» [142].

Творчість автора збірки «Світ...» належить до другого етапу розвитку класицизму, коли «...критикували соціальні пороки, викривали людські вади, хоча й не заперечували абсолютизм загалом» [77]. Епіграмою «Автор до себе» [33, с. 46] Д. Братковський засвідчив вірність королеві Августу-Фридеріку II та ствердив класицистичну світоглядну позицію, що лише королівська влада (монархія) є прообразом порядку від Бога на землі, чим перегукується із поглядами Томи Аквінського (1225–1274), який роль володаря в державі порівнював із роллю Бога у світі [314] й С. Оріховського: «...Бог, священник, король [...] одною річчю є в християнській державі» [206].

Якщо у класицистичних творах першого періоду царі, видатні діячі були персонажами високих жанрів (оди, епопеї, героїчної поеми, трагедії), то ідеолог шляхти робить їх персонажами епіграм, що належить до низьких жанрів, темою яких могли бути наука, природа, людські вади, соціальні пороки. Однак біблійний дискурс образу короля в епіграмі «*Erit anima tua, pro anima eius*» (лат.: піднось свою душу душі на користь) – гаранта законів, захисника тих, «*który w gnoju*» (що в гною), підносить його у статус помазаника Божого, за що перед Господом «*dusza twa odrowi*» (душі в тім відповідати):

A nie utrzymam, kładę duszę moją,
Za utrapienie, utrapiony twoje

(Не втримаю те, й кладу свою душу: / За мучених я сам мучитись мушу) [33, с. 218]. Подібне поетичне звернення до володаря, царя Петра I, висловив у віршованому трактаті «О правосудію началствующих, правдѣ и бодрости их» Семен Климовський:

Почто в златоє сило влагаєте глави,
страждете тѣлом з душею за дѣла неправи,
жизнь в печалѣ, тѣло на казнь готови предати,
душу тмѣ начальнику за прах земний, златий [240, с. 521].

Державотворча риторика Д. Братковського, орієнтована на вищі суспільні верстви, саме до шляхти, насамперед української, постала як на європейському ґрунті духовних пошуків мислителів доби Бароко, так і українських гуманістів кін. XVI–поч. XVII ст. Модель досконалого державного устрою обмірковував іспанський письменник Франциско де Кеведо (1580–1645) у трактаті «Політика Бога, Правління Христа і тиранія Сатани» (1617–1626, 1635–1636). Йдучи за вченням Томаса Мора й Еразма Роттердамського, Ф. де Кеведо протиставив вадам сучасних йому держав, їхніх князів і міністрів общину перших християн, засновану Сином Божим і апостолами. Свій час мислитель де Кеведо назвав «тиранією Сатани». Із «Утопією» Томаса Мора та «Містом Сонця» Томазо Кампанелли, в яких катарсисний «критицизм за принципом антитези трансформується в ідеалізацію, омріяну модель людської спільноти» [22, с. 245], своїми мотивами та ілюзіями, як

відзначив П. Білоус, перегукується поема Хоми Євлевича «Лабіринт» (1625). «Державотворчі» писання [313, с. 142] – трактати з елементами утопічного мислення «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» (1543–1548 pp.), «Квінкункс, тобто Вірець устрою Польської держави» укладає Станіслав Оріховський.

Українські гуманісти кін. XVI–поч. XVII ст. (Мартин Пашковський, Симеон Пекалід, Мацей Стрийковський та ін.) поширювали думку про те, що людину до ідеального життя ведуть добродесність і наука, «...земне життя раціонально осмислювалося як передумова і можливість для людини знайти себе й перетворити світ відповідно до високих ідеалів. ...перевага надавалась... добрим справам і вчинкам людей у реальному житті, у діяльності, яка приносить користь суспільству» [216, с. 167]. Вже від початку XVII ст. друкують перекладені книжною українською мовою візантійські пам'ятки, в яких описані правила поведінки досконалих християнських володарів, духовенства та чернецтва [88, с. 227]. Закономірним став пошук компенсаторних моральних і психологічних механізмів «захисту» від нерозумного й невпорядкованого світу, механізмів, здатних підтримати людину, віднайти раціональні основи життя, ідеальні форми людського співжиття, тому «Результатом усвідомлення необхідності пошуку таких механізмів стали теоретичні конструкції ідеальної людської спільності, соціальної утопії, створені видатними діячами українського бароко» [215, с. 217]. В. Нічик звертає увагу на «образ ідеального володаря» у творах українських авторів кінця XVI–початку XVII сторіччя, «який досить докладно зображається тогочасними українськими письменниками і поетами» [202].

Інокентій Гізель (бл. 1600–1683) у трактаті «Мир з Богом чоловіку» (1669) першим на східно-слов'янських теренах серед православних мислителів в основу морального вчення поклав не тільки релігійні приписи, але й реальні обставини земного життя людини, її економічні та фізичні умови існування [88, с. 228]. Через заперечення негативних, аморальних (гріховних) вчинків, Гізель проектує ідеальне суспільство, в якому сумлінне виконання визначеної долею соціальної ролі

оцінюється як моральна чеснота, а недостатньо ретельне ставлення до власних обов'язків – як гріх [88, с. 231].

За таких історичних обставин створена Д. Братковським, сповідником сарматських ідей, збірка «Świat po części przezyrzany» (Світ, по частинах розглянутий) мала б сприйматися своєрідним маніфестом прав і обов'язків шляхти у справі побудови ідеального суспільного ладу. За висловом Ю. Ісіченка, «своєрідне регіональне забарвлення українського варіанту сарматизму» творили «культ предків, родових реліквій, народних традицій», що «поєднується з утвердженням вірності... церкви..., доповнюючись ідеями служіння Речі Посполитій і її королеві» [219, с. 200]. Класицистичні тенденції виявляються, за І. Лімборським, у «...настанові на існування заздалегідь правильних моральних постулатів, дидактизмі та в постійних повчаннях читача, обстоюванні аналітизму у підході до дійсності» [168]. У дискурсі проблеми вірності поет оцінює вчинки та діяння представників усіх структур державної влади: депутатів та послів на сеймі, урядників, суддів, військових тощо у творах «Зв'язок», «Звідомлення з Варшави», «До доброго посла», «Універсал на сеймик», тому «Sługa w zasługach gdy Pana turbuje» (Слуга в заслугах, як пана тримає), водночас поет застерігає: «Lecz niewinnego nie krzywdząc bliźniego» (А хто невинний, не кривдьте такого) [33, с. 118]. Нехтування обов'язками, про що йдеться у вірші «Звідомлення з Варшави», призводить до бід у державі:

...nas bracie osiedą,
Kiedy Posłowie przysięgać nie będą

(нас зневолять, / Коли послове присягать не зволять) [33, с. 120].

Попри феномен «помежів'я» у творчості Д. Братковського, його державотворчі ідеї суголосні із напрямком моральної філософії – «громадський гуманізм», який представляли професори Києво-Могилянської академії Інокентій Гізель, Георгій Кониський (1717–1795), Феофан Прокопович (1681–1736), Стефан Яворський (1658–1722), котрі пропагували вірність громадському обов'язку, відповідальність перед рідним народом, любов до Вітчизни [64].

«Поміrkований характер раннього Просвітництва», за висловом І. Лімборського, «характеризувався зміщенням у царину морально-дидактичної проблематики, чому активно сприяв у деяких країнах несекуляризований характер тогочасної культури, що утверджував суб'єкта в межах морально-етичних категорій «добра» і «справедливості», стимулював його до раціонального шляху пошуків теологічного смислу буття...» [168]. Біблія оживає в епіграмах книжки Д. Братковського «Світ...» світлом істини, яке просвітлює кожне зображуване поетом явище, а морально-етичні категорії «добра» і «справедливості» отримують євангельський вимір. Словам багача із євангельської притчі: «...скажу я душі своїй: Душе, маєш багато добра, на багато років складеного. Спочивай, їж та пий, і веселися!» (Лк. 12: 19) суголосні вірші епіграми «Жнива»:

Jeden się chlubi, użąłem kop wiele,
 Drugi i nadto przyczyni wiele,
 Trzeci się chwali z obfitej jarzyny,
 Czwarty z wymłotnej nader oziminy

(Кладе хвалу той: зжав я кіп багато, / А інший більше, мовить, зумів взяти. / Прещедрі третій уславля ярини, / Четвертий надто має озимини) [33, с. 250]. Євангельське нагадування багачеві про смерть (Лк, 12: 20) автор епіграми передає від свого імені:

A ja zaś (mówię) nie chlubcie się tacy,
 Gdy nie zażyjesz sam własnej twej pracy

(А я звіщаю: «Годі-бо хвалитись, / Та ж працю власну можеш не спожити) [33, с. 252].

Класицистичною ідеєю впорядкованості вмотивована увага Д. Братковського до «повного суспільного розладу», «і на сеймиках (місцевих зібраннях шляхти), і на сеймах – тобто на тих інституціях, що мали утримувати лад через законотворчість та постанови» – «...панує Калита, тобто підкуп, і власний, а не суспільний інтерес...» [313, с. 266]. Класицистичні інтенції в епіграмах Д. Братковського «Найперша наука», «Страшний суд», «За що виливати кров», «Aequalitas» (лат.: рівність), «Перед Паном строгим у небо йти вбогим» позбавлені рафінованого раціоналізму, барокова позиція

щодо активного перетворення світу задля порятунку людства від загибелі під впливом гріха переплітається у цих творах із просвітительськими тенденціями реформування суспільного ладу через моральне вдосконалення людини.

Власний досвід українського шляхтича, державного чиновника, депутата сеймів, політика, дипломата автор збірки «Світ...» поетично переосмислив згідно «принципів класицизму з рисами просвітницького в межах барокової системи художнього мислення» [170, с. 46]. Подібне нашарування ранньопросвітницьких раціоналістичних принципів на бароко у дискурсі єдності віри – «суб'єктивна впевненість в існуванні морального світу, побудованого на новому, християнському світобаченні» [170, с. 47] – і розуму прочитується у драмі «Володимир» (1705) Феофана Прокоповича. Український князь представляє людину «нової» духовності, коли нові знання (філософія) допомагають чинити згідно з моральним принципом розуму.

Культивовані бароковою поетикою образи, що «відрізнялися абстрактністю й універсальністю, втіленням лише загальних рис, а не індивідуальних ознак» [77], як алегоричні образи Калити, Міха, Хмелю, Смерті, органічно вписалися у класицистичну жанрову форму епіграм «Справа щодо двору», де «Warszawa mieszek, ni wilk owce dusi» (мішок Варшаву, не вовк вівці душить) [33, с. 214], «Про сеймик. В польському світі...», «Хміль на сеймику: «Jak tu chmiel nadmie, gra głowa, jak duda» (Як хміль надує, гра мозок, як дуда) [33, с. 146]. Схематичність образів персонажів, творення їх «навколо зображення якоїсь провідної риси характеру (честь, обов'язок, хоробрість, лицемірство, жадібність тощо)» [77], наприклад, «Про найчільніших ошуканців», «Жінка гнівлива», «Сварлива жінка», відповідали вимогам поетики класицизму.

Поетика збірки «Світ...» засвідчила відхід «...від основних художніх структур бароко у напрямку до вироблення нових ранньопросвітницьких форм образного моделювання реальності і людини» [168]. Якщо у сфері філософської думки, зокрема у стінах Києво-Могилянської академії, «відбувалося відкриття й ствердження нового, іншого шляху світопізнання і богопізнання через пізнавальну діяльність розуму, утвердження його, розуму, високого престижу» [234], то поет Д. Братковський інтуїтивно, в процесі творчості формує нові підходи до розумного впорядкування світу

за Божими законами. Пройняті іронічною чи глумливою інтонацією риторичні запитання, поради, служать не лише сатиричним засобом у творах «Вічність на землі», «Вельможний про хліб просить», а й для осмислення поетом у біблійному дискурсі моделі ідеального суспільства, у якому людина є лише розпорядником Господніми благами, бо Бог «Świat dożywocie nam wszystkim zapisał» (Світ доживоття (*володіння до кінця життя власника*) всім нам підписав був) [33, с. 230].

Отже, сатиричні епіграми збірки Д. Братковського «Світ...» засвідчили розвиток класицистичних тенденцій в українській літературі другої половини XVII ст. та формування класицистичних рис творчості у надрах Бароко. Класицистичний жанр епіграми визначив вибір поетом польської мови творів, орієнтування на еліту (магнатів і шляхту) задля донесення державотворчих ідей та втілення картезіанських принципів пріоритету розуму, громадського служіння й споконвічної моральності. Пріоритет логіки у діалозі із світом визначив переважання риторичних засобів в образній системі творів. Барокові алегоричні образи Калити, Міха, Хмелю, Смерті своєю абстрактністю, логічністю та схематичністю органічно вписалися в класицистичну структуру його епіграми.

2.3. Специфіка втілення духовної тематики в жанрі сатиричної епіграми

На період творчості Д. Братковського означився очевидний перехід від ренесансного антропоцентризму до теоцентризму, коли центральною проблемою барокового світобачення стала проблема «людина і Бог». Якщо ренесансний антропоцентричний світ здавався організованим відповідно до вищих законів розумності й гармонії, то в добу Бароко бачать все динамічним, контрастним, неспокійним: «світ химерний», – пише Хома Євлевич, – і «врем'я се мізерне» [97, с. 252]. «Рисою бароко є рух», – визначив А. Вінценз [343, с. XIII]. Тема несталості світу стала однією з центральних в бароко [343, с. LXXXI], а «світових марностей», суєтності світу в українській літературі другої половини XVII ст. посіла чільне місце [216, с. 184], «реальність» земного стає цілком другорядною, бо за реальність, як зазначає Д. Чижевський, того часу сприймали світ духовний невидимий [298, с. 41].

Українське бароко характеризувалося передусім «власною всеосяжною релігійністю» (Л. Ушкалов). Д. Чижевський рисою національного бароко назвав спробу з'єднати античність з християнством, тому українське бароко – це приклад християнсько-міфологічного синтезу [296, с. 240]. Визначальними в українській бароковій літературі є христологічні мотиви, зокрема у книжках «Вїнец Христов» Антонія Радивиловського, творах Лазаря Барановича, Івана Максимовича, а христоцентричність Л. Ушкалов назвав однією з основних ідейних засад барокової літератури [280, с. 10]. Збірки поезій «Зегар з полузегарком» (1690) та «Млеко» (1691) присвятив Діві Богородиці Іван Величковський.

Збірка Д. Братковського «Світ...» у контексті барокового літературного процесу виділяється виразним розмежуванням світської й духовної тематики творів, специфікою реалізації їх у жанрі епіграми, поетика якої унеможлиблювала втілення богословської ідеї; «він був радше прихильником поезії світського характеру, що виникало із його соціального статусу» [10]. Проте варто врахувати, що «релігійна свідомість (ототожнення себе часткою православного світу) була стрижнем його духовного життя» [87]. Ці фактори визначили специфіку вираження духовної тематики: відсутність христологічних і богородичних мотивів [313, с. 274] та своєрідність образної структури віршів збірки «Світ...», «...присутність Бога в розгляненому світі прочувається і відзначається на кожному кроці, власне на всьому просторі книги» [313, с. 274], а жанр епіграми, елементами поетики якого є алегорія, тонка іронія, народний жарт, дозволяє втілити світський погляд на загальні духовні проблеми.

У збірці «Світ...» Д. Братковський означає основні духовні проблеми людини: а) мета людського життя; б) сутність земного буття; в) «чотири останніх речі людини» – смерть, страшний суд, рай та пекло; г) місце людини у світовому порядку; г) розпізнавання Божої волі щодо кожної людини, «ідея синергії» і т. п.

Мета людського життя окреслена у творах волинського поета, по-перше, самою структурою збірки «Світ...», яка у дискурсі універсальної картини світу означає єдність усіх світів – від мікрокосму людини (понятійний образ «людини» притявний в образній системі багатьох творів); світу ангельського, який супроводжує людину в її мандрівці земним життям, та світу невидимого, образом якого у творі

«Небесний Палац» завершується книжка. Світ божественної думки проявляється складовою універсальної картини світу не лише у творах із тематичною вказівкою на згаданий вище «Небесний Палац», «Дорога до неба», «Драбина до неба», але і як альтернатива світу небесному – «Дорога до пекла». Божественна думка діє в людській спільноті й житті окремої людини через закони. Життя згідно них визначає місце людини в інших світах, після смерті.

Земне буття – це «проба» (репетиція) перед життям вічним, котре є «справжнім життям» [343, с. LXXXIX] – йдеться у філософсько-дидактичному творі Д. Братковського «Світова альтернатива», хоча «*Alternata v świata*» можна читати «альтернатива до світу», «альтернатива світові». Ідея *memento mori* аргументована прикладами поведження однієї й тієї ж особи, який «*możny bezbożny*» (можний, безбожний) спочатку у житті земному, а потім – «*krzyk, płacz, lament, codziennie łzy lejesz*» (крик, плач, лемент, щодня сльози з лиха) – у вічності. Картина протиставлення двох світів – «тут», де «*żył w obżarstwie*» (жив обжерно), пив щодня, «*żył bogatym, nie daleś Ubogim*» (жив багатим, не давши убогим), «*grzeczny, strojny, codziennie wesoly*» (гречний, стрункий тут, щоденно веселий), – і «там», тобто у пеклі, «*Tam w nędzy wielkiej, tam w ubostwie srogim*» (нужда тяжка, в бідацтві всі строгим), вигляд матиме «*szpetny, brzydki, nagi, smutny, goły*» (гидкий, бридкий, смутний, безкошелей), «*wieczna żalność, siedzi grzesznik smutny*» (вічна жалість, сидить грішник смутний) [33, с. 288, 290] – продовжується детальним повчанням, як уникнути вічних мук: «*czyn posty znaczne*» (чини пости значно), «*Dzwonią na Jutrznia, bierz odzienie na się*» (Утреню дзвонять, до неї вдягайся), до золота, срібла, чудових уборів ставитись не як до власності, а даного Богом («*wszystko to nie moje*» (Це не мої у доборі)). Пуант у розгорнутій формі виражає ідею *memento mori*:

A nadewszystko, uważaj to sobie,
że ileż tyleż żywszy, leżeć w grobie

(Понад усе ти зважай у тій пробі: / Довго чи ні жив, а ляжеш у гробі) [33, с. 290]. Отже, сенс людського життя – уникнути пекельного світу й досягнути вічні блаженства, що переформується із поглядами Івана Вишенського, вираженими у творі «Обличение диявола-миродержці» (1599 – 1600): «Адже Христос дав тим,

котрі хочуть перемагати світ, тільки образ, показав, і навчив, і сам собою з'явив, звабності мого несправедного царства в мене не відняв, і не погубив, і вчинив так для того, щоб людська самовладність досвіду набиралася, очищалася й відшліфовувалася для вічного життя у тій спокусі, боротьбі й випробуванні віку цього теперішнього» [49, с. 22].

Домінантну тему барокової поезії [297] – про «чотири останніх речі людини» – «про пекло і вихід до нього, рай та вихід до нього, страшний суд...» [313, с. 274] Д. Братковський осмислює у багатьох віршах, які поряд із циклом «Про хміль», В. Шевчук визнає «за кардинальні чи основні побіч із темою «Про світ» [313, с. 274]. Такими ці теми стверджував Іван Величковський:

Смерть, [Страшний] суд, ад, небо, нїбы чтыры квадры,
Завше их мїй при сердцу, як компас в занадри [44, с. 66].

Появу таких мотивів Д. Чижевський пояснює історичними обставинами: «Сам час підготував наочний матеріал для таких зображень, бо саме сімнадцятий вік належав до епох, що вкрили Європу руїнами та трупом. І Україна належала до тих країн, що в них спустошення були найбільші...» [293, с. 9]. Водночас «страх смерті, яка змальовувалася з жахливими подробицями, повинен був переслідувати грішників і навертати їх на праведне життя» [203, с. 34]. А. Вінценз домінування мотиву *memento mori*, коли «смерть іде повсюди за тобою, смерть чекає на тебе скрізь» [343, с. ХСІІІ], пояснює не впливами творів церковних авторитетів, хоча б св. Ігнація Лойоли чи інших, а як «клімат епохи» [343, с. ХСІІІ].

Як світська глибоко віруюча людина, поет у дискурсі ідеї *memento mori* викладає застереження у творах «Дорога до пекла», «Драбина до неба»: «drabina do Nieba» (драбина до неба) «wąska, subtelna» (вузька, тоненька) [33, с. 292], тому її «obżerca złamie, a spadnie opileu» (злама обжерний, впаде і опилей), обламається, коли «pod cudzym złotem» (з чужим ти злотом), а «grzech wszeteczny, ten za ołów stanie» (гріх соромітний за оливо стане) [33, с. 294]. О. Яковина зазначає, що Д. Братковський є «соціальним метафізичним поетом», тобто «дух опускається, аби лікувати» [320, с. 127]. Поет «святого благочестя блюститель» виводить побутові клопоти, людські слабкості в площину духовної боротьби, з тонким гумором,

іронією наставляє читача зректися всього матеріального, що обтяжує душу: «I wy też Damy, przytnijcie ogony» (І ви, о дами, хвости утніть швидше) [33, с. 292]).

Д. Братковський у самозреченні досить категоричний, бо навіть дорогий одяг може обтяжити «драбину» до неба: «Długość szat nadto wzgórze zawsze szkodzi» (Та ще й шат довгість вгорі завше шкодить) [33, с. 292], тому:

Ja pierwszy, kiedy idzie o Duszę,
Zawczasu każe, podcinać kontusze

(Я перший, йдеться коли-бо про душу, / Кажу завчасно підрізати кунтуша) [33, с. 292]. Позиція автора суголосна словам ап. Павла: «...вважаю все за сміття, щоб придбати Христа...» [20, Послання до филип'ян 3:8].

До вічного життя у Раю веде милостиня, тому

... dawaj nędznym bracie,
To z sobą weźmiesz, co tu nędznym dacie

(...давай бідним, брате, / Те собі візьмеш, що встиг бідним дати) («Ялмужна») [33, с. 318]. У дискурсі Приповісток «Не стримуй добра потребуючому, коли в силі твоєї руки це вчинити...» [20, Пр. 3: 27], – Д. Братковський суворо попереджує вельмож, котрих зневажливо називає «старцями»:

Dawajże nędznym gdyż was jeden stary,
Pobierze skarpców diabeł po trzy pary

(Бідним давайте: Старий, незабаром / Вас, старців, візьме – той чорт – по три пари) [33, с. 180]. Поетичні сентенції Д. Братковського перегукуються із вченням Івана Ліствичника (579-649 рр.): «...нікого не осуджуйте, не обкрадайте, нікого не обманюйте, ні перед ким не звеличуйтеся, ні до кого не майте ненависти, не оминайте церковних зібрань, до нужденних будьте милосердні, нікого не спокушайте, не зневажайте чужої чести й будьте вірні жінкам вашим» [94].

Стислість епіграми не дозволила авторів збірки «Світ...» розгорнути образну систему творів «Мешкання в пеклі», «До зітхальника» у площину описовості. Пекло «лише страшне» (В. Шевчук), в епіграмі «Спокута» поетично звучить євангельське застереження про те, що «na strasznym sądzie» (на страшнім суді) «grzesznym płacz wieczny» (грішним плач вічний). У дискурсі істинного блага автор протиставляє

«плац», тобто «місце», де надбані «szkatuła nie zdoła niczyja» (шкатулки нічий лишилися) [33, с. 272], – символ земних набутків, стягань, – і «плач» у пеклі.

Про здобування Царства Небесного у звитязі за свободу рідного краю мовить Д. Братковський у творі «За що вилити кров». М. Корпанюк підкреслює, що смерть в поетичному коді Г. Сковороди є «святою», «коли вона топче зло людське, спиняє війни, перетворюючи їх у спокій» [134, с. 296]. Д. Братковський був свідком багатьох військових дій другої половини XVII ст., зокрема відродження «степової» козаччини в останній чверті віку під проводом С. Палія, однак за жанровими законами епіграми, уникає історичних деталей, а сюжет експозиції розгортає протиставленням до узагальнених образів «Pańscy Rycerze» (рицарів Божих), які «dla Nieba krew lali» (кров небу зливають), «za krew Niebo wzięli» (за кров небо мають) і «Świata Rycerze» (рицарів світу), які «gdy dla ziemnej sławy» (земну беруть славу),

Gojnym Potokiem, Krew swą wylewają,

Tu za krew swoją, place odbierają

(Гойним потоком кров власну зливають, / Тут за свою кров палаци відбирають) [33, с. 344]. Ідея образів «рицарів Божих», «воюючих рицарів», «а рицар може бути воюючим тільки, якщо є цнотливим» [343, с. XV], перегукується із сарматським дискурсом «тлумачення військового служіння як духовного», що «стало визначною рисою українського бароко, сформувавши тип воїна, поєднаного із середньовічним образом подвижника-інока, відомого ще з часів Київської Русі» [83].

Тему смерті Д. Братковський художньо осмислює у дискурсі «моральної» життєвої мети, яка пов'язана із земним життям і реалізується, як пояснювали філософи Києво-Могилянської академії Інокентій Гізель, Георгій Кониський, Стефан Яворський, через досягнення блага у реальному бутті [64]. У кожній людини моральна мета своя, тому добро проявляється в різних іпостасях: істинного, уявного, внутрішнього, зовнішнього, корисного, почесного, приємного [64]. У годину смерті виважується сутність благоденства, до якого людина прагнула, як в епіграмі «Майбутній вік», щоб імена, за наукою Христа («...тіштеся, що ваші ймення записані в небі!») (Лк. 10: 20), були записані «в небесний каталог», інакше – «Ach biada, biada!» (Біда і горе!) [33, с. 170]. Поет радить у творах «Найпередніша наука», «Добрий заповіт» купувати

«небесну вітчизну», віддавши перед смертю «Srebro na Ołtarz, nędznym gotowiznę» (Срібло – до церкви, злидні – готовизну (наявні гроші)) [33, с. 352].

Поет зосереджує увагу на життєвому досвіді, з котрим людина постає в момент розлуки душі із тілом перед Істиною: «Tak wiele z gnoju będzie między Pany» (Хто вийшов з гною, з панамі там ставно), тому для панства «Trudno rzecz będzie, aby chłopku zasię» (Нелегка річ це із хлопом там матисьь...) [33, с. 364]. Смерть рівняє вельможних та простих:

Strasniście, strasni bardzo, gdy żyjecie,
Któż się was boi, kiedy już pomrzecie

(Жахкі, страшні ви вельми як живете, / Хто ж вас боїться, як уже помрете?) [33, с. 352] («Страшний суд»).

Проблему протиставлення людиною благоденства істинного й уявного художньо осмислює Д. Братковський в епіграмах «Людина по світі», «Про вовка». Прагнення до наживи: «Chciwość twoja ruszy...» (Хтивість тебе-бо руша...), «dla grosza wszystko, wszystko dla zdobyczy» (для гроша все це, або для здобутку) не узгоджується із законами, які діють незалежно від волі людини:

...że powrócisz,
Do domu twego, nim twój żywot skrócisz

(чи вернешся / До свого дому, чи нитка урветься?) [33, с. 126],

Pan Bóg inaczej skutkiem dysponuje,
śmierć twoja zawsze za tobą wędruje

(Пан Бог інакше насліддя справляє: / Смерть за тобою у путь посилає) [33, с. 126].

Алегоричний образ вовка уособлює людську ненаситність у накопичуванні багатств. У гонитві за набутками втрачає те, що «повпадало» без господаря вдома:

Mógłbyś się wilku zdobyć koło domu

(А міг би, вовку, здобуть, будши вдома) [33, с. 126].

У дискурсі ідеї memento mori автор книжки «Світ...» висловлює застереження в епіграмі «Śmierć jak czyta» (Як читає смерть):

Już się jak chcecie Moś Panowie śmiejecie,
Tylko przestrzegam, śmierć na oku miejcie

(Собі у волю, пани, потішайтесь, / Застерігаю: на оці смерть майте) [33, с. 166].

Метафізичний план вірша як єдність життя і смерті Д. Братковський висловив приказкою:

Pilnując wilka, a wilk przecię chwyta

(Пильнуєш вовка, а вовк тебе лизька) [33, с. 166].

Як Лазар Баранович [322, с. 484, 488], Симеон Полоцький [220, с. 95], Д. Братковський повсякчас нагадує, що жодними скарбами людина не може відкупитися від смерті: «I milliony, tak ja wszystkie ważę» (Як є мільйони – завжди добре важиш), але перед Богом, «Złoto każdemu pewnie допоможе» (То певно злото те не допоможе) [33, с. 118]. Концепцією епіграми «Смерть» поет виразив протиставлення людського сприйняття смерті як конечності земного життя і богословсько-філософське розуміння її як готовності людини до перебування у Вічності. Євангельський образ-символ жнив і дорілля як завершення земного шляху, а нива, що принесла щедрий урожай, «плід» – людину, гідну перейти до Неба, служить у творі «Смерть» організуючим стержнем для розуміння авторової позиції. Для Д. Братковського «Мешкання у небі» – істинне, внутрішнє, почесне і приємне благоденство та остання мета досягнення блаженства. Вірш «Mieszkania mówisz dość u Ojca mego» (Мешкання досить, вістиш, в Отця мого) [33, с. 178] перегукується із словами Ісуса: «Багато осель у домі Мого Отця...» (Ів. 14: 2). Не варто будувати нові палаци, які «już się rujną» (скоро западуться), – застерігає поет в однойменному вірші [33, с. 224]. Замість кам'яниць, що часто стоять порожні, краще збудувати шпиталь, тим:

... Pałac wieczny sobie,

Budujesz w Niebie, tam żyć wiecznie tobie

(...палац на віки ти / Зведеш у небі, щоб довічно жити) [33, с. 224].

У метафізичному дискурсі закон смерті завжди викликає в людини смуток – ним пройнята епіграма Д. Братковського «Смерть пана». Однак, українські барокові поети, звертаючись до ідеї марності всього сущого, водночас «відшуковують те, що протистоїть знакам руїни і тління», тобто «сліди вічності та спаленості людства» [149, с. 188], тому в оригіналі «śmierć Pańska» можна пояснити як «смерть гідна»,

що розлучає із життям, пробутим немарно: «Winograd wszczepiłeś» (виноград щепив), «Ziół wdzięczno wonnych różnych nasadziłeś» (Духмяні зела прагнеш посадити), «śliczny Wirydarz» (Чудовий сад є), та смерть «I winne grona, rzucaj śliczne zioła» (І винні грона, й зілля забирає) [33, с. 192].

Танаталогічні мотиви в бароковій літературі часто пов'язані з есхатологічними впливами [290], епіграма Д. Братковського «Світ» [33, с. 100] втілює євангельське пророцтво: «страшливе якесь сподівання суду та гнів палючий, що має пожерти противників» (Євр. 10:27):

...Ziemie przepali, Niebo w trąbę zwinie

(...Землю запалить, в трубу небо звине) [33, с. 100].

Автор збірки «Світ...», як і вітчизняні поети XVII–XVIII століть, для окреслення небезпеки «світових розкошів», вдається до прозорих зіставлень людини з рибою або птахом, що, не витримавши спокуси, потрапляє у пастку [103, с. 35]:

Buja ptak, buja, po świecie tym leci,

Aż niespodzianie ptak podpadł pod sieci

(Птах буя, мчиться, літає по світі, / Але раптово потрапить у сіті) [33, с. 126] («Людина по світі»);

Pan wilk dla mięsa, często w jamę pada

(Заради м'яса вовк у яму пада) [33, с. 156] («Панська хвороба»).

Проблему розпізнавання Божої волі щодо кожної людини, «ідею синергії, тобто особливого узгодження людської волі з Божим промислом, що дозволяло мислити про можливість загальної вселенської гармонії» [215, с. 219], Д. Братковський поетично осмислив у вірші «Думка і непотрібний смуток»: «Wszystkie twe sprawy, puść na Boską wolę» (Всі отож справи пусти в Божу волю) [33, с. 132], бо «Już napisano dekret w niebie złotym» (вже написали декрет в небі злотім) [33, с. 132], і виконання цієї праці, визначеної Творцем: «Bóg wie co umiesz, a ty sprawuj rolę» (Зна Бог, що вмієш, а ти ріллю зорюй) [33, с. 132].

Спостережливість та знання людської психології виявив, на думку Г. Калантаєвської, Д. Братковський у вірші «Цей світ невічний є – нестатечність настає» [33, с. 158-160], коли згрупував незадоволені власною долею стани в

антитетичні пари, це: сім'ї, котрі мають дітей / сім'ї бездітні; духовні особи / світські; жовнір / доматор (сидить удома); убогий / багатий; начальний / простий [115]. Як зауважила Г. Косарева, поет акцентує увагу на заздрості: «Убогий заздрить багатому так-то» [33, с. 160], що перегукується із ставленням до цієї вади Г. Сковороди: «Заздрість – лестощі, злодійство, крадіж, кровопролиття» [250, с. 62].

Антитезу для розмежування вічних, духовних цінностей і профанних, земних використав Д. Братковський у вірші «Боязнь гріха» у контексті євангельських слів: «...Бійтесь того, хто має владу, убивши, укинути в геєнну. Так, кажу вам: Того бійтеся!» (Лк. 12:4–5):

Strzelby się boisz, szabli, ognia, wody,
Powietrza, węża, wszelakiej przygody,
Nie bój się tego, bój się grzechu raczej

«Ти стрільб боїшся, вогню, води, шаблі, / Повітря, вужа, пригод, що настали, / Не бійся того, гріха бійся радше» [33, с. 114]. Той же антитетичний прийом задіяно у вірші «Гріх – вічний розбійник»: «Zabijasz, palisz, topisz ciało, duszę» (б'є, палить і топить і тіло, і душу) [33, с. 106]. Проблему сутності гріха як провідного мотиву у творчості Д. Братковського [272] вирішено у дусі гуманізму, «не пов'язуючи благочестивість людини з належністю її до якоїсь конкретної християнської конфесії» [87], як в епіграмах «Через губу – рися, чужа то є Крися», «Лихі часи», «Танець», «З перших літер визнаєте, що це, відгадаєте», «Бенкет на сеймику», «Світова альтернатива», «Рецидив», «Гріх» та ін. Застереження Д. Братковського:

Grzech, rokosz jakaś, na moment cukruje,
Za które potem, na wieki morduje

(Гріх – розкіш наче, на момент цукрує, / Невдовзі потім навіки мордує) («Гріх») [33, с. 338], перегукується із віршем Лазара Барановича «Світ збурили грози на людські сльози»: «Своєї тіні жахаються люди – / Гріхи се чинять, пануючи всюди» [3, с. 74]. Як добрий християнин, Д. Братковський у творах «Приклад покори», «Звідомлення під час казання», «До чистого», «Олень у піст строгий, уколяться роги» переосмислив основні засади людської поведінки, щоб через самовідречення та добровільну убогість досягнути неба:

Chcesz być czystym, chron się bardzo świata,
Ucieka z świata, kto w Niebo kolata

(Хочеш быть чистим, кинь світу доуку, / Втеклий од світу, хто в небо застука)
[33, с. 300]. «Tak człowiek ubogim, do śmierci być musi» (Людина вбогим быть до смерті мусить) [33, с. 298], «W Niebo na wolę, kwarcie się ubodzy» (В небо на волю спішіте, убогі) [33, с. 298]).

У творах Д. Братковського відсутні настрої песимізму, скепсису, розчарування, бо людина – не піщинка у Всесвіті, а неповторне творіння Господнє, здатна через виховання моралі, вдосконалення себе витворити на землі ідеальне суспільство й досягти гармонії із Творцем та Всесвітом. Об'єктом поетичного пізнання у значній кількості творів поета є світ невидимий, а царство Небесне – складовою втіленої поетом універсальної картини світу. У дискурсі біблійних книг Псалмів царя Давида, Приповісток Соломонових, євангельських притч Ісуса Христа та повчань Отців Церкви обмірковує автор мету людського життя у віршах «Небесний Палац», «Дорога до неба», «Драбина до неба» як завершення земного шляху у Царстві Небесному. У контексті барокового мотиву *memento mori* поетично осмислює автор збірки «Світ...» тему смерті в епіграмах «Боязнь гріха», «Лихі часи», «Людина – глина».

2.4. Висвітлення станових проблем у творах збірки «Світ, по частинах розглянутий»

Данило Братковський – український шляхтич, вихований у дусі «твердого благочестя» (С. Величко), згаданий під 1667-1669 рр. як секретар посольства польського короля Яна II Казимира до Москви (у фонді Посольського приказу Російського архіву давніх актів у Москві збережені його численні автографи, пов'язані з Андрусівським польсько-російським перемир'ям та іншими пізнішими подіями) [222, с. 74]. За дипломатичні заслуги перед Річчю Посполитою польський король М. Вишневецький наділив у 1669 р. волинського шляхтича чином брацлавського підстоля, а пізніше, з 1688 р., – земським званням венденського підчашого [222, с. 74]. Приналежність Д. Братковського до замкнутого шляхетського стану, сповідування ідей сарматизму та досвід громадського й

політичного життя визначили його роль духовно-станово-релігійного провідника української шляхти та обумовили тематику творів.

Об'єктом нещадної критики у збірці сатиричних епіграм «Świat po szczęści przezyrzany» є шляхта, зокрема українська, – носій спільної для шляхетства Речі Посполитої політичної культури, бо вона виявляла любов до «політичної» Вітчизни, демонструвала відданість існуючій політичній системі [238, с. 44], водночас «Унія, як політична, так і релігійна, надто сильно манила їх [шляхту – О.Т.] до себе обіцянками рівноправності з польською шляхтою...» [2, с. 238], що призвело до повного розриву між народом та елітою. Полонізації шляхти сприяв Ягайло Ольгердович, який після Кревської унії (1385 р.) прийняв католицизм і надав 1387 р. привілеї шляхтичам-боярам, які переходили в католицизм [150, с. 270], та король Ян Казимир, котрий 1649 р. заборонив некатоликам доступ до сенату й староств [157, с. 270].

Про походження шляхти від лицарства нагадує С. Оріховський у творі «Про турецьку загрозу. Слово перше (до польської шляхти)»: «...ви, панове шляхта, – лицарський стан, який захищає державу і всіх громадян» [208]. Шляхта становила нижчу верству, на відміну від вищої, так званих можновладців – магнатів, панів, а на українських землях – князів і бояр [157, с. 268], і була зобов'язана відбувати військову службу, за що уряд надавав їй різні привілеї: звільнення від податків, залежності від місцевої адміністрації тощо. Н. Яковенко зазначає, що Другий Литовський Статут 1566 р. остаточно утвердив ідею станово-шляхетської держави і зреалізував у її установах інтереси «народу-шляхти» [317, с. 51]. Оскільки народом «...вважалася лише шляхта (решта населення – plebs), починає поступово формуватися «політична» надконфесійна нація (народ-шляхта), бо привілейована верства держави була поліетнічною (українці, литвини, поляки, білоруси) та поліконфесійною (католики, православні, уніати, лютерани)» [83]. Н. Яковенко підкреслила «регіональну замкненість шляхетського середовища» [316], як й інших суспільних станів в Речі Посполитій – магнатів, ремісників, селян, що, за А Вінчензом, опиралося на панівне в добу Бароко

переконання в існуванні «незмінної суспільної ієрархії», а тим більш незмінної градації станів від короля й магнатів аж до бідняків...» [343, с. LV].

Ці суспільно-політичні процеси служать тлом, на котрім розгортає Д. Братковський свою універсальну картину світу, і, безумовно, «...обсервований поетом світ – шляхетський...» [311, с. 265]. Тематикою епіграм збірки «Світ...» є поведінка представників шляхетського стану у всіх сферах суспільно-політичного життя Речі Посполитої. А. Вінценз підкреслює, що до відповідності між світом зовнішнім і внутрішнім, «...король повинен чинити по-королівськи, лицар – по-лицарськи, сенатор – по-сенаторськи» [343, с. LV]. Позаяк ідеолог шляхти «найвищою чеснотою для себе (принаймні до переходу на бік повстанців Семена Палія) вважав вірність королю» [87], то проблеми виконання шляхтою своїх обов'язків щодо збереження держави та облаштування її відповідно до класицистичних принципів пріоритету розуму та порядку, вірності державі та її правителеві є для автора збірки епіграм «Світ...» визначальними. Шляхтич як лицар повинен «...шанобливо служити імператорові в мирських справах, жити бездоганно перед Господом і людьми, боротись проти зла, бути щедрим, правдивим, дотримуватись слова, любити Батьківщину» [159]. Водночас поет-гуманіст продовжив національну традицію формування образів «ідеальних воїна-рицаря та монаха-рицаря Христової віри» [133, с. 186] шляхом викриття особистих і суспільних недоліків.

Образ українського шляхтича, і то передусім зuboжілого, як у циклі «Про земських і гродських урядників, убогих як і я», відповідав усім канонам сарматського міфу – основні його риси ідеалізовано й узагальнено на основі сатиричної противаги людини морально зuboжілої, псевдосармата [8]. Сучасні Д. Братковському автори, як Петро Могила та ін., «намагаються переконати героїв і читача в потребі кожного споляченого, окатоличеного чи ні нащадка давніх українських родів віддати весь свій хист, розум служінню рідному народові, його культурі, дбати матеріально про розвиток православної церкви і таким чином продовжувати справу предків. На них, аристократах, лежить надія і всевідповідальність за національні справи, долю України» [132, с. 23].

Як архетипні образи сарматського міфу, використання яких давало можливість «змістити акцент у бік національних інтересів і потреб» [133, с. 187], прочитуємо образ шляхтича та матері-Батьківщини в епіграмі Д. Братковського «Бенкет на сеймику», в якій автор веде мову про підміну виконання державних справ щоденним бенкетуванням («Częściej pijemy niżeli radziemy» (П'ємо частіше, ніж радимось нині) [33, с. 286]. Риторичність твору посилює поєднання високого стилю, коли батьківщину поет називає «матір'ю» – «Matka jest Roszkosz podczasie» (Є матір – розкіш дочасно...) [33, с. 286], – і згрубілого народного виразу: «...nie jednemuż, dadzą w piekle pręty» (не одному дадуть в пеклі кием) [33, с. 282] за корисливе використання жовнірської плати. У поетиці твору ці символи отримують додаткове тлумачення. Шляхтич-сармат не є ідеалом, а сам має прямувати до ідеалу, витвореного на базі християнських, гуманних цінностей. Мати-Батьківщина ще має в собі глибокі ресурси, потенціал, але потребує вірного служіння своїх дітей, у першу чергу, аристократії.

Ідеальну картину праці сеймика, «позитивну програму» (В. Шевчук) Д. Братковський вибудовує із християнських засад на досвіді апостолів у творі «Як має бути на сеймику». «Niech do gospody, brat brata nie woła» (Нехай брат брата у дім звать не волить), – застерігає автор від будь-якого вгощання заради підкупу. Задля злагоди радить усім разом заспівати «Veni Creator» (лат.: «Прийди, Творче») і «Kogo wyprawic, Boga upraszajmy» (Кого ж послати, у Бога спитаймо). Тоді:

Duch święty wstąpi w serca Przełożonych,

Cnotliwych posłać, wprawdzie doświadczonych

(Святий Дух вступить в серця до начальних, / Як слать цнотливих, у правді діяльних) [33, с. 82]. Називання православним Д. Братковським елементів католицької меси, також у творі «Сеймик», коли вірні зі словами: «Мир вам», – подають один одному руки [33, с. 244], є виявом релігійної толерантності, яку, як «найістотнішу рису світогляду», підкреслюють дослідники у Петра Могили [202, с. 18].

Д. Братковський, використовуючи сатиру, гротеск, іронію, концепти, гру слів, викриває дійсний стан речей у Речі Посполитій, коли «золотá вольність», отримана

шляхтою 1573 року від короля Генріха Валуа, що перетворив Польщу на шляхетську республіку, утвердив закон «*liberum veto*», за яким усі рішення сейму могли бути прийняті тільки за одностайності всіх послів [157, с. 270], почала ототожнюватися із поняттям «незалежність від королівської влади, внутрішньостанова рівність» [83], сприймалася шляхтою як право на вседозволеність, свавілля.

Картину сеймів (сеймиків) Г. Калантаєвська називає ще однією частиною світу, зображеною з песимізмом [114], все ж творами «Сейм», «Приватне на сеймі. *Motus majores pellunt minores*», «Про вольність», «Сеймик», «До доброго посла» та ін. Д. Братковський нагадував про лицарську честь, обов'язок стояти в обороні держави, відповідальність за долю Вітчизни, бо саме шляхті, – поет розрізняє її на багату (панство) й убогу, – мала б належати консолідуюча державотворча ідея сарматизму. Самовільне поводження з власними правами у сеймі («Сейм»), особливо після Андрусівського договору 1667 року, загрожувало втратою «вольності», бо якщо «*A nie masz zgody, zginie klejnot drogi*» (Згоди немає, впаде клейнот скоро) [33, с. 282]. Патріотичні почуття – «*Każdemu musi być Ojczyzna miła*» (Кожному мусить Вітчизна бути мила) [33, с. 56] – повинні запанувати над корпоративними амбіціями, коли поляк «...*na Polaku, / Polskiej wolności zguby szuka szlaku*» (...на поляку / Вольності польській шука згуби знаку) [33, с. 56] («Про вольність»).

Від риторичних закликів заради ідеї збереження «вольності» (бо «гарна є вольність»): «...*dla złotej Wolności, / Krzywdy swej radze poniechać Waszmości*» (при вольності злотій / Кривди забудьте при добрій охоті) [33, с. 282] у творі «Приватне на сеймі. *Motus majores pellunt minores*» (лат.: більше хитання, менше руху) поет переходить до застереження: «*Ale jest cięższa być w ciężkiej niewoli*» (Але ще важче в тяжкій бути неволі) [33, с. 282]. Засобом риторичної персвазії на наочне переконання у вартості «вольності» служить паралелізм:

*Trudno wyjętej z wody pływać Rybie,
I ty w kobieli nie urosniesz Grzybie*

(Плавать не буде з води взята риба, / В кошику також не виростеш, грибе!) [33, с. 282].

Питання «співвідношення розумності й меркантильності» [142] Д. Братковський обдумує у дискурсі класицистичного принципу соціального служіння у творі «Сеймик». Поет підносить ідею хозаризму: шляхті, для якої «Калитка» є предметом обговорень на сеймі («найбільш розмовляли», «усі вихваляли»), протиставлена шляхта високочеснотна:

Którzy to hojnie dość chlebem karmili,
 Ubogą Szlachtę wineczkiem poili,
 Leda Sejmiczek, Pan hojnie częstuje,
 A po Szlachcicu nic nie potrzebuje

(Оті, що гойно хлібцем пригощали / Убогу шляхту, винцем напували? / Як тільки соймак, пан щедро частує, / Нічого в шляхти він не потребує) [33, с. 54]. Причиною розбрату поет-«хлопоман» (М. Драгоманов) відверто називає грабунок і корупцію:

A cóż gdyby się wszyscy zgodzić mieli,
 Powrócić mają, co u kogo wzięli

(А що бракує, аби згоду мали?) / В[ідповідь]: «Вернути мають, в кого нахапали) [33, с. 120]. Хабар стає перешкодою для чесного виступу на сеймі: «Gdy cudze Lwy nie guszą na cię, w twej szkatule» (Як леви чужі тихі у твоїй шкатулці) [33, с. 120] («До доброго посла»).

В осмисленні проблеми честі поет-гуманіст виходить за межі станових уявлень, коли обстоює честь жінки в епіграмі «Przez gębę krysa, / Cudza to Krzysia» (Через губу – риса, / Чужа то є Крися) та із сарказмом звинувачує:

Przybolisz gęby, byś jak sypał z worka,
 Iżeś się dotrnął cudzego faworka

(Заболіли губи, як сіяв гріш прецінь, / Бо дотикався чужої ти честі) [33, с. 104]. Кінцівка епіграми актуалізує дотримання заповідей Божих як засад гармонії світобудови:

Cudzego nie rusz, nie tykaj się śmieie,
 Będziesz zdrów bracie, na duszy na ciele

(Не руш чужого, не тикайся сміло, / Здоровий будеш в душі і на тілі) [33, с. 104].

Класицистичний жанр епіграми змістовно відповідав задумові поета відтворити ідеал суспільного укладу через заперечення «суспільного розладу». Елементи алегорії, інвективи, іронії із риторичними закликами до навернення, повчаннями жити за євангельськими заповідями та наукою Отців Церкви служать у творах «Сейм», «Справа щодо двору» втіленню ідеї про відповідальність перед Богом за нераціональне використання державних коштів, що є людською кров'ю міст і сіл, бо Варшава, «що рік до року відправляє сейми», чим усю державу «утискає вельми». Навіть за гріш прийдеться покутувати в Чистилищі, «*Jak z Piekła wyniść, kiedy wszystkim szkodzić*» (Як вийти з пекла, коли всім є шкода?) [33, с. 218].

Ключовим образом для вираження болю поета за державні справи у творі «Про сеймик. В польському світі...» служить слово «біда» («В польському світі біда процвітає...» [33, с. 147]), в оригіналі – «*źle to w Polskim świecie*» [33, с. 146], бо «...*ni przy prawdzie staje*» (правди немає), «*Zbyteczna wolność, szaleństwa dodaje*» (Вольність шкодлива шалено гуляє!) [33, с. 146]. З тонкою іронією в сатиричній епіграмі «Хвала послу» [33, с. 138] автор називає причину занедбань послом своїх обов'язків – «*Cóż gdy ten Poseł, śmieie bierze wiele*» (Посол той чомусь сміло бере вилов), «...*dźwiga, / Srebro i złoto...*» (...двиги: / І злото й срібла...) [33, с. 138], а наслідок – воєводство терпить кривду. Поет іронізує над заслугами посла в іншому однойменному творі [33, с. 166], який «...*pokój postanowił, / Ale ten Poseł szkatułę odnowił*» (мир постановляє, / Але й шкатулку посол відновляє) [33, с. 166], «...*Ojczyzna krzywdy zniesie srogie, / Cóż gdy wywiezie Poseł skarby mnogie*» (вітчизна несе кривди строгі, / Але вивозить посол скарби многі) [33, с. 166]. Автор застерігає, що привласнені державні скарби не принесуть користі: «*Zła iskra spali, i sama też zgaśnie*» (Зла іскра спалить, сама-бо погасне) [33, с. 166], прямим зверненням картає у творі «Про депутатську елекцію»:

O pewnie wszystko straciłeś, gdy duszę,

Straciłeś wiecznie, przyznać tobie musze

(О певне, все ти згубив, також душу / Утратив вічно, признать тобі мушу) [33, с. 204].

Проблему безвідповідальності державної еліти за справи у державі Д. Братковський вбачає у несправедливих виборах до сейма, під час яких основним аргументом стає підкуп – Міх та Хміль:

Lij, przelij, czołem bij, przed każdym Bratem,
Jeżeli chcesz być Panem Deputatem

(Лий, влий, чолом бий перед кожним братом, / Як хочеш бути паном депутатом) [33, с. 176], – іронізує поет в епіграмі «Депутатська елекція».

Поєднання в епіграмі «Про жовнірську платню» іронічного звертання до депутата «пане-поборцю», тобто обстоювачу людських прав, який насправді розтрачує гроші, та риторичного ствердження, що «...w Wojsku krew hojnie wuciesze» (З жовніра в війську бува кров стікає) [33, с. 282], дозволяє авторові виразити проблему відповідальності державної еліти. На підвищення гібери (винагороди) «szkatuły gotują» (шкатули готують) старшини, мовиться в епіграмі «Жовнір до жовніра», а для простих воїнів «płatni będzie dnia sądnego» (заплата дня судного буде) [33, с. 132]. Приказкою: «Im mięso, a nam polewka zostanie» (Їм – м'ясо, нам же лиш юшка зостане), – узагальнює поет розповідь про несправедливий розподіл плати в епіграмі «Неук дійшлого питає, що за штука в тім буває» [33, с. 134]. Військо, набране дешевим коштом, задовольняло свої потреби грабунками («Посполите рушення»):

A jeszcze prędkie, róki Mazur minie,
Nie będzie włoską, w tej głowie Rusinie

(Та поки мазур пройде, не покине / Ні волосини у тебе, русине!) [33, с. 342].

У контексті біблійних Приповістей Д. Братковський висловлюється у творі «Посол депутат», що це лише людські гадки, начебто «...że już władnie światem» (може він світом владати) [33, с. 262]. Насправді, закони світу – у метафізичному дискурсі нагадує поет – не підвладні людині:

Świat farbowany w oczach coś się kręci,
Za czasem wszystko wychodzi z pamięci

(Світ крутить в зорі мальований нащось, / Із часом все-бо збува напропаше) [33, с. 262].

Особливо гостра критика Д. Братковським судової системи [313, с. 267] перегукується із сатиричним запереченням вад іспанського судочинства Ф. де Кеведо (1580 – 1645) у вірші «Продажному судді»:

Божественний закон і людський
Товкмачиш істині наперекір
Ти вирок куплений підносиш
Рукою, повною монет [119].

Тонка іронія, скрита насмішка, в'їдливе відверте глузування служать Д. Братковському для вираження класицистичної позиції пріоритету порядку на християнських засадах у творах «Земський суддя», бо «...wszyscy Sędziami być chcesie» (Всяк хоче [...] в суддях бути) [33, с. 176], «До судді», бо «...Pana Sędziego / U nas bez mieszka mają za głupiego» (суддю самого, / Як без калитки, мають за дурного) [33, с. 60], «Про одного суддю. Автор до себе»: «Sprawę, patrz na mieszek, nie na minusje» (Зирни на міха, а не на дрібниці) [33, с. 110], «Золота правда», бо «є тільки одна – «злота» [33, с. 270], «Правда»:

że na wspak imię swoje obróciła.
Już teraz da, praw, da daj po łacinie

(навспак ймення своє обернула». Вже зараз: да – прав, да – «дай» по латині...) [33, с. 114].

Із тих причин вдова, що можна розуміти і як Україна, не може отримати результату справи, яка вже декілька років у реєстрі «Ad Facasandam» (лат.: до виконання) («Про одну вдову, яка правується») [33, с. 98]. Франти, котрі не повертали борг, вирішують справу на свою користь бенкетом [33, с. 274] («Який признали бенкет у трибуналі»). При королівському дворі:

Daj szlacheckiego, Aktor podpić woli,
Sądowym nalij...

(Шляхетству дай ти, взивач підпить волить, / Налий судовим...) [33, с. 214]. Панівному у суді гаслу: «Piją, nie sądzą» (Пить – не судити!) – («Забавний суд») [33, с. 188, 190], кривосвідченням («Дізнання») [33, с. 270] Д. Братковський протиставляє ідеального правника, що повинен зватись братом: «En tibi frater»

[33, с. 264] (лат.: ось тобі брат) («Треба питати, як правника вітати»), якщо вірити історикам, такі були за короля Казимира III Великого (1310 – 1370):

... po prostu sądzili,

Jest jest, a nie, nie przed sądem mówili

«...по-просту судились, / Є-є, ні-ні, так суду говорили» [33, с. 270].

У творі «Про правників» автор послуговується часто використовуваним прийомом блазнювання: візьме у того, хто дає більше [33, с. 270]. Грошей, срібла і злата досхочу, – «Хвала лихому правнику», – дають правникові, коли чорт хоче запровадити душу до пекла: «Cóż jest, acz tuczą, gdy zabiją woła» (Вола бо тучать, забити як хочуть) [33, с. 166]. Навіть звичай зав'язувати в суді судді очі, «Jakby to diabeł, nie najdzie swej dziury» (Щоб не знайшов чорт своєї там дюри) [33, с. 316], – не рятує від гріха, бо «A Diabeł dziurą, do kieszeni skoczy» (Чорт же – у дірку, в кишеню заскочить) [33, с. 316] («Про одного суддю»).

У дискурсі вчення Томи Аквінського, що правда може бути відновлена завдяки Божому Законові, бо він є критерієм істинної справедливості, веде поет мову про відновлення її до покривджених в епіграмі «Правда»: «...dla Boga, ta to prawda stoi» (для Бога настоює правда). Пуант твору в сатиричному тоні підтверджує думку Томи Аквінського, що людські закони хибують недосконалістю [314]:

Ale to często, kiedy psy zlasują,

Chartom przebaczą, a Kundla kuntują

(Часто буває: як пси поласують, / Хорту пробачать, кудлая ж кнутують) [33, с. 312].

Український народ «з різних історичних причин не зміг витворити в містах сильного власного міщанства» [192, с. 229], тому в епіграмах книжки «Світ...» воно зображене лише окремими штрихами, як у вірші «Життя в місті». Поет акцентує увагу на результатах узаконення шляхтою своїх привілеїв, бо купці продають «kram Ormiański» (крам вірменський), «drogie bławaty» (дорогі блавати), «futra, a ten sukiennice» (хутра, пишні сукениці), тощо, лише пан «bez pracy, sobolami woła» (без праці в соболях вікує) [33, с. 210]. Однак пустою є його смерть:

Biada Ptazkowi lubo buja biada,
Daremnie ginie, kto darem nie jada

(Біда тій птасі, хоч вона й буяє: / Як дурно їла, так вона й сконає) («Про птаха неробу») [33, с. 202], що суголосне вченню Г. Сковороди: «Премножейшии, презрѣв сродную себѣ должность, одно поют, пьют и Ѓдят. В сей праздности несносную и большую терпят скуку, нежели работающіи без ослабы. [...] Должность наша есть источником веселенія» (байка «Зозуля і дрізд») [250, с. 120].

Оскільки автор збірки «Світ...» і слобідський філософ представляють традиції Києво-Могилянської академії, стильово їхня творчість споріднена [313, с. 272], то О. Яковина називає Д. Братковського ідейним попередником Г. Сковороди: тема «сродної праці» в епіграмах збірки «Світ...» прочитується у підтексті, а Г. Сковорода розгортає питання у філософському дискурсі [320, с. 126].

Трудовий люд і нетрудовий (старці) «...складає одну з головних мислительних, альтернативних тем збірки» [311, с. 265]. Однак представники цього світу, – а у вірші «Світова охота»: хто «karmi, роі» (годує і поїть), – виступають лише предметом розмови, але не адресатом. Описи людської праці у творах Д. Братковського ілюструють політично-правові процеси у суспільстві, коли шляхта домагалася, і небезуспішно, усунення міщан із політичного життя й посилення кріпосної залежності селянства [157, с. 269]. По-перше, закріпачення селян, коли «законом призначена була нерівність між людьми, признано повноправними, панами, а решту людей так чи сяк неповноправними» [282, с. 325], призвело до того, що:

A Panek biedny, co na szyi siedzi,
że już tuż wieczór, w tym się bardzo biedzi

(Бідний панок-бо сидить он на шиї, / А що вже вечір, бідкує, жаліє) («Пан над косарем») [33, с. 250]. По-друге, «...весь тягар тої суспільної нерівності і кривди в найповнішій мірі спадав на той стан, котрий в книгах і в письмах уже тоді вважали кормителем цілої суспільності – на стан хлопський» [282, с. 327]:

Chłopek nieborak kosą przez dzień siecze,
Już bolą barki, już pot z głowy ciecze

(Хлоп-неборака весь день сіно косить, / Зболені барки і піт з лоба росить) [33, с. 250]. По-третє, «Унія як політична, так і релігійна» давала «безконтрольне, нічим не обмежене володіння селянами» [2, с. 238], пан «мав над хлопами право вітцівське, т. є. міг їх карати на тілі і на лихо ніякий закон не обмежував розміру тої кари» [282, с. 327]:

Pan mu da w gębę, wnet kwestia stanie.

Nie śmiał ubogi kwestii solwować

(Пан бахнув в губу – це висновком стане. / Не смів убогий вже більше змагатись) («Диспут з паном убогого») [33, с. 48].

Filozof w karczmie stanął, a chłop huczy,

Filozof chłopa kijem dobrze uczy

(В корчму філософ йде, хлоп крик здіймає, / Філософ хлопа кийком навчає) («Філософ у корчмі») [33, с. 244].

Якщо сатиричними засобами Д. Братковський виявляє осуд кривдників простого люду, то у творах його сучасника Климентія Зиновієва домінують від споглядання соціальної нерівності лише гіркі роздуми, що «так у світі ведеться», кожен «мусить на світі так жити, як набіжить» [21]. Для ченця-поета праця була насамперед системою ремесел, які забезпечують матеріальне існування людей, а Г. Сковорода «розглядав роботу в контексті духовного життя людини і бачив у ній джерело мудрості і душевного спокою» [187, с. 87].

Як бачимо, Д. Братковський з позицій класицистичної ідеї вірності правителів, державі та становому обов'язку поетично осмислює роль шляхти у політичному та суспільному житті Речі Посполитої у другій половині XVII ст. у творах «Зв'язок», «Звідомлення з Варшави», «До доброго посла», «Депутатська елекція», «Жовнір до жовніра» та ін. Поза увагою автора книжки «Світ...» залишені представники духовенства як окремого стану. Міщанський стан («Життя в місті», «Львів батько», «Варшава мати») зображений у дискурсі моральних проблем сенсу життя та смерті. Картину життя трудівників на селі відтворює епіграма «Пан над косарем».

Отже, представники шляхетного стану Речі Посполитої є головними адресатами класицистично-барокового діалогу автора книжки «Світ...» задля перебудови суспільства на засадах пріоритету розуму та християнської моралі.

2.5. Вираження Д. Братковським соціальних проблем України (Волині) другої половини XVII ст.

Політичне, суспільне, культурне життя Волині другої половини XVII ст. послужило джерелом для формування картини світу, реалізованої у творах збірки Д. Братковського «Світ ...». Складовими її Г. Калантаєвська визначає сфери людського життя, наповнені клопотами, пристрастями, страхами, стосунками і зв'язками, пануванням і залежністю, поняттями про батьківщину і сім'ю, про звичаї, обов'язки, про справедливість і суспільну кривду, а також подружнє життя, психологію жіноцтва і чоловіків, одруження і посаг, стосунки дітей і батьків, родинні зв'язки, джерела поваги в родині і громаді, сферу військового життя, ставлення до турків і московитів, смерті й покарання за гріхи, чистоти перед Богом тощо [114].

С. Кримський характерною рисою «менталітету українського бароко» називає «...суперечність між домінуючою в українській духовності XVII, а почасти й XVIII століттях ідеєю «святої бідності», аскетизму, з одного боку, та волею до заможності, до утвердження краси світу, його багатоманітності, повноти буття, – з другого» [145, с. 27]. А. Макаров пояснює, що «...людина Бароко все ще вірила... в можливість подолання суперечностей, закладених в її гріховній природі» [177, с. 18]. Тому автор збірки «Світ...» не заперечує матеріального добробуту кожної особи, але досягнення земних благ не має порушувати чужих прав (вірші «Про вольність», «Чужа праця», «Вольність, вельможність» та ін.), він вірить у можливість консолідації між «внутрішньою» людиною, для якої «зберігає чинність аскетична настанова», та «зовнішньою», котра «підлягає чуттєвим потребам і радощам» [145, с. 27], що полягає у реалізації свого потенціалу для покращення якості життя інших людей: «Dałci Bóg wiele, daj Ubogim przecieę» (Маєш багато – убогим зволь дати) [33, с. 290], «Buduę szpitala» (Зводь ти шпиталі) (вірш «Світова альтернатива») [33, с. 290].

Однією із перешкод для досягнення гармонії між людиною «зовнішньою» і «внутрішньою» поет бачить корупцію як форму й умову вирішення політичних, адміністративних та особистих проблем, котра отримує належний ґрунт для розквіту саме в державах, які об'єднують землі з неоднаковим правовим статусом, як, наприклад, політичне становище Волинської землі у складі Речі Посполитої у порівнянні із землями коронними. Описи корупційних оборудок в епіграмах збірки «Світ ...» насичені волинськими деталями, як, наприклад, кар'єрний ріст від «номінанта» до «депутата» можливий шляхом підкупу і вгощання, але: «Jeśli z Wołynia, tam nadzieja słaba» (Як ти з Волині, надія мала та) [33, с. 178]. Сама «матір» «золотих вольностей» – Річ Посполита – породжує утиск, бо «W złotej wolności, prawda ołowiana» (Є злата вольність – правда ж олов'яна) [33, с. 108]:

Nie sytna matka, chciwość szkodę rodzi,

Ta chciwość, wędą rybki z wody wodzi

(Несита матір до хтивості будить, / А хтивість – вудка, котра з води вудить) [33, с. 108] («Контакт із паном»).

Ідейним попередником Д. Братковського Л. Махновець називає Івана Вишенського. Науковець підкреслює, що «зображена Вишенським картина суцільного – від самого верху до самого низу – хабарництва і продажництва в усій Речі Посполитій належить до найяскравіших викривально-сатиричних сторінок української літератури, сторінок глибокого соціального змісту» [185, с. 148]. Образи грошолобця, «июди», «д'їлом пропадаемого», для якого «істинного Бога» не існує [185, с. 136], отримали відголос в легоричних образах Міха та Хмелю, які відіграють основну роль у структурі сатиричних епіграм збірки «Світ...». Образ «диявола-світодержця» із творів Івана Вишенського зближує їх із епіграмою Д. Братковського «Звідкіля шальвіри», у котрій поет називає причини гріха обману: диявол «шальвірства», «людей вправляє».

Віршів про Хміль нараховано у збірці «Світ ...» дев'яносто сім, хоча їх є більше, «бо, – як зазначає В. Шевчук, – ця тема часом входить в інші твори як мала складова» [313, с. 274], художньо осмислена Д. Братковським і як уявне благо, і як засіб для досягнення багатства, почестей. У вірші «Про Хміль» цей образ набуває кількох різних

смыслів. Хміль уособлює шляхетську безвідповідальність, моральний «параліч». У такому стані особи не здатні відповідати за свої вчинки, тому у власних безчинствах звинувачують Хміль: «*Wszystko potrzeźwu Chmiela winujemy*» (Тверезі всі на Хмеля накладаєм) [33, с. 50]. Надмірне зловживання спиртними напоями пояснюється розпачем від втрати шляхтою маєтків під час Національно-визвольної революції Б. Хмельницького: «*Chmelnicki to czyni*» (Хмельницький це чинить) [33, с. 50].

Твори Д. Братковського про Хміль, написані із «справжнім трагізмом» (Г. Калантаєвська), слугують ілюстрацією до спостережень О. Гваньїні (1534/1538 – 1614): «Якби цьому шляхетному народові не перешкождали надмірне пияцтво та марнотратство, то він, мабуть, перевищив би всі народи за вродженими чеснотами і силою духу» [58, с. 286], чи Г. Боплана (1600 – 1685): «ніхто не уникає дії вина: і пани, і їхні слуги, і музики – всі п'яніють» [30, с. 369]. У творах барокового поета «Хміль постає як суто ірраціональне начало, завдяки якому людина спотворено, ілюзорно сприймає світ» [142].

На службі у шляхти була часто сама шляхта. «Нерідко з такого роду служби починала свою кар'єру малозаможна шляхетська молодь [54, с. 116], тому: «Як тільки пан за стіл, то й слуги разом з ним сідають по порядку» [58, с. 287]. Спотвореність такої моделі стосунків Д. Братковський ілюструє віршем «Світ»:

Nasz Dobrodzieju, do grobowej deszczki,
 My sługi twoi, pilnujem twej ścieżki;
 Gdzie się powrócisz, nie odstąpił ciebie,
 Przy Tobie damy pozabijać siebie

(Наш добродію, до гробу нам мешкати, / Твої ми слуги, йдемо в твої стежки! / Куди не підеш, то ми не відступим, / Дамось для тебе упасти і трупом) [33, с. 138]. Дружба слуг із паном, коли «*Pan się sadzi, wina dzieci woła*» (пан всіх садить, вина каже дати) [33, с. 138], швидко закінчується:

Jak też już trunku stało bardzo mało,
 I sług tych wiernych nic wcale nie stało

(Коли ж бо трунку лишилося мало, / То слуг тих вірних немов не бувало) [33, с. 140].

За ставленням до п'яних напоїв Д. Братковський у вірші «Де який звичай» порівнює українську вдачу із польською. Українці:

Nim jeść zgotują, tak Pan gość podraczy,
Co mu jeść dadzą, drugi nie obaczy

(Поки зготують, залле собі очі, / Що там за страва й дивитись не хоче) [33, с. 324]. У Польщі гостина комунікативна, але «Włot za siedem godzin, obiad nagotują» (...за годин сім обідать зготують) [33, с. 324]. У вірші «Від бджіл трутні летять смутні» автор відстоює позицію віднови у суспільстві чесної праці й гідного відпочинку, символічно розрізняє людей-бджіл: «Niech Pszczołka pije, co robi na niego» (Хай бджола вип'є, та ж робить для того) [33, с. 346], і людей-трутнів: «Kto pije darmo, darmo biją tego» (П'є хто надарма, за так б'ють такого) [33, с. 346].

Відтворені у збірці «Світ...» деталі побуту шляхти, в основному волинської, характеризують модель сучасних поетові суспільних стосунків та розходження її з ідеалом, сформуваним «... на ідеях патріотичного сарматизму» (Б. Криса). Автор «Хроніки європейської Сарматії» А. Гваньїні характеризував шляхтичів як «людей гострого розуму» [58, с. 285], бо вони «...знають мови різних народів, а латинською мовою володіють настільки добре, що хтось може сказати, що це їхня рідна мова, а це звичайна річ серед багатих і серед убогих» [58, с. 285]. «Шляхта дуже захоплюється добрими кіньми, військовим обладунком та дорогими шатами» [58, с. 285]. Ці ж захоплення шляхти детально описала І. Ворожбит [54, с. 115].

Образи речей шляхетського побуту, зокрема одягу, допомагають поетові розкрити мінливість людської натури, вплив на репутацію людини, поверховість стосунків, меркантильність («Відміна світу. Тут – на латці лата, а на завтра – гарна шата», «Грошей не маєм, але рівняємось», «Одміна значна є: з пана блазня маєм», «До убогого та пишного», «Значна є різниця така від пана у візника», «Що вміє світ»):

Idź w oszarpanym bardzo karmazynie,
Czapki nie jąwszy, nie jeden cię minie

(В ошарпанім ти ідеш кармазині / І шапки не взяв – мине кожен нині) [33, с. 278]. Щоб ставлення людей відразу змінилося, то: «Zrzucaj te łaty, a weźmi sobole» (Ті лати скидай, вбирай-но соболі) [33, с. 278]. адже:

Zrzuć te sobole, bierz zaraz siermieę,
Za leda sprawka zaraz weźmiesz cieę

(...соболи скинь, вбери серм'яжину – / У справі малій почнуть тяганину) [33, с. 278]. Зусилля купити собі повагу та авторитет у суспільстві тих, хто:

Był uniżony, a teraz Wielmożny,
Był cichy, skromny, a teraz Pan górny

(Трави був нижчий, тепер-бо вельможний, / Був тихий, скромний, а зараз пан можний) («Одміна значна є: з пана блазня маєм») [33, с. 152], закінчуються ганебно і принизливо:

Pociągniesz z Pany, ale nie na długą,
Być tobie błaznem, a nie Panem sługą

(Тягнеш до панства, надовго не стане, / Будеш тож блазнем, слугою – не паном) («Грошей не маєм, але рівняємось») [33, с. 150], «Tollit in altum, ut graue tandem ruat» (лат.: Піднятому угору важко втриматися) [33, с. 152], бо «Gdzie lata Sokół, nie latać tam Sowie» (Де літа сокіл, не літають сови) («До убогого та пишного») [33, с. 256].

Культ грошей спотворив людські стосунки в містах Речі Посполитої. У Кракові:

Lutra, kalwina, więc Shismatyka,
Z pieniędzmi miewasz za Matematyka

«Кальвина, лютра або і схизматика / З грішми ти маєш за математика» (вірш «Краків пан») [33, с. 258]. Львів «Ojciec własny, Synowi dodaje» (батько рідний про сина подбає) [33, с. 258] до тих пір, «Kiedy Synowi w mieszku dosić staje» (Як досить грошей в калитці тримаєш) [33, с. 258]. У вірші «Ошукання в Замості» Д. Братковський детально описує сценарій обману юного пана його власним братом та узагальнює образ людських взаємин:

Tak ten świat umie, i chłop ze wsi Dysa,
Sprzedał w Lublinie żydu psa za lisa

«Так світ umie, і хлоп з села Диса, / В Любліні спродав пса жиду за лиса» [33, с. 95]. Згадкою в кінцівці твору про акт обману єврея, також епіграмою «Про

найчільніших ошуканців» поет споспростував усталене твердження, що євреї («жиди») є найбільшими обманщиками у державі – «Przedniejszych żydów dość szalbierzów liczą» (Жидів як чільних шальвірів всі мають) [33, с. 210], бо «Nasi niektórzy od żydów się ćwiczą» (Те дехто з наших в жидів переймають) [33, с. 210]. Автор детально описує механізм ошуканства, запроваджений євреями, і як його перейняли «наші», тому «найбільшими ошуканцями» Д. Братковський називає своїх, тобто поляків («ляхів»), українців («русинів»):

Patrzaj żyd szalbierz, kwarty nie dostaje,
U naszych garniec, to nasz więcej daje

(Вістять: жид – шельма, глянть, кварта бракує, / У наших – гарнця, наш більше шахрує) [33, с. 210]. Класичний підсумок теми крутійства «у блискучому вірші «Фортель» [313, с. 266].

До проблеми міжстатевих стосунків Д. Братковський підходить із «гіркотою й розважністю» (Г. Калантаєвська). Попри те, що «...в українців жінка займає упривілейоване становище й користується загальною пошаною» [321, с. 36], у творах збірки «Світ...» переважає у зображенні сімейних взаємин народна гумористична позиція:

Zaś Białełowe z kości stworzył Panie,
Nie jednemu też kością w gardle stanie

(Жіноцтво з кості створив ти, мій Боже, / Це часто в горлі стать кісткою може) (вірш «Із чого жінка») [33, с. 52]. У сімейній парі чоловік слабший від жінки, бо «Słabsze naczynie z gliny niżli z kości» (Начиння з глини слабкіше, ніж з кості) [33, с. 52], мусить терпіти, коли жінка піднімає на нього руку, бо «Uderzysz Jej Mość wnet słabe naczynie» (Віддати годі, слабке це начиння), тому «Gorzej grzbiet boli Pański, niż Jej Mości» (Більш пану спина болить, як їй-мості) [33, с. 52].

Над суперечностями між укладом менталітету, за яким обов'язкова «при доборі [шлюбної пари] добровільність і для шлюбу потрібна згода обох сторін» [321, с. 36], та реальними обставинами, коли, як зазначає І. Ворончук, «традиційно вважається, що найважливішою функцією у шлюбі в шляхетському середовищі ранньомодерного часу була прокреаційна функція, тобто народження потомства»

[55, с. 80], розмислює Д. Братковський у творах «Весілля пана Мошни», «Змовини старого з молодою», «До убогого молодика», «Сват пита свата: «Чому така шата?», при тому описав деякі народні звичаї та обряди в епіграмах «Змовини старого з молодою», «Підступне сватання», «Порада» [21, с.255].

Сатиричним підходом до зображення шлюбу як фінансової угоди: «Za Pana Mieszka złe sprawu wydamy» (З Мошною-паном злі справи еднаєм) [33, с. 152], – Д. Братковський перегукується із С. Брантом:

Тот, кто, прельстясь деньгами, в брак
Вступить готовится, – дурак:
Дождется ссор, скандалов, драк! [32].

Іронія служить засобом підсилення риторичних запитань у творах про нерівний шлюб, бо значна різниця у віці між членами подружжя була доволі поширеним явищем [55, с. 67]:

Mościwa Panno, weźmie diabeł jego,
A ty z pieniędzmi pójdiesz za młodego

(Панно шляхетна, візьме чорт такого, / Підеш з грошима ти за молодого) [33, с. 204]. У віршах «До убогого молодика», «Сват пита свата: «Чому така шата?» йдеться про шлюб як засіб збагачення паничів:

Gołyś przyjedzie, w spodnich będą łaty,
Przecież się pyta, o posag bogaty

(Голий приїде, на штанях он лати, / Але питає про посаг багатий) (вірш «До убогого молодика») [33, с. 328]. Реалістичні замальовки із щоденного життя у вірші «Швидке весілля» [11] доповнюють картину побуту сучасної поетові шляхти, відтворену Д. Братковським у творах «Сватання і посаг перед шлюбом», «Де швидкі шлюби, посаг там губиш», у котрих поет осуджує обман, коли «A o posagu zmianiki nie czynili» (Посаг який є і не говорили) [33, с. 164], і узагальнює народним прислів'ям «як постелиш, так і виспишся»:

Strzeżcie się takich, co wprzód oddać mają,
Gdyż tacy często, potym nic nie dają

(Тож стережіться тих, що дати мають, / Такі нас часто з носом залишають)
(вірш «Сватання і посаг перед шлюбом») [33, с. 234]. Шлюбні союзи між багатими й бідними Д. Братковський розглядає як засіб досягнення рівності у суспільстві:

Ubogi żołnierz wspomógł by się pędzy,
Szlachcic zniszczony zapomniałby pędzy

(Жовнір убогий добився б заплати, / Шляхтич упалий спромігся б підняти)
(вірш «Про моду») [33, с. 70]. Такі подружні стосунки вибудовані будуть на повазі:

Weź za Małżonka uboższego sobie,
Poszanowanie będzie czynić tobie

(Май чоловіком убогого ліпше, / То шанування подасть тобі більше) (вірш «Щодо того ж») [33, с. 72].

Із засад християнської та народної моралі щодо сімейної сфери, де «...великою чеснотливістю відзначаються і дівчата, і заміжні жінки» [321, с. 36], Д. Братковський засуджує дошлюбні стосунки:

Dzisiaj wesele, i dzisiaj znowiny,
Często w pół roku bywają też chrzciny

(Зараз весілля і змовини нині, / А за півроку бувають хрестини) (вірш «Швидкі хрестини зі швидкого весілля») [33, с. 164]. Суголосною є думка Климентія Зіновієва у вірші «Про жінок, що дітей народжують незабаром після взяття шлюбу і після одруження за кілька днів, а не через рік», бо така поведінка суперечить українським традиціям, «козацького звичаю доходять» [1, с. 213]. Д. Братковський радить брати собі за дружину «nierównie rojąc a snotliwe» (хоч нерівну, та цнотливу) (вірш «Рівність, нерівність») [33, с. 140].

Г. Калантаєвська прочитує у віршах Д. Братковського, зокрема «Про пологи знаєм: не забудь звичаїв», «Про постійно п'яну», вияв зневаги до ласої до чарки жінки [114]. Цю проблему поет уважав однією із найбільших вад [11], але причину вбачав у безвідповідальності чоловіка за дружину, тому брутальне поводження «з членами своєї родини, зокрема, з дружиною» [55, с. 86], зокрема побиття жінки називає ліком:

Nie dziwować się, że się upijają,

Kiedy od Mężów tych lekarstw nie mają

(Тож не дивуймось: трунку заживає, / Коли від мужа ліків тих не має) [33, с. 52].

Те ж саме радить поет у віршах «Пристойна дружина», «Науку коли маєш, чом голову вкриваєш?», «Лиха жінка»: «Kochany dyskurs, na on czas z Jej mości» (Коханий дискурс з жоною вчиняєш) [33, с. 344] (вірш «Пристойна дружина»);

Mąż kiedy żonę nahajką smaruje,
Rozum do głowy, żonie przystępuje

(Муж коли жінку нагаєм шмарує, / Розум до мозку так-то покерує) [33, с. 148].

О. Бай підкреслює майстерність поета у замальовуванні внутрішнього світу персонажів епіграм, коли декількома штрихами творить картини, повні психологізму [11], які проявляють меркантильність взаємин у сім'ї: «Dać na wesele, kochanej Małżonce» (Дав на весілля їй, як це буває) (вірш «Погріб чоловіка») [33, с. 144].

Образи дій і вчинків витворюють динамічні, насичені діалогами, сценки із життя волинського суспільства, водночас служать засобами вираження внутрішнього світу: ще при живому чоловікові молода дружина готується до його похорону:

Jeszcze żyw starzec, młodziuchna już woła,
Dobrodziej skonał, ciało omyć zgoła

(Живий ще старець, кричить молодиця: / Помер добродій! Змиє тіло годиться!), «Pas nowy w głowę, a stary pod ławę» (Нова є стрічка, стару ж бо під лаву) (вірш «Як старий умира, молодь ум прибира») [33, с. 238].

Подібно поводять себе чоловіки на похороні дружини:

Gdybyć Braciszku nie o wstyd chodziło,
Jużby na stypie i wesele było

(Коли б, брательку, про встид не ходило, / На тім обіді й весілля гриміло б) (вірш «Погріб дружини. Тут одна – в загребі, інші – все до себе») [33, с. 252].

Деколи діти не можуть дочекатися відходу у вічність родичів (вірші «Лиха мачуха», «Батьківська смерть», «Смерть матері» [33, с. 262], «Смерть багатого брата»). Жалоба і смуток стають обмінним товаром:

żałować gotów, i chodzić w żałobie,
Jeśli co weźmę Braciszku po tobie

(Жаліть готовий, ходить у жалобі, / Коли візьму щось, брательку, по тобі) [33, с. 352]. Коли очікування на спадщину затягується, то збурює в душі спадкоємця негативні емоції: «Wielka w sercu spieka, Kto jej codnia czeka» (Спеку в серці маєш, як щодня чекаєш) (вірш «Сукцесія, процесія») [33, с. 360].

Проголошенням ідей соціальної справедливості Д. Братковський, як відмітив П. Кралюк, «ніби випереджає час – подібні ідеї набувають поширення в Європі десь через сто років після смерті поета» [142]. У віршах «Ялмужна», «Трубачі», «Машкари», «Вельможний про хліб просить», «Світова альтернатива», «Гривні в трибуналі» звучить мотив «співчуття до знедолених людей» [142]:

... nie widzisz ubogich,

Walk, trwóg, ciemności nie uchodzisz srogich

(...убогих не бачиш, / Тривога, битв, тьмиш ти не збудеш одначе!) («Машкари»).

Отже, специфіка стосунків між представниками усіх станів держави Речі Посполитої, звичаї та негаразди королівського двору («Справа щодо двору»), життя шляхти («Ошукання в Замості», «Фортель»), чиновників, жовнірів («Жовнір до жовніра»), селян і ремісників другої половини XVII ст. втілені системою сатиричних засобів з елементами народного гумору в структуру епіграм збірки Д. Братковського «Світ ...». Відтворені у збірці деталі побуту шляхти характеризують модель сучасних йому суспільних стосунків та розходження її з ідеалом патріота-сармата (вірші «Відміна світу. Тут – на латці лата, а на завтра – гарна шата», «Грошей не маєм, але рівняємось», «До убогого та пишного» та ін.). Алгоритичні образи Міха та Хмелю відіграють основну роль у структурі творів мислителя, темою яких є описи виборів до сеймів та сеймиків, службових стосунків між шляхтичами, взаємин між людьми. Образи речей шляхетського побуту допомагають поетові розкрити мінливість людської натури, поверховість людських стосунків, меркантильність. Із засад українських народних і християнських цінностей, у дискурсі Приповістей Соломонових висвітлено у віршах Д. Братковського тему жінки у її стосунках з чоловіком («Із чого жінка», «Жінка гнівлива», «Покірنا жінка»); проблеми шлюбу, зокрема у шляхетському стані того часу («Весілля пана Мошни», «Змовини старого з молодого», «До убогого молодика», «Сват пита свата: «Чому така шата?»), тему

смерті як показника нещирості, меркантильності родинних стосунків («Батьківська смерть», «Смерть багатого брата»).

2.6. Основні напрями утвердження національної самобутності народу у творах Д. Братковського

Твори Д. Братковського реалізують ідею барокового універсалізму, в основі якої триєдність національного, загальнолюдського і духовного. Проблема національної ідентичності окреслена у контексті універсальних барокових світоглядних параметрів, класицистичних принципів суспільного порядку, на засадах якого формувалися нації. У творах збірки «Світ...» втілені основні напрями утвердження національної самобутності народу, сам поет належав до «державоносною» (В. Шевчук) еліти, що за В. Липинським була трипостасною: еліта войовників, еліта економічна та еліта духовно-культурна. Світоглядні засади його творчості сформувалися як результат засвоєння представником духовно-культурної еліти свого часу гуманістичних ідей європейського і національного Ренесансу, барокових, ренесансних форм естетичного і суспільного мислення.

Дослідники О. Бірюліна, М. Довбищенко, В. Шевчук та ін. одноставні у твердженні, що Д. Братковський (близько 1630/40–1702) «належав до давнього українського шляхетського роду» [259], який проживав у Брацлавському та Волинському воєводствах. Оскільки шляхта – це суспільний прошарок, що об'єднував представників різних національностей, а на період життя автора збірки епіграм «Світ...» шляхтичі «рутенського» походження називали себе, «вписуючись у стану й позаконфесійну ідентичність як частина шляхетної політичної нації» [83], за формулюванням Станіслава Оржеховського (Оріховського-Роксолана): «gente Ruthens natione Polonus», то постає питання національної ідентифікації Д. Братковського: українець, напівполяк, напівукраїнець, волиняк?

На підставі архівних документів, які знаходяться у ЦДІА України в Києві і Львові, П. Борек стверджує, що батьком поета був скарбник брацлавський Богдан Братковський. Проте не вдалося виявити джерел, які вказували б на його матір. Дослідник лише заперечив версії щодо Регіни з Загоровських та Анни з Побідзінських [326], тим самим і версію про наявність польської крові в жилах

українського поета. За прочитанням творів збірки «Світ...» М. Довбищенко висновує, що Данило Братковський, «без сумніву, належав до «русинів», але в той же час зберігав елементи регіональної «волинської» самоідентифікації [87].

Політичну ситуацію на українських землях, інкорпорованих Польщею після Люблинської унії 1596 р., характером якої визначались напрями ствердження національної самобутності українського народу та можливості до їхньої реалізації, можна окреслити, за словами В. Шевчука, як дві тенденції, що, з одного боку, виявляли посилення польського впливу, а з іншого – змагання українських князів за збереження своїх автономних прав [313, с. 23]. Спольщенню знаті, насамперед через окатоличення та формування так званого «політичного народу», протидіяла тенденція до об'єднання еліти, котра заселяла історично українські землі й «достатньою мірою виявляли в політичній культурі риси національно особливого» [238, с. 7]. До цього українську шляхту підштовхувала як необхідність активізувати господарський ресурс задля оборони власного майна від турецько-татарських нападів, козацьких повстань, обтяжливих постоїв коронних і козацьких військ, так і її, за висловом І. Крип'якевича, «упослідження», тобто не діставала вищих становищ, терпіла релігійні переслідування [147]. Про те ж зі сатиричною інтонацією розповідає Д. Братковський у віршах «Про депутатську елекцію», «Львів батько». На протидію національному гніту відбуваються якісні ідейні «зсуви» в «теоретичній» політичній свідомості еліти XVI–XVII ст. (постають своєрідні концепція руського народу, ранньоновітня теорія нації, вмотивовується «козацька легенда») [238, с. 8]. Появляються тенденції до побудови власної держави, і їхньою «...найістотнішою прикметою було становлення власної зорганізованої мілітарної сили – козацтва під проводом князівсько-магнатської верхівки української еліти [202].

Одним із об'єктів поетичного переживання автора збірки «Світ...» стали проблеми особистісної відповідності персонажів ідеалові людини, сформованому на засадах концепції універсалізму (людина – віддзеркалення гармонії Всесвіту і його Творця), та співвіднесення тієї ж особистості із парадигмою характеристик певної людської спільноти – українського народу, котрий на період XVII ст. наполегливо

обстоював свою національну окремішність. У козацьких літописах моделі ідеального образу М. Корпанюк визначає «жанровим каноном, який виражає гармонію душі і тіла, розуму і серця людини» [132, с. 64]. Літописці витворили «дві універсальні моделі образу ідеальної людини. Для світської – образ духовно багатого і благородного, національно-свідомого діяльного козака. Для духівництва – по-світськи активного, національно-свідомого, духовно-творчого просвітника. В обох типах поєднані основні види станової діяльності: вояка і пастиря як господарників і політиків» [132, с. 64].

Українська духовна й інтелектуальна еліта, за висновками Н. Петрук, виявились значно продуктивнішою у державотворчих процесах, ніж політична, утвердження особистісного барокового ідеалу у творчості письменників XVII–XVIII ст. служило справі духовної єдності та консолідації українського етносу як умови виживання й побудови власного національного життя [217, с. 173]. У цей період завдяки відновленню православної митрополії «київський інтелектуально-літературний осередок, очолюваний Єлисеєм Плетенецьким, Йовом Борецьким, Петром Могилою, залучивши до тісної співпраці з духівництвом козацтво, виробили цілком нову програму відбудови держави, котру очолювати має гетьман. Цей рух національного Відродження, опертий на гуманістично-ренесансні, патріотичні та просвітницькі ідеї, змінив аристократично-сарматську ідеологію козакофільською, оскільки національна шляхта не виконала своєї історичної місії і не відродила державу» [132, с. 19].

С. Кримський зазначає, що «формування барокової культури в Україні історично пов'язане з духовним становленням української нації, отож, у певному сенсі, виконує етнокреативні функції...» [145, с. 21]. Принагідно варто згадати про Гадяцький договір (1658), що передбачав входження Гетьманщини до складу Речі Посполитої під назвою «*Великого Князівства Руського*» як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі і Литви. В основу примирення України та Польщі було покладено реалізований на Люблинському сеймі 1569 р. принцип – федеративного устрою Речі Посполитої. У вірші «Світ. Все-бо немилим на світі постало...» [33, с. 266, 268] Д. Братковський розмірковує, що «Przed lat czterdziestą»

(літ так за сорок), тобто йдеться про час гетьманування І. Виговського, в політиці були люди, які відстоювали інтереси України, її суверенності та незалежності. Дипломатичні погляди гетьмана не знайшли підтримки серед промосковськи налаштованої старшини. «У жовтні 1659 р. Виговський зрікся гетьманської булави» [56], але ідея повноправності, рівності українського народу не згасала, переросла у повстання під проводом С. Палія, до якого активно долучився поет-правозахисник.

Проблема самоусвідомлення персонажами збірки віршів Д. Братковського «Світ...» власної окремішності та співвіднесення з особами, що визначаються спільними характеристиками, осмислена й втілена автором у дискурсі барокових ідей гуманізму, котрі на етнічному рівні конкретизуються категорією національної ідентичності.

Основними рисами національної ідентичності Е. Сміт визначає: 1) історичну територію, або рідний край; 2) спільні міфи та історичну пам'ять; 3) спільну масову, громадську культуру; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільну економіку з можливістю пересуватись у межах національної території [253, с. 24]. У світлі цього вчення об'єктом поетичного пізнання виступає для Д. Братковського модель сучасних поетові суспільних стосунків та розходження її з тим ідеалом, котрий сформувався, як пише Б. Криса, «... на ідеях патріотичного сарматизму» [148, с. 11].

Проблема особистої і національної ідентичності у творах Д. Братковського вирішена багатопланово. По-перше, вона дотикає до проблеми елітарного проводу у суспільстві, до проблеми шляхетності та обов'язку перед становим походженням. Акцентування зв'язків «між поведінкою людини і її високим походженням» [148], характерне для українських поетів XVII-XVIII ст., в епіграмах збірки «Світ...» отримує особливий, властивий сатиричним творам ракурс. Поезії Д. Братковського «Чим живуть пани», «Ошукання в Замості» тощо висвітлюють проблему браку такої національної аристократії, якій належало б відіграти роль проводу, та водночас засвідчують суспільний запит на елітарних провідників, особливо для збереження цілісності краю: «A czemuż Działki o Matki nie dbacie» (Чом ви про матір не хочете дбати?) [33, с. 212]. Споживацьке ставлення до рідного краю робить його вразливим до зовнішніх ворогів: «W niewolę Matkę Bisurman zabiera» (Матір в неволю бере бусурманин) [33, с. 212].

По-друге, персонажі творів збірки «Світ...» втілюють риси, на підставі яких можна стверджувати, за В. Антоновичем, що «нація – це група людей рідних і близьких між собою натурою, хистом, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом» [2, с. 91]. Герої епіграм «Приклад покори», «Боязнь гріха», «Людина-глина», «Перед Паном строгим» наділені рисами, які підкреслює в українцях М. Костомаров: «... у них (південнорусів) сильні почуття всеприсутності Божої, душевне впокорення, внутрішнє звернення до Бога, таємні роздуми про Промисел над собою, душевний потяг до духовності, невідомого, того, що не може усвідомити уява, таємничого, не від цього світу» [139, с. 58]. Окремі з тих рис національного менталітету, зокрема «кордоцентричність, «православний естетизм» (тлумачення краси як онтологічного гаранта гармонії буття та Божої присутності у світі), ідею софійності та духовного розуму, етичної цінності особи та символічного антропоцентризму» [145, с. 26] піднесло саме українське бароко.

Другою складовою національного характеру, за вченням В. Антоновича, виступають риси, «осібності, що з'явилися і виростили на ґрунті перших не самі собою, а вироблено їх історією нації, її культурою та історичним вихованням» [2, с. 91], зокрема сформовані «безталанним перебігом історії» (В. Антонович), їх осмислює Д. Братковский у віршах «Погана мати й добра мати», «Чим живуть пани», «Чужа земля», «До русина і кальвина», «Львів батько». Українцям доводилося підлаштовуватися під обставини:

Rusin niektóry, gdy się o co kusi,
 ów się przytaj, ów pochłubić musi,
 Uchodzi sztuka, nie poznać Rusina

(Русин, як хоче собі щось здобути, / Мусить таїтись, улесливим бути. / Свого доправив – не взнати русина) («До русина і кальвина») [33, с. 300]. Не здобути депутатську елекцію, якщо кандидат з Волині: «... nadzieja słaba, / Gdy konia kuja, rodnosi się żaba» (...надія мала та, / Дасть жаба лапу, коня як кувати) [33, с. 178], – прислів'ям пояснює поет утиск української шляхти у польській державі. Для русина рідний край стає чужиною:

A Rusinowi kraj Ruski folguje,

Nie płaci workiem, to suknie zdejmuję

(Русину край той русинський пільгує, / Як не заплатить, роздягне, роззує)
(вірш «Львів батько») [33, с. 258].

По-третє, національні риси українців Д. Братковський увиразнює зіставленням їх та «...в протиставленні до лютеран і кальвіністів («Про лютера і кальвіна, про вино і русина»), до мазурів, тобто поляків, до польського війська тощо...» [313, с. 273]. Спосіб вираження національних упереджень в епіграмах «Париж», «Московське жалювання», «Львів батько» дав підстави М. Довбищенкові зробити висновок, що Д. Братковський усвідомлював окремішність українців (русинів) від поляків (мазурів) та росіян (москви) [87]. Як спостеріг В. Шевчук, збірка «Світ...» «... не часто оперує назвами Русь, русин, тобто Україна, українець (останньої назви тут не подибуємо)» [313, с. 274], та вона «виповнена українським духом» [313, с. 274]. На думку М. Довбищенка, «епіграми Братковського «Греція» та «Відповідь Греції» дають підстави припустити, що духовний центр православного світу, до якого він себе долучав, автор вбачав не в Москві [...], а в Константинополі» [87]. У барокових традиціях українські поети ототожнювали Грецію з Україною через конфесійну спільність [159].

Категорія українського духу отримує поетикальне втілення в фольклорно-побутових символах «Матері» (України), «мачухи» (Польщі) та «дітей» (українців), «батька» (Львова). У дусі українського національного світобачення поет трактує суспільні, а також і міжнаціональні стосунки (українців з Польщею й Московією) у вірші «Погана мати й добра мати». Фольклорні образи «Чортяка – не батько, а чорт – це не мати!» («Diabeł nie Ojciec, diabeł to nie Matka») [33, с. 226] виявляють тлумачення автором політичного становища України, котра, будучи матір'ю-вдовою, одружується з чоловіком, тобто Московією, чим автор засуджує промосковську політику тодішніх козацьких гетьманів [313, с. 270]. За канонами бароко, передусім поетичного, твори можна прочитувати у декількох площинах. Тож «чортякою-батьком» могла бути і Польща, або Польща і Московія разом [313, с. 270].

По-четверте, алегоричні образи «мати-діти», «діти-мачуха» у вірші «Чим живуть пани» служать засобом висвітлення проблеми національної ідентичності у плані виміру вартості кожної особистості мірою зв'язків її із Вітчизною-Матір'ю. Духовний, політичний та моральний стан українців у добу Руїни передано висновком: «Ej źle dzieciom, gdy Matka umiera» (Гей, зле є дітям, як матір вмира нам) [33, с. 212]. Знову ж міжнаціональні стосунки, котрі сформувались колоніальною залежністю наших земель у складі польської держави, відтворені алегоричним образом «діти-мачуха»:

Macocho wasza, będą wielkie dziwy,
Postronne Państwo, kiedy was wyżywi

(Мачуха – ваша, було б вельми дивно, / Щоб вам держава чужа дала живло) [33, с. 212]. Д. Братковський застерігає, що після поневолення матері, загинуть і діти:

Bolu do bolu Matce przydajemy,
I Matkę zgubim, i sami zginiemy

(Болю до болю ми їй придаємо, / Матір погубим, й самі зігниємо) [33, с. 214].

Символічні образи віршів Д. Братковського «Ліпше з левом у пустелі, аніж з лихою жінкою», «Чужа земля» [33, с. 222] закодовують складну геополітичну ситуацію України після Андрусівського перемир'я 1667 р. В. Шевчук припускає [313, с. 270], що автор міг знати твір Войцеха Кіцького «Оборона України», який вийшов у Домбромлі у 1615 р., де мовиться про подібне до описуваного у «Чужій землі» розтринькування національних багатств: «Твої-бо синове, / Цнот позбулися своїх, не так, як отцьове. / Бурком бавляться вони в своїх кам'яницях, / Українське добро сіють по вулицях» [123]. Образ лева в поезії «Ліпше з левом у пустелі, аніж з лихою жінкою» переводить потрактування твору і в дискурс Приповістей Соломонових: «Ліпше жити у пустелі з левом і гадюкою, ніж жити з жоною лукавою і язикатою» (Пр. С. 21: 19); і в політичний, бо Лев у бароковій символіці означав Швецію, символ «водночас – підступності, нечесності, нездатності до компромісу» [96, с. 430]. На чоловіка нападають «вовків кілька» – символ «зла, жадібності, жорстокості, лицемірства, брехні, кровожерливості, підступності, невдячності, негідності, зговору лихих людей...» [96, с. 137], ймовірно, Кримська, Буджацька й

Білогородська орди. Автор декілька разів повторює, що чоловік (Україна) намагається відпочити, поспати, а у цей момент здійснює напад якийсь хижак: «śpisz Mężu tego, na puszczy» (Спиш, мужу, в пущі), «śpisz w lesie» (Спиш в лісі), «śpisz, tu się porwiesz, aż straszny Odyniec» (Спиш, мужу, раптом одинець хватає), «śpisz Pasiieczniku» (У пасіці спиш ти). Сон чоловіка вказує на виснаженість моральних і матеріальних сил рідної землі, а також на сонливий, тобто несвідомий стан народу.

По-п'яте, творами «Ліпше з левом у пустелі, аніж з лихою жінкою», «Провольність» Д. Братковський означає проблему національного відступництва та зради, існування ворогів внутрішніх:

I w każdej włości, więcej w każdym mieście,
Między tysiącem gorsze nad Lwa dwieście

(В окраї кожнім і в кожному місті / Між тисяч гірших за лева є двісті) [33, с. 228]. Про це пізніше скаже Т. Шевченко: «Гірше ляха свої діти // Її розпинають. [305]. Д. Братковський звертається до «блудних синів» України:

A wzdyc nie Lwica każdego zrodziła,
Każdemu musi być Ojczyzna miła

(Та ж не левиця у світ їх родила? / Кожному мусить Вітчизна бути мила) [33, с. 56]. Образ левиці символізує Польщу, а також «зрадливу жінку» [96, с. 430].

По-шосте, символічний образ «пса» служить в оксиморонному вірші Д. Братковського «Дурний мудрий» засобом моделювання системи міжнаціональних стосунків і виражає позицію українця в Речі Посполитій у XVII столітті:

Mieszek Franciszek, a ubostwo Kondrat,
Ten Pan Polityk, ten grubian, psu brat

(Міх – це Францішек, а вбозтво – Кіндрат, / Той – пан політик, а простий – псу брат) [33, с. 92]. У контексті смислового навантаження найменувань персонажів твору, коли Францішек – польське ім'я, а Кіндрат – українське, та фольклорного тлумачення «пса» як вірного друга, охоронця майна і добробуту, цей образ отримує політичне переакцентування.

Національну проблематику Д. Братковський вирішує у дискурсі єдності та цілісності народу, перешкодою до чого є корупція, підкуп: «Mieszek was związał, a wy tryumfujcie» (Мішок зв'язав вас, а ви тріумфуйте) [33, с. 118]. До поезій «виразно патріотичного, громадського звучання» Г. Калантаєвська зараховує «Зв'язок», «Чим живуть пани». У часи суспільної скрути: «Assur nad karkі, lud bierze za szyję» (Асфур над карком, люд бере за шиї) [33, с. 310], – Д. Братковському-послу прикро, бо «... ja prywatе, promowuję szyję» (я привати тягну тут чужії) («Посольська ізба») [32, с. 310]. Виразний заклик до єднання шляхти і народу у національному визвольному русі звучить у вірші «Сусід із сусідом»:

Ruszyć się wszystkim, wszystko złe ostate,

Rwie grobla, na lud wszytek wołaj Panie

(Як рушмо спільно, зло те перестане. / «Рвіть греблю!» – людям заволай-но, пане!) [33, с. 308], що суголосьне заклику Лазаря Барановича:

Боже, дай згоди святої Україні... [17].

Як політичний і військовий діяч, Д. Братковський висловлює конкретні поради щодо захисту рідного краю: а) пильнувати кордони, бо:

Jeden zapłaci, a tak wielu zginie,

Za zgubę granic, grzech pomsty nie minie

(Один заплатить, багато погине, / Кордонів згуба без помсти не кине) [33, с. 118]; б) зводити оборонні споруди в містах і селах від татарських нападів:

Pałac budujesz invencją chciwą,

Wałem wieś obwiedz, by jak nie do chlewa

(Палац зводиш ти – то вигадка хтива, / Валом обведи село, не як хліва) [33, с. 222].

Д. Братковський був свідком окупації Правобережної України турками у 70-80-х роках XVII ст. Після падіння правління П. Дорошенка, з котрим турки мали союзну угоду, вони на українських землях наставляли своїх правителів: господаря Г. Дуку, Ю. Хмельницького та ін., тому «Різко критично, навіть вороже звучать у збірці «Світ, по частинах розглянутий» вірші, в яких автор торкається стосунків з турками» [114]. У вірші «Мир із турчином» поет такі лояльні стосунки з ворогом порівнює до миру вовка з бараном:

Wilk dotąd trzyma przymierze z Barany,
Dotąd syt leży ich mięsem napchany

(Вовк з баранами мир буде чинити, / Аж доки їхнім м'ясивом він ситий) [33, с. 262]. Апетити «вовка» лише зростають: «Nienasycony ty» (Ти ж бо – ненасит) [33, с. 262], тому «мир» коштує смерті багатьох: «Jednego mijasz, a połykasz kilka» (Минеш одного, кількох-бо – ковтом) [33, с. 262]. Надія лише, що задуми бусурманина «світ весь посісти» розрушить Божий захист: «Rzuci Bóg pomstę, piogun na cię srogie» (Кинув Бог помсту на тебе, грім великий) («Забава бусурманина») [33, с. 198]. Перемога над ворогом можлива лише за єдності сил всіх християн, інакше:

Gdyż pojedynkiem, każdą złamie strzałę

(Хто поодинці, злама стрілу в того) [33, с. 198].

Молитовним звернення Д. Братковського до Бога з проханням припинити незаконне панування нехрещених людей, бусурманів, «байстриюків», «гордих і впертих», «проклятих з натури» [33, с. 274], над християнами пройнятий твір «Асфур» (асфур – бусурманин, турок:

Wękaracie jedny ty nam chcesz królować,

Boże Jakobów nie daj mu panować

(В нас ти, байстриюче, захтів правувати, / Яковів Боже, не дай нас узяти!) [33, с. 274]. Текст вірша рясніє біблійними образами і символами: Авраам, Агар із незаконним сином, виноград – символ єдності Бога і церкви: «Я – виноградина, ви – гілки» (Ів. 15:5). Д. Братковський взиває до Бога про справедливість:

Twojeli miejsca, twoje święte progi,

Czy Bisurmańskie inają deptać nogi

(Чи ж Твоє місце й святії пороги / Ті, бусурманські, топтать мають ноги) [33, с. 276]. Молитовне прохання до Бога допомогти словом-мечем у праведній боротьбі прочитуємо у Лазаря Барановича: «Мечем вуст своїх вражай турка на смерть» [17].

Отже, твори книжки Д. Братковського «Світ...» втілили світоглядні, політичні тенденції української шляхти, яка в соціальному значенні віддаляла себе від основної маси тогочасного населення України – «посполитого народу руського», а в

національному значенні панівна соціальна верства України зараховувала себе до «руського народу». В творчості поета-шляхтича проявилось поєднання обов'язкового православного віросповідання з абсолютною лояльністю до католицької держави, така подвійність у свідомості сарматських ідеологів зумовлена, на думку дослідників, бездержавністю [156, с. 150], [83].

Проблема відповідальності національної аристократії за стан справ у державі втілена поетом у віршах «Чим живуть пани», «Чужа земля». Персонажі епіграм збірки «Світ...» наділені рисами, які відповідають виявам українського характеру. Проблеми міжнаціональних стосунків, зокрема українсько-польських, українсько-московських, взаємин із Грецією, Туреччиною, кримськими татарами, отримали детальне висвітлення у творах «Сусід із сусідом» «Посольська ізба», «Мир із турчином», «Асфур», «Греція». Політичні деталі витворюють історичне тло, на якому формувалася наша нація.

Як бачимо, проблему національної ідентичності автор книжки «Світ...» опрацьовує у двох ракурсах: національному та особистісному, котрі тісно взаємопов'язані, а в низці віршів вони невід'ємні одне від одного («Дурний мудрий», «Про вольність», «Чим живуть пани» та ін.). Проблема етнічної окремішності українського народу поетично опрацьована Д. Братковським у збірці віршів «Світ...», визначається не лише парадигмою природжених рис, але й рис, сформованих політичними обставинами бездержавності та Руїни, що поет виразив у віршах «Ліпше з левом у пустелі, аніж з лихою жінкою», «Чужа земля».

Висновки до розділу 2

Структура збірки Д. Братковського «Світ...» відтворює барокову універсальну картину світу й реалізує погляд на проблему «людина – Всесвіт» як єдність мікрокосму й макрокосму. Концепція універсалізму втілена через відображення життя сучасного авторові суспільства в максимальній всеосяжності (у реальному плані та духовному вимірі); вираження цілісності світу та вияв цієї цілісності у кожному одинарному явищі; донесення ідеї всезагального порятунку людини проповіданням (в поетичному жанрі) шляхів до пізнання особою себе, сенсу власного життя. У контексті образів-реалій сучасної авторові дійсності поняття

«світу» виражене конкретними географічними, територіальними назвами. Образ «світу» є стрижневим у значній кількості творів під одноіменною назвою.

Сатиричні епіграми збірки Д. Братковського «Світ...» засвідчили зародження класицистичних тенденцій в українській літературі другої половини XVII ст. та формування класицистичних рис творчості у надрах Бароко. Польська мова творів стала одним із засобів діалогу із елітою (шляхтою) того часу задля донесення державотворчих ідей, що постали як на європейському ґрунті духовних пошуків мислителів доби Бароко, так і українських гуманістів кін. XVI–поч. XVII ст., та картезіанських принципів пріоритету розуму, громадського служіння й споконвічної моральності. Пріоритет логіки у діалозі із світом обумовив переважання риторичних засобів в образній системі творів. Барокові алегоричні образи Калити, Міха, Хмелю, Смерті своєю абстрактністю, логічністю та схематичністю органічно вписалися в класицистичну структуру епіграми.

Жанр сатиричної епіграми обумовив специфіку реалізації християнського погляду світського поета на вади сучасного йому суспільства. Біблійний контекст, перегук із повчаннями Отців Церкви, мотиви *vanitas*, *memento mori*, традиційні для барокової моделі творчості образи «дороги», «шляху», «драбини», «палацу», «полювання» у творах збірки «Світ...» та фольклорне (прислів'я і приказки) джерело концептів сформували своєрідність вираження ідей сенсу життя, гріха і покути, милосердя як засобу осягти Вічність.

Із позицій класицистичної ідеї вірності правителеві, державі та громадському обов'язку автор збірки «Світ...» поетично втілює ідею відповідальності шляхти за стан справ у державі («Зв'язок», «Звідомлення з Варшави») Використання поетом архетипних образів сарматського міфу, як образ шляхтича та матері-Батьківщини, зміщує акцент у бік національних інтересів і потреб. Поза увагою поета залишені представники духовенства як окремого стану. Міщанський стан («Життя в місті», «Львів батько», «Варшава мати») зображені у дискурсі моральних проблем сенсу життя та смерті. Картину життя селян відтворено в епіграмі «Пан над косарем».

Деталі політичних, адміністративних, суспільних, сімейних та громадських стосунків у Речі Посполитій другої половини XVII ст. реалізовані системою

сатиричних та алегоричних образів у структурі епіграматичних творів: звичаї та негаразди королівського двору («Справа щодо двору»), життя волинської шляхти («Ошукання в Замості», «Фортель»), чиновників, жовнірів («Жовнір до жовніра»), селян і ремісників. Твори Д. Братковського про Хміль слугують ілюстрацією до спостережень О. Гваньїні та Г. Боплана. У дискурсі Приповістей Соломонових з елементами народного гумору висвітлив поет тему жінки («Жінка гнівлива», «Покірна жінка»), проблеми шлюбу («Весілля пана Мошни»), тему смерті («Смерть багатого брата»).

Проблему національної ідентичності автор книжки «Світ...» поетично осмислює у національному та особистісному ракурсах, у контексті вибору громадянської приналежності до котроїсь із націй – панівної чи залежної та дотикає до проблеми елітарного провладу у суспільстві й обов'язку перед становим походженням («Провольність», «Чим живуть пани» та ін.). Проблема етнічної окремішності українського народу втілена висвітленням притаманних йому рис та проявлення їх за різних обставин, а також зіставленням моделей поведінки українців із представниками інших народів. Категорія українського духу отримує поетикальне вираження в фольклорно-побутових символах «Матері» (України), «мачухи» (Польщі) та «дітей» (українців), «батька» (Львова). У дусі українського національного світобачення поет трактує суспільні та міжнаціональні стосунки.

РОЗДІЛ 3

ПОЕТИКА ВІРШІВ Д. БРАТКОВСЬКОГО

3.1. Сатира і гумор як засоби діалогу зі світом

Д. Братковський, духовно-станово-релігійний провідник української шляхти, із засад ідей сарматизму нещадною критикою суспільного життя Речі Посполитої другої половини XVII ст. у збірці сатиричних епіграм «Świat po szczęści przezyrzany» висловив бачення укладу держави у дискурсі європейських утопічних моделей, в основі яких класицистична тріада – Бог – правитель – народ, – при тому ж народом у становій державі називали лише шляхту. Як шляхтич-лідер, автор звернень до народу та шляхти під час повстання під орудою С. Палія, оборонець православних, українських прав і вольностей, Д. Братковський не лише яскраво змалював сучасне йому життя, «а на тому тлі виразно бачимо думки автора – його світогляд» [158, с. 7]. Гострою критикою роботи сеймів та сеймиків, поведінки послів, депутатів, чиновників різних рангів, судочинства поет висловив потреби свого стану щодо облаштування держави за принципами пріоритету порядку та суспільного служіння.

Ідея відповідальності шляхти перед своєю Вітчизною за стан справ у державі, за добробут посполитих – одна із власних світоглядних засад волинського шляхтича – поетично зреалізована у значній кількості віршів збірки «Світ...». Жанрова своєрідність творів бароково-класицистичного гуманіста обумовлена як загальною тенденцією до культивування сатири, зокрема орієнтування на античні зразки Горація, Персія і Ювенала визначає класицистичні тенденції стилю, так і світоглядною позицією поета як апологета ідеалів моралі та класицистичної ідеї суспільного служіння та інтенцією до протистояння суспільній і державній деградації.

Сатира як особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому висміюванні негативного [172, с. 611], послужила засобом, яким автор продемонстрував складну взаємодію особистості із соціально-політичним середовищем на основі класицистичної парадигми підпорядкованості пристрастей розумові. При тому картезіанський раціоналізм Д. Братковський облагороджує світлом біблійних істин. Персонажі епіграм збірки «Світ...» – представники української та польської шляхти – зображені у спотворених,

деструктивних зв'язках з оточенням, суспільством. Свій гуманістичний ідеал поет ставить у залежність не тільки від волі і енергії самої людини, але й від її стану в суспільстві, від того, чи здатна людина відстояти власні ідеали у зіткненні із ворожим соціальним середовищем [84, с. 152].

Діалог (розмова, бесіда) – тип організації усного мовлення, який за своєю формою є розмовою двох або кількох осіб, отримує у творах Д. Братковського втілення у вимірах, означених дослідницею Т. Чонкою: а) діалог автора з читачем; б) діалог автора з героєм; в) діалог автора з самим собою [300], при тому «реалізується композиційно-мовна форма діалогу, що вже не сприймається як зовнішня, тому стає внутрішньою, чинником поезики...» [171, с. 287].

У період розквіту творчості Д. Братковського відомою в Європі стала книжка німецького барокового поета Фрідріха фон Логау «Три тисячі німецьких віршованих висловів Соломона із Голау» (1654). Близько половини творів за жанром є сатиричними епіграмами, а тематикою поет продовжив німецьку традицію соціально-викривальної сатири, започаткованої знаменитою поемою Себастьяна Бранта (1457-1521) «Корабель дурнів» (1495). Книжка епіграм Фрідріха фон Логау за всеохопленням дійсності віддзеркалила добу першої половини XVII століття, відтворила широку панораму падіння моралі як при дворі, у церкві, так і серед простих сучасників поета.

Якщо утопічні твори Томаса Мора, Томазо Кампанелли, Станіслава Оріховського, Інокентія Гізеля пропонували моделі досконалого державного ладу, то сатиричні твори барокових письменників спрямовували свою критику на виправлення вад суспільних і людських, мали за мету підготувати читача до життя в цьому неідеальному світі. В українській поезії того часу набуває популярності гумор, «найулюбленішими стають епіграматичні жанри» [143].

Поема «Лабіринт» Хоми Євлевича містить лише елементи сатири, а творчість Д. Братковського повноцінно представляють сатиричні епіграми. Вірші збірки «Світ...» своєрідно продовжили традицію культивування сатиричних жанрів як у польській, так українській літературі, зокрема книжки видатного політичного діяча і публіциста Кшиштофа Опалиньського (1609–1655) «Сатири, або Застереження,

призначені для виправлення влади і звичаїв у Польщі» (1650). Якщо до середини XVII століття в польській поезії сатирична основа поєднувалася з елегійністю та елементами епічної оповіді (Я. Кохановський, С. Твардовський), то «Сатири...» Кшиштофа Опалиньського започаткували перші проби створення сатири за античними зразками Горація, Ювенала.

Збірка Д. Братковського «Світ...», подібно до «Сатир...» К. Опалиньського, постала на основі досвіду автора у політичному та адміністративному житті Речі Посполитої (послом сейму від Волинського воєводства, ведення власних господарських справ, виконання громадських обов'язків у Луцькому братстві). Дослідники підкреслюють переростання гострої й нещадної критики «в суспільно-політичну сатиру» [313, с. 264], а також «...сатиричну, місцями доведену до гротеску, риторичну наповненість віршів» [10].

Шляхта для поета-ідеолога стала адресатом його гнівних інвектив, метою яких було заперечення самого укладу людського буття, котрий автор означив філософською категорією «світ», картина якого «...важка, навіть жахна, не зважаючи на те, що поет розводнює виклад сатирою та гумором, не раз блискучим». [311, с. 25]. Діалогічність творів доби Бароко реалізовується авторами задля «сутнісної зміни обох учасників діалогу» (Л. Довга), Д. Братковський у сатиричному бароковому діалозі прагне встановити контакт зі світом задля переміни його відповідно до барокового ідеалу самовдосконалення та класицистичних принципів пріоритету порядку і розуму, соціального служіння.

Гротеск, іронія, пародія – художні засоби сатири, а гумор та іронія є прийомами зображення, властивими бароковому світосприйманню [21, с. 254], – служать вираженню авторової позиції ідеолога-сармата, для якого кодекс лицарських чеснот визначав пріоритетом захист Вітчизни [83], що за класицистичним принципом соціального служіння полягало в чесному й самовідданому служінні людини своєму правителеві й державі. Що «іронія є невід'ємною складовою збірки Д. Братковського», стверджує Г. Косарева [137], це визначило сатиричну ознаку літературного стилю поета як мистецтва «доцільного відбору й ефективного використання мовних засобів» [125, с. 57].

Риторика творів мислителя-хлопомана дозволяє назвати збірку «Світ...» гарячим маніфестом-зверненням до тодішньої шляхти із закликом до захисту держави Речі Посполитої як від зовнішнього ворога, зокрема, турків і татар, так і від внутрішнього безладу, і водночас її бичуванням [311, с. 6]: «...поет кидає тій шляхті сміливе звинувачення й піддає гострій та нещадній критиці весь лад та уклад Речі Посполитої...» [311, с. 6]. Шляхта, окрім короля Августа-Фридерика II, якому, як ідеальному читачеві й за класицистичним принципом служіння володарю, присвячена збірка поезій, є адресатом поетичного мовлення. У діалозі із шляхетським станом поет-гуманіст послуговується сатиричними засобами як, за висловом Якова Понтана, медициною душевних хвороб, яка намагається знайти лікування шляхом висміювання [92]. Об'єктом сатири є сама філософія світу, в основі котрої лицемірне спотворення законів Божих, здорової життєвої логіки.

Засобом для сатиричного відображення потворності деградованого світу для Д. Братковського служить гротеск – вид художньої образності, для якого характерними є: 1) фантастична основа, тяжіння до особливих, незвичайних, ексцентричних, спотворених форм; 2) поєднання в одному предметі або явищу несумісних, контрастних якостей (комічного з трагічним, реального з фантастичним, піднесено-поетичного з грубо натуралістичним) [172, с. 170]. Здатність гротеска творити «особливий – неприродний, химерний, дивний світ» [172, с. 170] прослужилася поетові у вірші «Світу одміни не втямити нині», коли автор перелічує усіх, хто населяє світ: хто «je Pasztety» (їсть паштети), хто «chleba prosі» (хліба просить), який «naguchny w gnoju» (голий у гною) [33, с. 58].

Загострено спотворений гротескний образ світу у діалозі «автор – адресат» прийомами фантастичного зображення візуалізується особою, що наділена характером, певними рисами поведінки. Персоніфікація світу втілена у структурі поетичного тексту такими засобами:

а) риторичними звертаннями та запитаннями до світу як адресата мовлення, наприклад: «Ej świecie świecie! Co li to ty umiesz?» (Гей світе, світе! Що лише не вмєш?) [33, с. 46]; «Ej świecie świecie! Co się w tobie dzieje» (Ей світе, світе, в тобі що зріє?) [33, с. 184];

б) приписування світові дій, властивих людині: «Strzela świat, trąbi» (Стріля світ, трубить) [33, с. 74]; «Tu jesz, tu pijesz» (Їси тут, п'єш ти) [33, с. 46];

в) візуалізація образу світу, наприклад: «Świecie świecie, tyś frant przecię» (Світе, світе, ти франт литий) [33, с. 244] (франт – той, хто модно й нарядно одягається; чепурун);

г) виявлення належних світові подвійних стандартів у ставленні до представників суспільства, наприклад:

Jednych szpecisz, drugich zdobisz,
Jednych śmecisz, drugich śmieszysz,
Tych przeklinasz drugich cieszysz

(Тих пошпетиш, тих оздобиш, / Тих засмітиш, тих осмішиш, / Тих клянеш ти, інших тішиш) [33, с. 242]; «Świat gani dobrych, świat złych często chwali» (Світ ганить добрих, світ лихих похваляє) [33, с. 140];

д) актуалізація світоглядної позиції світу через прямі висловлювання:

A świat przezorny na to odpowiada:
Trwoga bez mieszka, biada wieczna, biada

(А світ проникний на те повідає: / «Біда й тривога без міха буває») [33, с. 74];

...świat mówi, że smoła,
Niechce pić, tanczyć, i coś robić zgoła

(світ каже: «Смола ти, / Не хочеш пити, скакати, працювати») [33, с. 338].

Гіперболізовані гротескні риси світу як адресата авторового мовлення у творі «Світова охота» та смерті в поезії «Смерть – великий шаленець» підкреслюють його безумство:

...ni wiatr jaki szumisz,
Tu drwiesz, szalejesz, owego nicujesz

(мов вітер завиєш, / Шумиш, шалієш і все ницуєш) [33, с. 46];

руйнівний вплив на все творче, здатне до розбудови того ж світу:

Niech czyja będzie największa ochota,
Znajdzie co przecież naganić niecnota

(хоч в когось буде найбільша охота (*Бажання, прагнення або схильність до чого-небудь*), / Але знайдеться, щоб зганить, нецнота) (тут у значенні: протилежне до доброчесності, чесноти; нечесний) [33, с. 46].

Спотворені риси світу проявляються в поведінці конкретних людей, бо вони сформовані через порушення світового гармонійного порядку, через гріх людини. В. Шевчук зауважує, що «автор не ставить за мету розглядати людину в системі добра і зла, як це є, приміром, у Климентія [Зіновїва – О. Т.], а звертає увагу лише на одну частину людського буття – лиху» [313, с. 274], тобто опромінює ту частку, яку треба, як писав Іван Вишенський, від здорового тіла суспільства відсікти [313, с. 274]. Світ агресивний до тих, хто відмовляється жити за його лицемірними законами:

Tegoż mieć będą zaraz za niecnotę.

Pieski syn błazen, z owego już brata

(Того вже зараз беруть за нецноту: / «Син песій, блазень!» – вже з брата – личина) [33, с. 56].

Іронії, тобто глузування, прихованого глуму Д. Братковський досягає маскуванню під зовнішню благопристойну форму, коли починає вірш філософською сентенцією «Patrz co świat umie» (Це світ umie...) і закінчує твердженням, що описана гріховна модель людських стосунків – один із варіантів світу: «Така to taka, odmiana jest świata» (Така, така є у світа одміна) [33, с. 56]. О. Яковина підкреслює тонку, інтелектуалізовану іронію творів, насичену світлим і глибоким сумом за людську долю, впевненість у відсутності меж для самовдосконалення, що свідомо накладається на містичну релігійність [320, с. 126].

Іронічними та деколи саркастичними відповідями головних персонажів, коли негативні явища подаються як позитивні, Д. Братковський засуджує приниження людини в державі, міру поцінування залежно від її багатства у циклі «Про земських і гродських урядників, убогих, як і я». Деколи запитання містить варіант відповіді:

Czemuż się trapisz Mospanie Stolniku,

Podobno w mieszku nie dostaje liku

(Чому, мій пане стольнику, в біді ти? / Чи в калиті годі щось злічити?) [33, с. 60].

Сарказм, тобто їдку викривальну, особливо дошкульну насмішку, ідеолог шляхти використовує з метою викриття вад людських і явищ, суть яких розходиться із законами християнської моралі [172, с. 611]. Тонка іронія отримує саркастичні акценти в епіграмі «Кравець», котрою автор засуджує нечесне поводження людей названої професії, для яких «найпершою наукою» вважається вміння «на шапку вкрасти». Прийом риторичного запитання:

Co to za Krawiec kiedy sztuki małe,
Postawi w sukni powinny być całe

(Що за кравець то, котрий малу штуку (сувій тканини) / Зужив для сукні, не взяв щось у руку?) [33, с. 280], – творить контраст між тим, що висловлено, і навмисно оголюючи те, що має на увазі, як звучить у клаузулі: «Ukraść na szarękę – przedniejsza nauka» (На шапку вкрасти – найперша наука) [33, с. 280]. Сатиричним запереченням меркантильного ставлення до професії поет реалізує ідею, яку Г. Сковорода назвав ідеєю «сродної праці», що, на думку О. Яковини, пов'язує поетичні смисли Д. Братковського і Г. Сковороду [320, с. 126].

Із сарказмом автор збірки «Світ...» розгортає тему «фортельності» як стилю людських стосунків, що опанував усі сфери суспільного життя («Фортель», «Ошукання в Замості»), та особливо проявився у сімейних стосунках («Про служницю, гідну заміжжя», «Погріб чоловіка», «Зрада в зальотах», «Про убогу, а пишну», «Швидке весілля», «Швидкі хрестини зі швидкого весілля», «Про тихе весілля»). Монолог головного персонажа у вірші «Стрийова смерть», що «Rzewliwie płakać musi na twym grobie» (Ревниво мусить ридати на гробі) [33, с. 98], викладає правду про ставлення до смерті опікуна: «Straczonych zbiorów płacze, a nie siebie» [33, с. 98], що у буквальному перекладі: «за утраченим вишуканим одягом плачу, а не за тобою».

Сатиричний стиль Д. Братковського «як система художньо-структурних засобів, зумовлених талантом митця, його естетичним ідеалом, існуючими традиціями і новими мистецькими уподобаннями, забезпечує художню цілісність твору» [152, с. 22], він формувався на християнських світоглядних засадах, тому сарказм в епіграмах книжки

«Світ...» позбавлений властивої цьому художньому засобу «крайньої ненависті і гнівного презирства» [172, с. 611].

Діалогічність творів Д. Братковського втілена двояко: наявність діалогу як складового компонента у побудові вірша («Сеймик», «Жовнір до жовніра», «Неук дійшлого питає, що за штука в тім буває») та проявлення у структурі твору стилістичними засобами, насамперед риторичними звертаннями, спонуканнями, запитаннями.

Отже, Д. Братковський критикою укладу життя у Речі Посполитій у другій половині XVII ст. виразив бачення гуманістичної моделі ідеальної держави, побудованої на засадах класицистичних ідей пріоритету розуму, порядку й суспільного служіння, вірності правителеві та обов'язку. Автор збірки «Світ...» задля діалогу із опонентом, в ролі якого найчастіше виступає персоніфікований образ світу, використовує різноманітні сатиричні засоби – від м'якого гумору, алегорії в повчальних епіграмах до гротеску та їдкої іронії у гостросатиричних. Діалогічна форма побудови епіграм сприяє втіленню сатиричної інтенції твору. Діалог зі світом автор провадить із засад сарматського ідеолога української шляхти задля обстоювання її правових, державницьких та релігійних потреб.

3.2. Використання поетики повчань у сатиричних віршах

Активна життєва позиція Д. Братковського визначила особливу рису творів збірки «Світ...» – яскраво виражену повчальність, що зближує епіграми із популярними в той час проповідями. Л. Семенюк відзначає, що поет прагнув перетворити кожен свій твір на джерело повчання, видобути мораль з кожного явища навколишнього світу [245, с. 95]. Позалітературне призначення віршових творів XVII ст., одне із яких – це «учительне, просвітительсько-напучувальне, морально- чи релігійно-повчальне» [143], виявляло одну з характерних рис амальгамної, за визначенням І. Лімборського, художньо-естетичної парадигми Просвітництва – зародження просвітницьких ідей у межах барокової системи художніх цінностей [168].

Проповідь, що у вузькому значенні є християнською церковною настановою, завданням якої є тлумачення слухачам вчення Ісуса Христа, у XVII ст. виконувала також завдання естетичні. Проповідники, щоб задовольнити смаки аудиторії,

вводили у свої промови незвичайні й цікаві факти, відомості, приклади й оповідання з використанням порівнянь, метафор та алегорій. У літературі XVII ст. церковну проповідь дослідники визначають істотним ідейно-тематичним напрямком. Значення проповіді як провідного жанру ораторської прози [172, с. 564] і за змістом, і за формою, і за суспільною функцією вийшло за межі суто церковної настанови [190].

Попри всю зближеність епіграм Д. Братковського із бароковою проповіддю, основними ознаками якої, за визначенням П. Білоуса, є: а) діалогізм, тобто орієнтування на читача, слухача; б) наявність риторичних фігур (звернень, запитань, вигуків, порівнянь, повторів, паралелізмів); в) посилення на різноманітні джерела (Святе Письмо, античні та середньовічні твори, фольклор); г) алегоризм, складна метафоризація і символіка; д) емоційність викладу, сугестивний заряд, спрямованість проповіді на виховання, переконання, зміцнення віри, моралізаторська імперативність [21], – твори збірки «Світ...» виявляють як світоглядну позицію людини бароко щодо активного перетворення світу задля порятунку людства від загибелі під впливом гріха, так і просвітительські тенденції реформування суспільного ладу через моральне вдосконалення людини.

Мислителі XVII ст. розуміли мистецтво як засіб виховання читача або глядача [84, с. 152], що дало право визначити класицизм як «дидактичний» [22, с. 101]. І. Лімборський зазначає, що у дискурсі українського класицизму пропагувалася ідея про необхідність підпорядкувати філософію й літературу певним моральним настановам, у тому числі і в їхньому православно-християнському вигляді, що іноді сприймалося як боротьба «за уми», котра диктувалася бажанням повернути гріховну людину до добра шляхом її перевиховання [165, с. 45]. О. Бай моралізаторський стиль творів Д. Братковського, що найбільше виявилось у сатирі та іронії, формі пасквілів, концептичній противазі героя й антигероя, співвіднесеності цього стилю із біблійною етикою, вважає рисою української барокової поезії кінця XVII–поч. XVIII ст. [15].

Зміст повчальних епіграм Д. Братковський розгортає з метою, по-перше, допомогти людині зрозуміти власне призначення у Всесвіті та досягнути Небо як

завершення земного шляху. Поетичні роздуми у дискурсі біблійної істини про життя душі у Вічності, де, за правдами віри, Смерть, Суд, Рай, Пекло, автор утілює творами «Дорога до пекла», «Дорога до неба», «Драбина до неба», «Людина – глина», «Піст, міст». Основні повчальні сентенції перегукуються із катехитичною наукою, якої сам поет дотримувався як норм поведінки: «bardzo warowito» (чинить треба дбало) [33, с. 292], «Ostrożnie bardzo iść po niej potrzeba» (...обережно по ній (драбині) лізти треба) [33, с. 292], водночас гумористична, деколи іронічна інтонація зближує ці епіграми із творами європейських просвітителів. Алгоритичні образи «дороги», «мосту» (елемент дороги), «драбини до неба» є стрижневими в образній системі багатьох творів.

По-друге, твори збірки «Світ...» посиленнями на вчення Святого Письма про подвійну природу людини – тілесну, створену «з пороку земного» (1М, 2:7), й божественну, духовну, бо Бог «дихання життя вдихнув у ніздрі її – і стала людина живою душею» (1М, 2:7), – доповнюють науку Отців Церкви про піст, що «робить християнина святим» (Василій Великий): щоб глина не зламала драбину до неба, «... to trzeba potroszki / Tę glinę suszyć w lżejsze postem proszki» (...то треба потрохи / Сушити глину постом у порохи) [33, с. 294]. Поетичне повчання Д. Братковського:

Post – Most, przez głębię od ziemi do Nieba,
Subtelny bardzo, nadczo iść potrzeba

(Піст – міст над глибом з землі аж до неба, / Вельми тоненький, натще іти треба) [33, с. 294], – перегукується із твердженням Св. Василя Великого: «Піст заносить молитву до неба, стає для неї крилами до лету вгору» (Про піст 1).

В епіграмі «Драбина до неба» автор риторичною фігурою звертання «брательку» (Braciszku) висловлює повчання як братське застереження:

Wąska, subtelna Drabina do Nieba,
Ostrożnie bardzo iść po niej potrzeba

(Вузька, тоненька драбина до неба, / Тож обережно по ній лізти треба) [33, с. 292]. Поет перелічує гріхи, здатні «зламати» драбину: обжерство, п'янство, пожадання чужого майна («Pod cudzym złotem drabina się złamie» (З чужим ти золотом – драбина у злам), «I lekkie cudze zacieżą sobole» (Легкі утяжать чужії соболі)) [33, с. 294]. Попри категоричність позиції, автор збірки «Світ...» не осуджує, а братолюбиво з гумором

застерігає: «Bogatycho strojów nie życzę brać Damie» (Багатих строїв не зичу брать дамі) [33, с. 294].

Втіленню гуманістичної ідеї морального вдосконалення людства служить контекст євангельського вчення про Страшний суд, коли грішники «...будуть викинуті геть у темряву кромішню, де буде там плач і скрегіт зубів!..» (Мт., 8:12), твором «Спокута» поет нагадує читачам про долю грішників після смерті: «Grzesznym płacz wieczny, gdzie nigdy nie światła» (Грішним плач вічний, світлу там не бути) [33, с. 272]. Від страшного місця, де «Gdyż z jednej strony ogień, z drugiej wodą» (Вогонь справоруч, зліворуч же – води) [33, с. 272], застерігає Д. Братковський в епіграмі «Nie na pijanego nogi / Iść w Niebieskie progi» (Не на п'яні ноги / В небесні йти пороги). Сентенцією «... w Niebo pijani nigdy nie trafiemy» (...п'яні в небо утрапить не маєм) [33, с. 272] твір вторує апостолові Павлові, який попереджує п'яниць, розпусників, заздрісних, гнівливих, що «...які так чинять, царства Божого не унаслідять» (Гал., 5: 21-22).

Багато українських гуманістів кін. XVI – поч. XVII ст. (Мартин Пашковський, Симеон Пекалід, Мацей Стрийковський та ін.) поширювали думку, що людину до ідеального життя ведуть добродієність і наука. Н. Петрук зазначає: «...у дусі гуманістичного мислення земне життя раціонально осмислювалося як передумова і можливість для людини знайти себе й перетворити світ відповідно до високих ідеалів. ...перевага надавалась... добрим справам і вчинкам людей у реальному житті, у діяльності, яка приносить користь суспільству» [216, с. 167].

Класицистичний принцип соціального служіння бароково-класицистичний інтелектуал поетично осмислює у дискурсі євангельської притчі про таланти. Гуманісти у ставленні до особи опиралися на постулат, що «у всіх людей закладено завдатки до різних форм діяльності» [108]; український поет у вірші «Смерть нагадує» попереджує про швидкоплинність життя – «Wspomni na funera» (Згадуй про funera) (funera – лат. погріб) [33, с. 248] та відповідальність за дари – «Nie bierz złe munera» (Зле не май munera) (munera – лат. дари) [32, с. 248], якими Господь наліляє кожному людину. Як і персонаж притчі про таланти, «...пішов та й закопав його в землю...» (Мт., 25: 18), за що Господь карає: «А раба непотрібного вкиньте до зовнішньої темряви, буде плач там і скрегіт зубів!» (Мт., 25: 28-30), так й адресат

поетичного мовлення у творі «Смерть нагадує» отримав великі дари: «Wziąłeś sto tysięcy» (Тисяч сто узяв ти) [33, с. 248], але не тільки «Złe nabyłeś więc» (Зле набув те...) [33, с. 248], а й за час життя втратив («Wszystko to uciesze» (Все оте загине!) [32, с. 250]). Опонент автора не мав лихих намірів щодо себе, «Chciałbyś oddać zgoła» (Хтів віддати повно) [33, с. 250], та смерть випередила, наказавши: «konaj woła» (Конай згоном!) [33, с. 250].

По-третє, змістом багатьох повчальних епіграм Д. Братковського є проблема ставлення до багатства, котру поет вирішує у контексті мотиву марноти людських зусиль:

Jeśli jednak umrzeć Człowiekowi,
Tak Wielmożnemu, jako żebrakowi

(Коли однако вмирає людина, / То і вельможа й жебрак – не одміна) [33, с. 254]. бо «Panowie i żebracy, po śmierci jednacy» (Панове й жебракові по смерті однакові) [33, с. 254].

Риторичне запитання: «Na co zbytne zbierasz, / Gdy w moment umierasz» (Нащо марнотно збираєш, / Коли в момент вмираєш?) [33, с. 320], – винесено автором у заголовок епіграми, і тим переводить твір у філософський дискурс. Тема марноти людських зусиль є провідною у «Книзі Еклезіастовій». Чільними мотивами в елегійній поезії того часу були «пекелное море», «демонские муки», «смродные отхланы», в «марностех земних», Страшний суд [213, с. 177]. Однак в епіграмах Д. Братковського ці мотиви отримують повчальний акцент:

Dobrzeby się rozpościerać,
Kiedyby nie umierać,
Dobrzeżby Włości przykupić,
Gdyby śmierć niechciała złupić

(Добре в розширенні матись, / Коли б таки не вмирати, / Добре і волость купити, як смерть не хтіла б злупити / Зразу з усього строго) [33, с. 320].

Поет не заперечує багатства, лише попереджує:

Wogactwa ziemne ciągną nas ku ziemi,
A jakoż Panie, tam w niebie staniemy

(Земне багатство нас тягне у землю, / Чи з ним, о Пане, в небах постаємо?) [33, с. 324]. В епіграмі «Смерть» радить жити «Dzień po dniu w statku...» (День у день в статку...), [33, с. 324], але лише пам'ятати, що «Nie zgadnie sługa, kiedy Pan zawoła» (Слуги не знають, коли Пан покличе) [22, с. 324]. Про потребу залишити після смерті згадку на землі поетично роздумує Д. Братковський у творі «Праця як обертається». Перелічивши випадки, коли набуте за життя майно потрапляє до різних спадкоємців:

A naostatek w takie ręce przyjdzie,
że i z pamięci, czyja praca wyjdzie

(А наостанок в такі руки прийде, / В них чия праця, із пам'яті вийде) [33, с. 302], – автор згідно науки Отців Церкви узагальнює:

W tym tylko pewność pracy naszej dana,
że za jałmużne ojrzem w Niebie Pana.

(В тім лише певність тій праці є дана: / Що за ялмужну (милостиню) зримо в небі Пана) [33, с. 302], бо, за вченням Івана Золотоустого, «Високий політ у милостині: вона [...] стає перед самим царським престолом» [214, с.].

Філософський аспект смерті у вимірі ставлення людини до власного багатства (міри грошолюбства), переживання смерті як кривди, бо «...nie z sobą nie bierze» (...із собою не візьмеш нічого) [33, с. 318], висвітлює Д. Братковський повчальним твором «Ялмужна» (милостиня). У дискурсі повчань Івана Золотоустого, що «Багатий не той, хто багато набув, але той, хто багато роздав», автор поетично узагальнює:

Małoli wiele dawaj nędznym bracie,
To z sobą weźmiesz, co tu nędznym dacie.

(Мало-багато давай бідним, брате, / Те собі візьмеш, що встиг бідним дати) [33, с. 318], що суголосне повчання Антонія Радивиловського про милостиню як обов'язок багатих: «есть приказане Бозкоє такое ... котороеся тылко до богатых стягасть людей, яко то давати людемь убогимь милостиню» [227, арк. 229], «богатого нічого такь скорій блаженнымь учинити не можеть, якь милосердіє до людей убогих» [227, арк. 287].

Гуманістична позиція Д. Братковського виявила характерне для часу зародження Просвітництва «...синтезування ідей, традиційних для духовної творчості України, з філософським надбанням латинського Заходу» [234]. Якщо у сфері філософської думки, зокрема у стінах Києво-Могилянської академії, «відбувалося відкриття й ствердження нового, іншого шляху світопізнання і богопізнання через пізнавальну діяльність розуму, утвердження його, розуму, високого престижу» [234], то поет інтуїтивно, в процесі сформував нові підходи до розумного впорядкування світу за Божими законами. Кепкування, кпини над стараннями багатих закріпити статки служать не лише сатиричним засобом у творі «Вічність на землі», а й сприяють досягненню повчальної мети: разом із запитанням: «Ktoby tu wieczność miał?» (Чи має вічність хоч би хто?) – нагадати, хто «Świat dożywocie nam wszystkim zapisał» (Світ доживоття *(володіння до кінця життя власника)* всім нам підписав був) [33, с. 230].

По-четверте, змістом повчальних епіграм Д. Братковського є осмислення класицистичної моделі впорядкованого суспільства у біблійному дискурсі, за яким людина є лише розпорядником Господніми благами: «Хіба чоловік на землі – не на службі військовій? І його дні – як дні наймита?» (Йов 7: 1). За Станіславом Оріховським, «Добре влаштована держава є картиною Царства Божого» [206]. У вірші «Вельможний про хліб просить» Д. Братковський визначає роль заможної людини як шафаря, тобто старшого лакея, дворецького, ключника, економа у справжнього володаря усіх земних багатств – Господа Бога:

Dał tobie wiele nie dla cię jednego,
Szafarzem tylko siebie czyni tego

(Дав тобі досить, не лиш для одного, / Шафарем тільки вчинив тебе з того) [33, с. 180]. Це справжнє місце людини у світовому порядку, бо «Хліба вельможний теж просить у Бога...» [33, с. 178]. «Вони споживають хліб Божий, та не кличуть Його!» (Пс., 52: 5), – картав таких людей автор книги Псалмів. Про це ж докоряє Д. Братковський:

Ty prosisz chleba, Pan ci daje z nieba,
To też i tobie dać drugim potrzeba

(Просиш ти хліба, дає Бог із неба, / Тим-то і іншим тобі дати треба) [33, с. 180]. «Не стримує добра потребуєчому, коли в силі твоєї руки це вчинити...» (Пр. 3 : 27), – напучував автор Приповісток.

По-п'яте, темою повчань для Д. Братковського є стосунки у суспільстві, зокрема сімейні, виконання громадських та станових обов'язків. Класицистично-бароковий поет продовжує традицію українських гуманістів XVI–XVII ст. витворення ідеалу людини з «розвиненим почуттям соціальної відповідальності та національної свідомості» [217, с. 171]. У контексті цього корупція, підкуп (Міх) та п'янство (Хміль) як форма підкупу та засіб вирішення навіть державних справ отримують осуд. Зразок державницької поведінки послів Д. Братковський подає в епіграмі «Як має бути на сеймику» [33, с. 81].

Збірка епіграм «Світ...» написана за чверть століття до появи сатирико-фантастичної книжки Джонатана Свіфта «Мандрі до деяких віддалених країн світу в чотирьох частинах: Твір Лемюеля Гуллівера, спочатку хірурга, а потім капітана кількох кораблів» (1726–1727 рр.), що яскраво й дотепно висміює людські та суспільні вади. Об'єктом сатири англійського письменника стали надмірне людське вихваляння, гордість, автор «Мандрів Гуллівера» послідовно розвінчує необґрунтованість людської зарозумілості. Ту ж проблему людського чванства у повчальному творі «Дочасно ти судиш, від правди тож блудиш» Д. Братковський поетично осмислює у контексті покарання за сподівання лише на себе:

Takowy który życzy lepiej sobie,
Widzi się często w gorszej wielce dobie

(Такий, що зичить бути собі в оздобі, / Буває часто у найгіршій пробі), «I na tym dobrym co już ma szwantuje» (Той на тим добрім потім постраждає) [33, с. 234].

Усі ці вади людського суспільства є об'єктом сатири автора епіграм збірки «Світ...». За Дж. Свіфтом, «...змови, заколоти, вбивства, страти, революції та заслання...» «...є найгіршими наслідками зажерливості, розбрату, лицемірства, зрадництва, жорстокості, люті, безумства, злостивості, заздощів, розпусти та чванливості...» [243]. Дж. Свіфт разом з іншими просвітителами вважав, що успішне функціонування державної моделі, органічний розвиток суспільства багато

в чому залежать від освіченості та моральності народу. В українських мислителів XVII ст. переважає обстоювання ідеї синергії, «тобто особливого узгодження людської волі з Божим промислом, що дозволяло мислити про можливість загальної вселенської гармонії» [215, с. 219]. Д. Братковський шлях до вдосконалення суспільства вбачає в уникненні гріха й закликає покладатись в усіх справах на Божу волю: «Spuścić się lepiej w tym na Boską wolę» (Опирайтесь ліпше в тім на Божу волю) [33, с. 236].

Мінливим, несталим, швидкоплинним процесам барокові мислителі протиставляють духовні категорії, поняття вічності, Бога: «Бог розглядався як єдине джерело одкровення, а віра – як єдиний шлях до спасіння і до істинного вищого буття» [216, с. 163]. Єдність матеріального і духовного світу у концепції універсалізму дозволяє мислити про взаємопроникність цих світів, а, отже, відкриваючись на Бога, людина може переживати буденне життя в категорії вічності. Тому людина бароко не відкидала класицистичний культ сильної особистості; «навіть і культу «сильної людини», лише таку «вищу» людину воно хоче виховати та й дійсно виховує для служби Богові [292].

Якщо в українського гуманіста Віталія з Дубна (XVI ст.–бл. 1640), який у відомому творі «Діоптра, сиречь зеркало альбо изображение известное живота человеческого в мирѣ» (1612) [51] формулює зразки побудови ідеального суспільства, переважає глибокий скепсис [216, с. 171]: «суть инѣ толицы царскіе князи с всеми своїми чesтьми, богатствы и сластьми?» [51, арк. 72], то Д. Братковський вказує шлях до гармонії через узгодження людських бажань із волею Божою. Для нього основна проблема світу – його неспроможність задовольнити людину, адже людська сутність поєднує в собі як матерію, так і дух, про що мовить поет в епіграмі «Nie ma świat dosiść, / Nie wie co prosić» (Не має світ досить, / Не знає, що просить), тому «Tak człowiek ubogim do śmierci być musi» (Людина вбогим быть до смерті мусить) [33, с. 298], «Ніхто не має досить», бо, як з іронією вияснює Д. Братковський, –

Pan Bóg człowieka nie ukontentuje,
Jedno otrzyma,

(Бог чоловіка не задовольняє, / Одне дає нам, інше забирає) [33, с. 298].

Повчальний дворіш:

Złe wam na ziemi, Panowie dość srodzy,

W Niebo na wolę kwarcie się ubodzy

(Зле на землі вам, пани, що є строги; / В небо на волю спішіте, убогі) [33, с. 298] перетворюється у чотиривірш за додаванням заголовка «Przed Panem szrogim, / W Niebo Ubogim» (Перед Паном строгим / У небо йти вбогим) [33, с. 298]. Слово «Пан» (за традицією польської мови) є синонімом імені Бога; у контексті цього вислів «йти вбогим» отримує подвійне значення, бо Христос неодноразово повчав: «...піді, продай добра свої та й убогим роздай, і матимеш скарб ти на небі» (Мт. 19:21), тобто духовні багатства.

Окремою темою можна виділити повчальні твори Д. Братковського про терпіння у земному житті, які в бароковій естетиці, підкреслює А. Вінценз, представлялися згідно з традиційним образом несення хреста [343, с. ХСVІ]. В епіграмі «Божа кара» поетично повторені вислови Василія Великого, що «Велике терпіння, але великі також нагороди, що їх приготував Бог для тих, що терплять...» [214, с. 304] та Св. Івана Золотоустого: «Терпіння – причина всіх благ для людей» [214, с. 307]:

Bóg Wszchemogący gdyby czasem człowieka,

Nie zaciął plagą z bliskali z deleka;

Nizacby Cnota, zapomniałby Pana,

Przez kary droga do Nieba podana

(Бог всемогутній коли б то людину / Не карав зблизька чи здалека нині, / Знищила б цноти, забула б і Пана – / Через ті кари і шлях в небо дано) [33, с. 344].

Барокові мислителі визначали, що «Шлях до ідеального суспільства лежить також через незлобливість і смирення» [216, с. 177]. Стриманість, – один із плодів Святого Духа (Гал., 5: 22-23 – «...це початок духовного життя, це дорога до досягнення вічного щастя...» [214, с. 78]. Кирило Транквіліон-Ставровецький переконаний, що «всякому християнину подобає бути кротку и терпеливу» [270, арк. 303 зв.]. Із цими словами ідейно перегукується твір Д. Братковського «До зітхальника»:

Wolisz przycierpieć chwilę,
Niż do Piekła zbłądzić mile

(Потерпіть волій ти хвилю, / Ніж зблудить до пекла мило), бо в пеклі «Tam stękać złemu na wieki» (Злому там зітхатъ навіки), тому про «Piekło i śmierć miej w pamięci» (Пекло, смерть не забувай же) [33, с. 238].

Епіграми окремими елементами зближені із проповідями, які, за Йоаникієм Галятовським, повинні мати три частини: ексордіум (вступ, початок), нарацію (виклад, розповідь), конклюдію (закінчення), котра коротко нагадує про основну тему проповіді й підсумовує мовлене, однак для неї уже властива просвітительська концептуальність, прямолінійна тенденційність та полемічна спрямованість [108], подібно як в епіграмі:

Ta najprzedniejsza w człowieku nauka,
żyć i umrzeć dobrze, to jest sztuka

(Найпередніша людині наука: / Добре жить, потім умерти – ось штука!) [33, с. 360].

Отже, класицистичну ідею порядку, в утвердженні якого основна роль належить розумові й знанням, Д. Братковський втілює у дискурсі біблійних навчальних книг – Йова, Псалмів, Приказок Соломонових, Проповідника, завдяки чому облагороджує антропоцентричний раціоналізм світлом віри в зміну людської істоти відповідно до Божих заповідей. Змістом повчань «блюстителю святого благочестя» є: а) про пізнання людиною свого місця у Всесвіті, аби досягнути Небо; б) життя за законами Божими; в) ставлення до багатства й милостині; г) виконання державних, громадських та станових обов'язків; сімейні стосунки та ін. Найчастіше поет використовує такі елементи повчань: посилання на Святе Письмо та науку Отців Церкви; діалогізм; риторичні фігури; імперативність мовлення. Наявність оповідної частини й висновку-повчання, елементи умовно-алегоричної традиції в епіграмах Д. Братковського зближує ці вірші із проповідницькими творами Йоаникія Галятовського та байками Г. Сковороди, однак концептуальність,

повчальність, прямолінійна тенденційність і полемічна спрямованість визначають тенденцію до формування класицистичних рис цих творів.

3.3. Епіграма як основний жанр збірки «Світ, по частинах розглянутий»

Дослідники творчості Д. Братковського (Бай О., П. Білоус, М. Жулинський, Г. Микитюк, В. Шевчук, О. Яковина та ін.) одноставно визнають, що твори збірки «Світ...» належать до сатиричних епіграм. Це в основному вірші малих форм, а «збірка Братковського складається з епіграм дидактичного характеру на кшталт коротких приповідок або байок» [320, с. 121]. Як жанр сатиричної поезії дотепного, дошкільного змісту з несподіваною кінцівкою (пуантом) епіграма описана в європейських поетиках. Ті ж ознаки поезії цього жанру називає Митрофан Довгалецький, хоч визначає її як «...коротка поема...» [92, с. 206].

О. Бай, погоджуючись із твердженням В. Шевчука, Р. Радишевського, Л. Семенюк, М. Хмелюк про Д. Братковського як про непересічного поета, підкреслює, що автор книжки «Світ...» не був першовідкривачем і винахідником нової поетичної форми, він долучився до когорти поетів кінця XVII ст., «які у вигляді памфлетів і коротких епіграм (фрашок) польською мовою відтворювали життєві реалії, пов'язуючи їх із світом образів, вимислів, прагнень», однак «літературна типологія не применшує ваги його поетичного слова, а, навпаки, – допомагає йому вийти на новий стилістичний рівень – суспільної критики і сатири» [14]. До «фрашок», так як епіграма, разом із жартами, каламбурами, анекдотами, належить до цього виду творів польської літератури, зачислює О. Бай вірші збірки «Світ...» у статті «Поміж земним та небесним» [10], у статті «Поезія Данила Братковського у світлі моралізаторських тенденцій бароко» – до «пасквілів та фрашок» [15].

Фрашки літературознавці одноголосно зачислюють до жанру польської поезії [172, с. 703], розрізняючи серед них різні жанрові підвиди, зокрема й епіграми. Оскільки вітчизняні літературознавці довели приналежність творчості Д. Братковського до української барокової поезії, то за традицією нашої літературної науки вірші збірки «Світ...» варто вважати за жанром епіграмми, тобто «...короткими злободенними сатиричними віршами, спрямованими проти якоїсь особи чи негативного суспільного явища» [22, с.56]. Цей класицистичний

жанр відповідав творчому задумові українського поета з Волині відтворити сатиричну картину сучасного йому життя, естетичним уподобанням митця, літературній європейській традиції, темі й матеріалу, які наповнили епіграми бароковим змістом, сатиричною інтонацією та просвітительськими інтенціями до переміни людини через освіту й навчання моралі задля побудови ідеального суспільного укладу.

Історія жанру епіграми сягає початками в еллінську добу. Греки називали епіграмами (тобто написами) будь-які тексти на присвятних дарах або на могильних плитах. За визначенням Ю. Клим'юка, «В епіграмі первісна метафора смерті трансформувалася в метафору присвяти, викриття, осміяння. Ці її значення можуть виступати у чистому вигляді або комбінуватися між собою та з іншими видами емоційно-вольового виявлення: повчання, застереження, доброї поради тощо» [124].

Епіграма, починаючи від Ренесансу, набула популярності в європейській поезії, а відтак з XVI–XVII ст. і в українській, де цей жанр спершу був пов'язаний з геральдичними віршами. У другій половині XVI ст. – це твори Андрія Римші «На преславные а старовечные клейноты, или гербы ясневельможного пана, пана Ява Сапґи... Епикграма», «На гербы ясневельможного пана, пана Теодора Скумина, воеводы новгородского. Епикграма»; у XVII ст. – твори Мелетія Смотрицького «Епіграма на герб дому князів Огинських». Панегіричними у своїй основі є «Епіграмма на граматику» (кінець XVI ст.) Лаврентія Зизанія-Тустановського та «Епіграма («Если ту що нестройного поета мудрий обачить...»)» (кінець XVI–поч. XVII ст.) Кирила Транквіліона-Ставровецького. Іванові Величковському належать цикли «Епіграми» (друга половина XVII ст.) та «3 епіграм Джона Овена», кінець XVII ст.) [299], [124]. Появу сатиричної епіграми в українській поезії Ю. Клим'юк пов'язує із творчістю Феофана Прокоповича [124], обминувши увагою гострі сатиричні епіграми Д. Братковського.

Автори українських барокових епіграм у своїй творчій практиці, як зауважив ще Д. Чижевський, відкинули старий латинський розмір і стали вживати звичайний (майже виключно 13-складовий) силабічний вірш, проте «...епіграма утримала свій зміст та свою внутрішню будову. Щоб подати в межах двох рядків нову думку,

треба її стиснути, афористично загострити, а може, ще й оперити, як стрілу певними словесними та стилістичними засобами» [299, с. 48].

Особливими ознаками барокових епіграм Д. Чижевський вважає «...певні словесно-стилістичні засоби та афористичне «згущення», концентрацію думки» [299, с. 48], зокрема два засоби, які підвищували естетичну вартість невеликого, мініатюрного вірша: а) повторення певних слів, зокрема тих, на яких робиться притиск, логічний наголос; б) співзвуччя, словесні ігри, внутрішні рими, асонанс, алітерація.

В. Кречотень розрізняє епіграму, котра виступає і як самостійна жанрова форма, і як «мікроформа, як першоелемент чи не всіх інших жанрових форм барокової поезії», через них виявляють себе концептизм, метафоризм, алегоризм і символізм, що «істотно впливають на творчу практику тодішніх віршарів, на формування реальної жанрової системи тогочасної поезії» [143].

Терміном «епіграма», як узагальнює В. Кречотень, в XVII ст. позначали короткий віршований твір (від одного до тридцяти рядків), який просто, ясно, зрозуміло, з логічною чіткістю, дотепно і зграбно, з якнайбільшою потенцією художнього впливу на сприймача розповідає про певний предмет, певну особу чи подію [143]. Епіграма, за Митрофаном Довгалецьким, «загадкова й емблематична», «по-мистецькому художня і включає в себе похвалу або осуд», «моралізаторська, що містить у собі повчальний висновок», «осудлива [епіграма], яка містить у собі звинувачення або виправдання», «жартівлива, яка містить у собі дотепний жарт», «ораторська і поетична» [92, с. 209].

За структурою автори поетик ділили епіграми на прості й складні. «Проста епіграма – це простий виклад про якусь річ або особу, або вислів без дотепного висновку...» [92, с. 208]. У такій епіграмі об'єкти розповіді «зображуються, не оцінюючись» [143]. Складна епіграма – «...влучний виклад про якусь річ» [92, с. 209]. «Частин епіграми є дві: сам виклад і влучний висновок. Виклад – це опис якоїсь речі в епіграмі, з якого випливає влучний висновок» [92, с. 209]. Першу частину ще називають розповідь або експозиція (*narratio seu expositio*), другу – дотепне, часто-густо з іронічно-сатиричним забарвленням закінчення – клаузула (*clausula*). Гостра, витончена, дотепна, влучна, сатирично-їдка, «з солоною та гіркою

жовччю клаузула (*argutia, acumen, acutum, conceptus*) – уся квінтесенція цього жанру; вона, за висловом Феофана Прокоповича, привносить в епіграму «життя і душу» (*vigor et anima*) [цит. за: 181].

Приємність та чарівність епіграми залежать від відповідного ритму, словесних прикрас і від передачі емоцій. Феофан Прокопович задля створення приємності радить застосовувати в епіграмах такі словесні фігури і тропи, як персоніфікація, метафора, алегорія, апострофа, апосіопеза, вигук тощо. Проте, вживаючи ті чи ті словесні прикраси, попереджає теоретик, слід не забувати і про першу особливість епіграми – короткість. Нарешті, виклад почуттів – любові, гніву, печалі – також робить епіграми приємними та захоплюючими [223].

Дотепність, влучність, гострота вислову – кончетто (*conceptus, acumen, acutum, argutiae, argutum*) – це одна з основних властивостей естетики і поетики бароко. Термін цей отримав неоднакове написання в українських студіях, як концепт (В. Маслюк, Г. Микитюк, Р. Радишевський) та концепт (О. Бай). Однак щодо написання поняття «бароковий концептизм» розбіжностей у дослідників (О. Бай, Г. Микитюк, Р. Радишевський, О. Руда) немає. Концепт, за А. Вінчензом, є «*par excellence* (переважно) способом поетичного мислення, що пов'язує в собі містичність вірша і *ingenium* (талант, геній, обдарування) поета з максимумом труднощів інтелектуальних, що вимагають від читача найвищих зусиль в «розшифруванні», а через те дають доступ до максимуму таємниць («скритих знаків») [343, с. XXIII–XXIV].

Бароковий концептизм ґрунтується на гостроті розуму, тобто витонченому поєднанні, гармонійному зіставленні двох або трьох понять, зв'язаних єдиним актом розуму. Теоретик барокового концептизму М.-К. Сарбєвський у трактаті «*De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialis*» на основі вчення про концепти викладача риторики і філософії Паризького університету Діонісія Петавія (1583–1652 рр.), німецького поета Я. Бідермана та ін. побудував своє і дав таке визначення кончетто: «Концепт – це вислів, що містить у собі поєднання неузгодженого і узгодженого або це є узгоджене неузгодження або неузгоджене узгодження виразу» (*Acutum est*

oratio continens affinitatem dissentanei et consentanei seu dicti concors discordia seu discors concordia) [цит. за: 181, с. 159].

Дослідники прочитують епіграми Д. Братковського у контексті естетики бароко. Явище концепту як засобу дотепності у віршах Д. Братковського проаналізувала у формально-стилістичному аспекті Г. Микитюк [188]. Вибір жанру епіграми Д. Братковським залежав від багатьох чинників і, за П. Білоусом, «має значення творчий задум автора, його естетичні уподобання, літературні традиції, жанрова система, що в даний час функціонує, тема і матеріал, відібраний письменником» [22, с. 58]. Класицистична форма епіграми визначила своєрідність утілення барокових тем і мотивів, барокові алегорії трансформуються узгоджено до вимог епіграматичного жанру. Епіграми Д. Братковського реалізують класицистичні тенденції, які зароджувалися в добу Бароко. Саме у цей час сатира стає визначальною рисою епіграм. Естетика Просвітництва, зокрема гостре несприйняття політичних, духовних, моральних устоїв феодалізму, віра в прогрес, в силу добра, в розум людини обумовили, що «...епіграма стала засобом ідеологічної боротьби проти суспільних пороків та їх носіїв» [124].

Прості епіграми – короткі виклади про предмети, події чи особи – складають незначну частину поетичного доробку Д. Братковського. До таких епіграм належать «Що вміє мед» [33, с. 151], «Весілля пана Мошни» [33, с. 153], «Про сідання за стіл» [33, с. 155], «Ярмарок» [33, с. 187], «Річ Посполита» [33, с. 187], «Париж» [33, с. 225]. За композицією, – це оповідь з послідовним викладом деталей, як для прикладу, «Про тихе весілля». Автор не уникає протиставлення –

Gdy się twe gody cicho odprawiły,
Wodajżeć za to chrzciny głośne były

(Коли весілля тихо десь справляли, / То хай хрестини бучно б відгуляли) [33, с. 174], – однак кінцівка твору звідомлює деталь, яка відіграє роль детонатора сатиричного сприйняття подій: «В півчверті року дідичка сповила» [33, с. 175]. Епіграма «Півні співають» [33, с. 363] за змістом є поетичним переказом обсягом у 12 віршів народного гумористичного оповідання про поведінку жовнірів у

селянській хаті, коли ті вимагають у господаря півнів на сніданок, але метикуватий хлоп вдало виходить із цієї ситуації.

Композицією простої епіграми «Про купного шляхтича» [32, с. 351] є перелік суджень про поведінку купця, який купив шляхетство й шкодує про це, бо воно не приносить вигоди. Зіставленням протилежного – шляхетства справжнього, підкріпленого кров'ю, як це доводили шляхтичі на Буджаках (місце поселення Буджацької орди на півдні України), та придбаного за гроші, від того неправдивого, купного [33, с. 351]: «Kupcze kupujesz, a potym żalujesz» (Купче, шляхетство купив і жалкуєш) [33, с. 351], – автор підводить читача до висновку, який підтверджує тезу: «To nieprawdziwy kupny Szlachcić» (То й не правдивий шляхтич, купний) [33, с. 351].

Побудова сатиричної епіграми «Посполитий стрій» [33, с. 77] – проста, розгортання в ній суджень автор розпочинає тезою: «Tak u nas w Polsce stroy jest rospolity» (Отак у Польщі: є стрій посполитий) [33, с. 77] (у значенні: спільний). На довід цього автор іронічно стверджує: «Chodzi w czym Rycerz, chodź że błaźnie i ty» (В чім ходить рицар, тим блазень покритий) [33, с. 77], тобто блазнем є той, хто «W boju Turczyna nie widział od wieka» (В бою турка не бачив од віка) [33, с. 77]. Іронічна кінцівка твору, що «O by to drugi pierzynę wziął na się» (Перину інший вбирає на себе) [33, с. 78], узагальнює хід суджень автора.

У простих епіграмах кінцівка твору завершує виклад, але не відіграє ролі концепту. Для прикладу, проста епіграма «Людина-пава» побудована на розгортанні суджень про чоловіка, якого автор «Зміг порівняти хіба лише паві» [33, с. 149]. Л. Ушкалов доводить про людину-«павича», що «...цей образ має за джерело емблематику, де він уособлює світову марноту...» [281, с. 287]. Кінцівкою твору:

Alić w momencie ból obejmie srogі,
Dopieroż Panie pojrzysz na twe nogi

(Але як глянеш на ноги собі ти, / То серце стане відразу боліти) [33, с. 149], – оцінює автор стан людини, яка свій ілюзорний образ зіставила із реальним.

Розгортання повчальних сентенцій у простій епіграмі «Людський вік – іскра» поет здійснює у дискурсі «пам'ятай про смерть» [33, с. 329]. Простою епіграмою

«Людина – вугілля» [33, с. 329], джерелом для якої служить прислів'я «Без діла жить – тільки небо коптить», поет повчає:

W dostatku człowiek, co jest na tym świecie,
Jest jeden Węgiel, gorzący przecię,
Jaśnieje człowiek, gdy zdrowy nadobny,
Umarł, do węgla czarnego podobny

(Людина, живши на світі в достатку, / Є лише вугіль, горить доостатку, / Ясніє, бувши здорова, надібно, / Помер – вугіллю, що чорне, подібна) [33, с. 329]. Таким порівнянням автор непрямо попереджує про місце грішників після смерті у пеклі: «...їхня частина в озері, що горить огнем та сіркою, а це – друга смерть» (Об. 21:8).

Ті ж образи «вогню» та «вугілля» в повчальній епіграмі «Вогонь на діл» поет переосмислює у дискурсі євангельського вчення про Святого Духа у вигляді вогню та про новий Єрусалим. Як «Вогонь втягає вугілля у землю...» [33, с. 325], так повинно чинити «...людське плем'я»:

Ogniem Niebieskim Człowiek okrążony,
Chciałby zalecieć, w one górne strony

(Вогнем небесним себе огортаєш, / Аби злетіти в оті горні краї) [33, с. 325], тобто досягнути Небесне Царство можна за благодаттю Святого Духа.

Складні епіграми поєднують експозицію із клаузулою, як у чотирирядковій епіграмі «До меду», що композиційно реалізує обидва концепти – словесний (*acumen in verbis*) і смисловий (*acumen in sensu*). Кожен вірш містить певну сентенцію, які між собою за змістом є протилежними, що за філософією дуалізму – «усяке дійсне буття – антитетичне» [161]. Рядки об'єднуються попарно навколо мікротем, у котрих спільні слова – «мед» і «кров» – отримують подвійне значення. У перших двох віршах:

Krwie miód przyczynia niektórzy mawiają,
Nie zawsze prawdę o tym powiadają

(Кров мед спричинить, дехто так мовляє, / Не завше, правда, про те повідають) [33, с. 347], – слова «кров» і «мед» вжиті у прямому значенні, при чому «кров» отримує додаткове смислове навантаження – поповнення її кількості в організмі. Протиставлення здійснюється на рівні слів «мовляє» – «не повідають». У наступних

двох віршах ті ж самі слова отримують протилежне значення: «мед» є напоєм, через котрий «кров» не поповнюється, а зменшується:

Temu umniejszył krwie dziś miód nie mało,
Gdy się mu z miodu w łeb dobrze dostało

(Тому применшим: кров, мед – їх немало, / Коли від меду в лоб добре дісталось) [33, с. 347].

Концепт двовіршової епіграми «Автор до себе» (в оригіналі: «Author do Miodu», «Автор до меду») викликає в читачів здивування «неузгодженням речей, диспропорцією, дисгармонією» і «захоплення – узгодженням цих протилежностей» [181, с. 163]. Приписування автором собі ковтуна – хвороби шкіри в людей на голові та в коней під гривною, при якій волосся сплутується й злипається, – дозволяє поетові позиціонувати себе в ролі блазня.

Jedni dla gozdzia pić miodu nie radzi,
I memu gozdzia, gdy kupuje wadzi

(Ковтун є, меду вживати не радять, / Моєму ж лише купований вадить) [33, с. 347], – з іронією блазнює поет. Гумористичним засобом служить обігрування слова «мед», коли у першому випадку це густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів, у другому – напій.

Зіставленням слів «гріх» і «скін» (від: сконати, померти) розгортається складна антитетична композиція двовіршової повчальної епіграми «Гріх скін», в оригіналі – «Grzech śmierć» («Гріх, смерть»). Віднайшовши спільне в обидвох словах: «Четверо літер, один склад у слова...» [33, с. 347], автор наступним віршем творить чіткий, зрозумілий, недвозначний концепт, який приємний для читача і не перетворюється в загадку [181, с. 163] – узгоджує два поняття з уваги на їх неузгоджену спільність: «Гріху СКІН – в небо декрет вже готовий» [33, с. 347], тобто смерть гріха, відречення від нього відкриває людині шлях до неба.

У двовіршовій епіграмі «Смерть при кухлі»:

Na pojedynek, kiedy idziesz pijany,
Ostatni Kielich w ręce tobie dany

(На поєдинок коли ідеш п'яний, / Останній келих тобі до рук даний) [33, с. 349] – смисловий концепт як гра понять втілений зіставленням «поєдинок», який передбачає смерть одного із учасників, та «останній келих», яке зводить два варіанти поєдинку до одного заздалегідь прогнозованого.

Д. Братковський поєднує в композиції епіграм словесні та смислові концепти. В епіграмі «Не тучить трунок, / Коли є смуток» [33, с. 349], слово «смаку» у віршах:

Gdy się nie trąpisz, nędzny nieboraku,
Co zjesz, co spijesz, wszystko do smaku

(Усе не втрапиш, бідний неборак, / З'їси щось, вип'єш – все іде до смаку) [33, с. 349], – виступає синонімом задоволення, насолоди. В антитетичних наступних віршах:

Najgorzej kiedy jeść, pić, dość omale,
już w tym co nie masz, nie masz smaku cale

(Найгірше їсти й пити досить мало, / В тім, що не маєш, й смаку нема стало) [33, с. 349], – слово «смаку» означає невдоволення, відсутність радості в житті. Цим твориться смисловий концепт як різниця двох понять з уваги на їх неузгоджену спільність [181].

Смисловий концепт епіграми «Гріх» твориться зіставленням двох протилежних станів:

Grzech – rokosz jakąś na moment cukruje,
Za które potym na wieki morduje

(Гріх – розкіш наче, на момент цукрує, / Невдовзі потім навіки мордує) [33, с. 339], у контексті яких слово «риба» отримує подвійне навантаження: і нападник (до робака), і жертва (смажена):

Smaczny robaczek był Rybie na wędzie,
Lecz za to Rybka dość pieczona będzie

(Смачний робак був риби, що на вуді, / За теє рибка смажена буде) [33, с. 339]. Водночас повторення слова «риба», «рибка» відіграє роль словесного концепту, який захоплює тонким гумором та іронією.

Смисловий концепт в епіграмах «Вино після смерті», «Борг, позичений у дружини», «Черга смерті» творить різниця двох понять з уваги на їх певну узгоджену й

водночас неузгоджену спільність. Конкретизація смерті (вигляд тіла покійника, його стан) стає чинником «чорного гумору»: глузування над смертю, бо той, хто щодня «...pije / Węgierskie Wina po śmierci nie gnije» (кружляє / Угорські вина, вмер – не зігниває) [33, с. 337], хто ж – гіршого гатунку, «...i ciało nieprawe» (то й тіло в несправі) [33, с. 337].

Елементи чорного гумору стають складовими композиції епіграми Д. Братковського «Черга смерті»:

Czerhi na świecie we wszem przestrzegamy,
Czemuż nieczerho staruszku zmieramy

(Чергу на світі в усьому тримаймо, / Чом же нечержно, – о смутку, – вмираємо?) [33, с. 335], а абсурд та алогізм – джерелами концепту:

...niech by tam wprzód zwano,
Trzeba, żeby to Sejmem warowano

(...а хай вперед звали б – / Треба на сеймі, щоб те укріпляли) [33, с. 335].

Джерелом багатьох концептів у творах про п'янство («хміль») служать порівняння, властиві для українського фольклору: приказок, прислів'їв, жартів тощо, наприклад: «На людях Ілля, а вдома свиня», «Людина людиною, а свиня свинею», «Із свині чоловік нігди не буде, але з чоловіка свиня ся може стати», «Хоч яке добре м'ясо, а одна погана муха все перепаскудить», «Осіння муха боляче кусає». Ці образи поет обігрує в епіграмах «До горілки» («свиняка»), «До простої [горілки]» («муха»), «До багатого» («свині», «півні»). В епіграмі «Покласти пальця на вустах своїх» джерелом концепту є народні прислів'я та приказки: «Хто кого поза очі лає, той того й боїться» «Гнів людину сушить», «Зла іскра поле спалить і сама згине», що Д. Братковський реалізує антитезою до проголошеної у назві твору сентенції: «На вуста пальця покласти не діло...» [33, с. 129], – а другим: «Хочеш зле мовить, запхай в рота ціло» [33, с. 129] заявляє опозицію до першого.

О. Бай наголошує, що концептичні конструкції Д. Братковського є багаторівневими, а ключова роль належить морфологічним і фонетичним протиставленням та повторам; із їхнього ряду впливають семантичні протиставлення [10]. Дослідниця ілюструє, як у вірші «Wiek rotomny» протиставну функцію виконують концепти Ojcowie і Dziadki, в інших поезіях це glina – twarde kamienie [33, с. 162], zona

spotliwa – żona gniewliwa [33, с. 130], noc – ogień [33, с. 110], pan – żebrak [33, с. 106] тощо. З огляду на типологічний характер уживаних лексем, висновує О. Бай, можна підтвердити їхню вторинність, адже фонетичні та морфологічні чинники є суто авторськими знахідками, які спершу відображаються в підсвідомості читача, готуючи його до смислового сприйняття [10].

Приємність як ознака епіграми й вимога до неї належить до словесних концептів. Словесний дотеп – це, по суті, гра слів, а смисловий – гра понять [181, с. 163]. Детально обговорює словесні й смислові дотепи також Митрофан Довгалецький у «Nogtus roeticus»: «Влучний вислів щодо словесного оформлення – це думка, виведена з одного або двох омонімічних або подібних до них слів» [92, с. 213]. Митрофан Довгалецький подає також джерела, з яких випливають словесні концепти, – це етимологія слова, омонімічні слова, метонімія, дефініція, анаграма [92, с. 213–214]. Такі фігури не є, на думку А. Вінченца, грою слів заради гри, але «оперті на переконання, що через них оприявлюються скриті зв'язки духові, дивні кровні зв'язки» [343, с. XXXI]. Чернігівський дидакал поетики Й. Лип'яцький називає концепт *argutum* – влучне, тому «Влучним вважається концепт, що є узгодженням або неузгодженням у влучних словах або у грі слів» [цит. за 181, с. 163]. Приклад влучного обігрування двох значень слова «канікула» являє епіграма Д. Братковського «Канікула»:

Powiadasz w Sierpniu bądź o Kanikule,
Mnie kanikuła, gdy nie masz w szkatule

(У серпні кажеш в канікулі буду, / Канікулу маю: грошей не здобуду) [33, с. 49].
Одне із значень слова «канікула» – «відпочинок» активізує у процесі читання інше значення цього слова – «ярість», «збішеність».

Двовіршових епіграм у Д. Братковського незначна кількість, однак вони найкраще поєднують короткість ізприємністю, як у творах «І мудрі глуплять нужда як злупить» [33, с. 53], «Попас» [33, с. 77], «Міх» [33, с. 77], «Про лютра і кальвіна / про вино і русина» [33, с. 93], «Про надмірно п'яних» [33, с. 93], «Покласти пальця на устах своїх» [33, с. 129], «Кому дати?» [33, с. 137], «Той, що знається на речах» [33, с. 147]. Епіграма «До позиченого уряду» [33, с. 355] у двох віршах втілює концепт як на змістовому, так і

на стилістичному рівнях; текст твору – це гра словами: «Є вряд що не вряд – неврядом назвали, / Вряд – невряд сильний позиченим мали» [33, с. 355]. О. Бай вважає індивідуальним концептичним прийомом назви віршів, викладені у формі прислів'їв – своєрідні міні поезії-фрашки: «Gdy stary umiera, rozum młoda przybiera» [33, с. 238], «Przez gębę krysa, cudza to Krzysia» [33, с. 104], «Co to za matka, snadna to Gadka» [33, с. 348], «Gdzie prędkie Śluby, posagu zguby» [33, с. 104], «Często to wadzi, gdy Ogon radzi» [33, с. 306], «Lepiej ze Lwem na Puszczy, niżli ze złą Żoną» [33, с. 226], «Zwierciadło gani Nadło» [33, с. 280] [11].

На грі слів «жалувати» і «жаліти» виявляється політичний підтекст епіграми Д. Братковського «Московське пожалування»: «...acz bije, acz daje / Od żałowania już drugi nie wstaje» (дає чи збиває, / Від тих жаловань, буває, вмираєш) [33, с. 55]. На співзвуччі слів «луїта» (платник, відшкодовувач) та лат. *lugeo* (оплакувати, тужити) розгортається концепт епіграми «Луїта», бо «Kto daje grzywny, ten żaden nie śpiewa» (Хто дає гривні: такий не співає) [33, с.55], – резюмує поет.

Приємність епіграми може досягатися співзвуччям окремих слів, близьких до омонімічних, як у творі «Попас»:

Daj koniu obrok, zjedz i podpisz tyle,
Diedziesz mile za dwie za trzy chwile

(Оброк коню дай, сядь, підпий по силі, / Пізнаєш мило це за дві-три милі) [33, с. 76]. В епіграмі «Міх» подвійним використанням слова «міх» словесний концепт трансформується у смисловий:

Mieszek ożywia i mieszek zabija,
Dobra rzecz słodycz z niej truciznę piją

(Міх оживляє і міх забиває, / Солодке – добре, з ним труту ковтають) [33, с. 77]. Тим же «міх» отримує значення гріха, який у процесі спокуси «оживляє», є солодким, але несе загрозу для життя у Вічності, тому «забиває», бо містить «труту».

Отже, Д. Братковський вибором епіграматичного жанру серед творів збірки «Світ...» продовжив традицію барокової європейської епіграми та реалізував класицистичні тенденції, які зароджувалися в добу Бароко і формували класицизм як

один із стилів того часу. Класицистичними рисами творів Д. Братковського є їхня жанрова епіграматична форма, польська мова текстів, сатиричний зміст віршів, який втілює просвітницькі ідеї пріоритету розуму, порядку й суспільного служіння, вірності обов'язку, державі та її правителеві. Бароковими рисами епіграм Д. Братковського є концептизм, метафоризм, алегоризм і символізм. Епіграми збірки «Світ...» в основному належать до сатиричних та повчальних, вони втілюють національну (найчастіше – волинську) тематику; персонажами творів є переважно представники волинської шляхти. Алегоричні образи Міха, Калити, Хмелю, Смерті, як символи деструкції у суспільстві, переважають у структурі творів збірки. Джерелом концептів епіграм Д. Братковського часто ставали народні прислів'я та приказки. Словесні фігури і тропи, як персоніфікація, метафора, алегорія, апострофа, апосіопеза, вигук, риторичні запитання тощо служать вираженню як барокових рис дотепності та влучності, так і реалізації класицистичних тенденцій – гострої критики із засад картезіанського раціоналізму вад і пороків суспільного життя Речі Посполитої, сатиричного заперечення проявів деградації та спотворення моралі й порядку й витворення моделі ідеального державного укладу.

3.4. Образна система збірки

Своєрідність поезики збірки віршів Д. Братковського «Світ, по частинах розглянутий» визначили а) бароковий контекст як проявленням характерних рис панівного стилю доби; б) специфіка індивідуального переживання автором стану барокової свідомості; в) класицистичні тенденції, які проявились у виборі поетом польської мови творів й класичного жанру епіграми. Практикою епіграматичної творчості поет продемонстрував поєднання двох стильових стихій: стиль бароко як всеєвропейське явище отримав свій неповторний вияв у жанровій формі епіграми за законами класицизму. Епіграма, достатньо опрацьована в польській поезії у творчості Я. Кохановського, В. Коховського, Матея Казимира Сарбевського тощо, мовою текстів визначила «репертуар і характер поетичної образності» [143], а поезикою класицистичного жанру обумовила своєрідність втілення барокових ідей в образній системі творів.

П. Білоус визначає художній образ як «художнє узагальнення, яке в конкретно-чуттєвій формі розкриває суть зображуваного» [22, с. 32]. Оскільки образ є формою буття художнього твору, то образом можна визначити «весь твір у цілому» [57, с.101]. У літературознавстві «...образами називають як окремі словесні уявлення, так звані «мікрообрази», чи словесні образи (під якими найчастіше розуміють тропи та різноманітні синтаксичні фігури), так і більш значні смислові одиниці твору або його «макрообрази» [57, с.101], до яких відносять зображених у творі людей, тварин тощо (образи-персонажі, оповідачі, розповідачі). Художній твір є впорядкованою кількістю елементів, які пов'язані між собою і взаємодіють, тобто образною системою, кожний елемент якої (образ) займає визначене місце і взаємодіє з іншими елементами (образами).

Словесний образ перебуває у тісній залежності від жанрових ознак твору [57, с. 103], тому структура епіграми зумовила специфіку образів збірки «Світ...» Д. Братковського. О. Бай виділяє в образній системі збірки епіграм антропологічну групу образів, асоціативну, універсальні образи (Небо, Пекло, Суд, Мир, Світ), оказійні, які «...пов'язані із описом безпосередніх подій того часу, свідком яких автор був», для прикладу, твір «Oszukanie w Zamościu» [9].

Персонажі епіграм – від короля, послів сеймів до гродських, з окремими згадками про селян та ремісників – це герої класицистичної літератури, вони схематичні, однак зіставлення визначальних рис людських характерів – «скупий, тверезий, пияк» та «тверезий, п'яний і щедрий», як в епіграмі «Найбільше – скупим» [33, с. 93], проявляє антитетичність барокового поетичного мислення. Образи шляхти у творах Д. Братковського втілюють лише загальні риси, а не індивідуальні ознаки. Хоча, як відзначила О. Бай, поет творить переважно негативного і сатиричного героя, іронічно й подекуди саркастично обіграного у художньому плані, «несправжнього сармата» [9], однак у творах збірки «Світ...» на основі барокового принципу концептизму представлено образ українця-сармата, який боровся за збереження нації та віри [8], «бідний шляхтич чи простолюдин, що був носієм усіх найкращих людських якостей» [9]. Дослідниця визнає, що «сармат Данила Братковського, наділений усіма необхідними ідеальними рисами, насправді

залишався лише міфологемою, літературною фікцією» [8]. Варто погодитися із П. Кралюком, що «письменник намагався створити узагальнений образ людини того часу. Людина в багатьох його віршах постає розколотою і роздвоєною – подібно до світу» [142]. О. Бай назвала це «збірним чоловічим образом», «...хоча доповненням до нього слугує збірна жіноча постать...» [9].

У циклі епіграм «Про земських і гродських урядників, убогих, як і я» персонажі відрізняються один від одного лише займаною посадою, а сукупною рисою є соціальний статус: «без грошей», «безгрошівний», «дірку в мішку маю». Це визначає іншу спільну рису:

...z Pana Sędziego

U nas bez mieszka mają za głupiego

(...й суддю самого, / Як без калитки, мають за дурного) [33, с. 60], «Skarbnik bez grosza wielce głupiec srogі» (Без гроша скарбник – дурень, до нічого!) [33, с. 64].

Образи природного та речового оточення у збірці Д. Братковського відтворюють універсальну картину світу – від окремих топосів Речі Посполитої до Царства Божого та його антиподу – Пекла. У творенні універсальних образів Неба та Пекла, Суду, Світу поет використав біблійні образи, релігійні мотиви, філософську термінологію [9]. У збірці «Світ...» немає розгорнутого опису Небесного Царства, тут лише «Porówna Pan Bóg wszystkich, w onym czasie» (Всіх у тім часі Бог стане рівняти) [32, с. 364], а у дискурсі ідеї теоцентризму («Бог – людина») автор зосереджує увагу на проблемі реалізації земного шляху людини, що втілено символічними образами «дороги», «мосту», «драбини» («Піст – міст» [33, с. 295], «До подорожнього» [33, с. 74], «Панство в дорозі» [33, с. 124], «Драбина до неба» [33, с. 292, 294] тощо). Образ Пекла бароково-класицистичний мислитель творить євангельськими ремінісценціями, які є складовими дидактичних риторичних фігур.

Д. Братковський наділяє образ світу такими атрибутами: «świat dziwny» (світ є дивний) [33, с. 58], «Dziwna jest sprawa na tym świecie taka» (дивна справа в світі) [33, с. 106], «Nie masz na świecie teraz wierzeć komu» (на світі зараз не віриш нікому) [33, с. 126], «świat gani dobrych/ świat złych często chwali» (світ ганить добрих, світ злих похваляє) [33, с. 140], «Ten świat niewieczny» (цей світ не вічний) [33, с. 158], «świecie

nieświtny/ jeden magnes z siebie» (світе несвітній, один магніт з тебе) [33, с. 164], «świecie nieświtny/ toż żyd wielki z siebie» (світе несвітній, жид великий з тебе) [33, с. 180]. Попри те, визначальним у різноманітті характеристик світу є його персоніфікований образ у віршах «Світова охота» [33, с. 46], «Світ» [33, с. 74], засобом для витворення якого служать риторичні звертання й запитання як складові діалогу між автором і світом, котрий «щирим не буває ні з ким» [313, с. 268].

Антропологічними образами, яким «автор надав морально-соціального підґрунтя» [9], позбавленими індивідуальних рис, волинський інтелектуал заселив витворений уявою поетичний всесвіт:

Szatnych, i gołych, zdrowych, chromających,
Pijanych, i głodnych, śmiejących, płaczących...

(Тих шатних, голих, здорових, кульгавих, / Голодних, п'яних, в сльозах, сміхотравних...) [33, с. 58], тобто «пани й посполиті, пияки й жовніри, господарі й гості, мачухи й сироти, судді й купці, мандрівники й священники, боржники й вигнанці, трубачі й маляри, послы й воєводи, скупці й шаленці, жиди, кравці, скаржники до суду, дрібні урядники тощо» [114].

Алегоричні образи Калити і Міха О. Бай зараховує до групи асоціативних; вони належать до найактивніших у структурі збірки Д. Братковського «Світ...» [313, с. 266], є символом нечесно набутих статків, корупції. Навіть вченим світ визнає лише того, «Kto ma pieniądze» (хто із грошима) [33, с. 90] («Як судить світ»). Н. Яцук підкреслює роль алегорії як засобу увиразнення характеристики дійових осіб [79, с. 120]. Перелік асоціативних образів, «для яких характерна глибока індивідуальність і неповторність» [9], а саме: античні (Марс, Геркулес), тваринні персоніфікації (Лисиця, Мотиль), предмети (Мошна, Міх, Калита), явища (Фортуна) та моральні якості (Правда, Гріх, Свобода, Вельможність) [9], можна доповнити образом у вірші «Людина-пава», що «постає уособленням протилежних начал – прекрасного та потворного» [142], алегоричними образами хмелю («Про Хміль») [33, с. 51], («Хміль») [33, с. 85], («Хміль на сеймику») [33, с. 143], («Одміна людям од Хмелю буде») [33, с. 155], («О Хмелю, Хмелю, знати, / Ти чиниш дурнів надто» [33, с. 205]; вовка, барана («Диспут з паном

убогого») [с.49], («Про вовка») [33, с. 127]. Персоніфіковані образи Хмелю, Калити, Смерті сприяють реалізації мотиву «світ як театр» («*theatrum mundi*») [33, с. 6–7].

Образ «фортелю» [несподіваний вчинок, витівка, викрутас, спритна дія] стає символом суспільного життя на всіх його рівнях – державно-адміністративному («*Na miejscu starszym fortelem usiedziesz*») (При владі старшим з фортелю ти будеш); судово-правовому («*Fortelem w sądzie złą sprawę wygrajesz*») (Фортелем справу лиху в суді справиш) [33, с. 220]); громадському («*Fortelem Miasta i Wsi nabywają*») (Фортелем села й міста набувають) [33, с. 220]); родинно-побутовому («*Fortelem żonę nie równy pojmuje*») (Фортелем жінку нерівню спіймаєш) [33, с. 220]). Ці прийоми є гріховними, ведуть до загибелі людської душі: «*Fortelem diabeł bierze ludzi wiele*») (Людей фортелем бере чорт багато) [33, с. 222]; вони аморальні, коли «*Fortelem z części Brat Brata wysadzi*») (Фортелем з честі брат брата збиває) [33, с. 222], навіть злочинні, бо «*Fortelem prawny źle wygrać poradzi*») (Фортелем правний зле виграть вряджає) [33, с. 222]. Однак кінцівкою твору –

Fortelem liszka do ścierwa przychodzi,

Fortelem kulą w liszkę chłop ugodzi

(Іде фортелем лис стерва шукати, / Фортелем в нього хлоп кулею вгатить!) [33, с. 222] – ідеолог шляхти у дискурсі українського прислів'я «Брехнею світ пройде, а назад не повернешся» застерігає, що усе, здобуте ошуканством, обернеться у крах. Образ хлопа, що отримує моральну перевагу над тими, хто з «міхом», бо в них «кулею вгатить!» [313, с. 269], можна витлумачувати однозначно, але у контексті твору пуант варто прочитати алегорією світу: прямолінійність, природна відраза до хитрощів і крутійства простого люду може призвести до відновлення суспільної справедливості не дипломатичними методами, а шляхом радикальних дій.

Алегоричний образ фіглів, тобто витівки, хитрощі, що стали основним засобом досягнення успіху, підсилений в епіграмі «Фіглі» іронією:

Teraz na figle patrzeć nam jest miło,

Figle w pokojach, figle w stroju, w mowie

(Зараз на фіглі позираєм мило. / Фіглі – в покоях, в строї і у мові) [33, с. 220], а «Mówią, że przed tym tych figlów nie było» (Кажуть, раніше фіглів тих не вміли) [33, с. 220]. Фіглі й фортель, як стрижневі образи, стають символами розладу в світі, у котрому замість порядку панують розгартіяш, спритні дії, прийоми:

O świecie świecie! Figlami dziś żyjesz,
I ty bez figlów wilku nie utyjesz

(Світе, о світе, фіглями ти дієш, / Й ти-бо без фіглів, вовку, не зжирієш) [33, с. 220], – узагальнює поет у кінцівці. Ці образи є складовими «антисвіту», сатиричним запереченням якого поет утверджує ідеал суспільства, оснований на картезіанських принципах пріоритету розуму, соціального служіння, вірності державі та її правителеві.

Образ Смерті («Śmierć Matki», «Śmierć bogatego Brata», «Śmierć Wielmożnych» [33, с. 352]), разом із образами Болю («Co ból umie» [33, с. 350]), Нужди («Do nędzy» [33, с.360]), Божої Справедливості («Pałac niebieski» [33, с. 364]) О. Бай зараховує до групи психологічних асоціативних образів, що плавно переростають в універсалії, без яких бароко немислиме [9]. У творі «Смерть – великий шаленець» персофінікований образ Смерті наділений демонічними рисами, ототожнюється із алегорією Хмелю, бо виявляє потворні риси людини під впливом гріха пияцтва:

Wszystko to śmierci, śmierci dowodzi,
Gdyż tak czyni, śmierci to w nim sprawuje

(До смерті все-бо, до смерті провадить, / І хто як чинить, у тому смерть ладить) [33, с. 172]. Страх перед смертю єднає багатих і бідних:

Bogacze świata, daliby Millony,
Gdyby w podziemne nie wchodzili strony

(Багаті світу віддали б мільйони, / Щоб у підземні не іти схорони) [33, с. 174], і навіть:

Dałby ubogi i ostatnią siermięgę,
Kiedy by śmierci nie dała mu siego

(Віддав би вбогий з пліч свою радюгу, / Щоб смерть до себе не тягнула цугом) [33, с. 176]. В. Шевчук зауважує «цікаве порівняння Речі Посполитої, яка і є

подобою того світу, із смертю – це проходить у збірці в кількох місцях, зокрема у вірші «Річ Посполита». Саме ця держава веде до загину і є загином її громадян...» [313, с. 268]. Алегорія смерті втілюється непрямо, рисами персонажів, які ведуть до смерті у житті вічному. Це зажерливість, коли

Sam o chleb prosisz, a chleba żalniesz,
Nie dajesz nędznym, wiesz z kogo dworujesz

(Сам про хліб просить, а хліба жаліє, / Не дає бідним, тому й багатіє) [33, с. 178]. Це чванство, як у повчальному творі «Дочасно ти судиш, від правди тож блудиш». Невірність у виконанні обов'язків обертається тим, що

...nas bracie osiedą,
Kiedy Posłowie przysięgać nie będą

(нас зневолять, / Коли послове присягать не зволять) [33, с. 120].

Образи людських почуттів обмежено передають стан персонажів епіграм Д. Братковського. Високе почуття любові до Бога та Вітчизни звучить як заклик, загал охопило протилежне почуття – страху, тривоги, невпевненості, коли немає Міха.

Персонажі зображеного світу живуть у тривозі: (Стріля світ, трубить, волає: «Тривога!», / Всі збіглись...). Суспільство охопив страх, хоча справжньої небезпеки воно не бачить:

Strzelby się boisz, szabli, ognia, wody,
Powietrza, węża, wszelakiej przygody,
Nie bój się tego, bój się grzechu raczej

«Ти стрільб боїшся, вогню, води, шаблі, / Повітря, вужа, пригод, що настали, / Не бійся того, гріха бійся радше» [33, с. 114].

Почуття любові, за правилами естетики класицизму, персонажі переживають лише у вияві до Бога:

Niech śmieciem leżę u próg twoich Boże,
Wszak cierń być może, tam gdzie śliczne Róże

(Боже, прийми ти мене як простого. / Ляжу хай сміттям до ніг твоїх, Боже...) [33, с. 178 – та до рідного краю:

– «Každemu musi być Ojczyzna miła»

(Кожному мусить Вітчизна бути мила) [33, с. 56].

Зображення повсякденного життя простої шляхти, міщан, слуг відповідало вимогам поетики епіграматичного жанру як низького. Образи речей в епіграмах «Про убогу, а пишну» [33, с. 149], «Сусідська забава» [33, с. 194], «Фортель» [33, с. 220], «Бенкет багатого» [33, с. 112], «Світ. Гей віват, віват...» [33, с. 138], «До меду», «Вино після смерті», «Борг, позичений у дружини», «Попас», «До пляшки», «До пива», «До чарки», «До позиченого румака», «До позиченого кунтуша» та ін. відтворюють детальну картину життя шляхти, певніше волинської. Образи страв на напоїв, що найчастіше зустрічаються у структурі творів, характеризують ставлення шляхтичів до життєвих цінностей.

Образ автора в різних іпостасях присутній у структурі багатьох епіграм, зокрема у віршованих варіаціях («Author do siebie» [33, с. 46, 58, 84, 110, 246, 248, 296]). На думку О. Бай, цей образ не позбавлений барокової ідеалізації [9]. Він і ментор у дидактичних епіграмах «Вельможний про хліб просить», «Ялмужна» [33, с. 318], «Праця як обертається» [33, с. 302], «Жнива» [33, с. 250]; і небайдужий спостерігач світового дійства у «суспільстві-балагані» (Г. Калантаєвська), для прикладу, «Світ. Одним недоля...» [33, с. 186], «Світ. Світе, світе, що то робиш...» [33, с. 244], «Світ. Прехитрий світе...» [33, с. 252]. У переважній більшості творів збірки присутня авторська думка, «в якій міститься нагадування, моральне повчання, навіть нехитра порада перед неминучістю життя» [114]. Одним із способів вираження авторської свідомості є прийом «блязнювання», коли непряме, приховане за образом автора зображення персонажа як суб'єкта мовлення дозволяє творити текст від його імені («До пляшки», «До чарки», «До пива», «До хмеля», «До горілки»). Для поета позиція самоіронії, «...гумору й баяндрасності й ніби легковажності, коли й себе не різнить від критикованих об'єктів, тобто не подає себе як особу ідеалізовану...» [313, с. 264], служить засобом актуалізації образу автора.

Образ блязня в епіграмах Д. Братковського поліфункціональний. По-перше, він служить для автора маскою, прикриваючись якою, поет отримує можливість говорити правду, яку суспільство не здатне сприйняти. Іронія, або замаскована зовнішньою благопристойною формою насмішка, позиція самоіронії є одним із

засобів вираження авторської свідомості в епіграмах «Автор до себе» [33, с. 85], «Світ» [33, с. 245], «Автор до себе» [33, с. 249].

По-друге, за блазнів вважає суспільство тих, які хоч трохи живуть згідно моралі, тому іронія Д. Братковського набирає саркастичних ноток у вірші «Неуком варто звати, хто мало звик брати»:

Kiedy bogaty, a bierze ubogie,
Powiem prawdziwie, błazeństwo tam srogie

(Коли багатий, а бере убого, / Скажу правдиво: є блазенство з того) [33, с. 76].

По-третє, блазень як персонаж наявний в образній системі твору, наприклад: «До багатого». Розгортанням композиції твору через антитезу поет протиставляє власну позицію блазенській. Бо якщо:

U bogatego, spełnia błazen piwa,
Gorszy kto poi, gdy miód w domu miewa

(Блазень п'є пиво в багатих, вважає: / Гірший той стане, хто мед приховає) [33, с. 328], то автор не погоджується, адже, треба зважати на особу: «świni romuje, karłunowi woda» (Свиням – помій, півням – води пробу) [33, с. 328].

По-четверте, прийомом блазнювання поет висловлює свою приналежність до світу і відповідальність за поведінку у світі, як у вірші «Світ. Гей віват, віват...» [33, с. 138]:

Jeśli nie wierzysz, postąp ty tak sobie,
Ja pierwszy będę pił, w ten czas przy tobie

(Коли не віриш, вчини так собі ти, / Я перший стану з тобою тут пити) [33, с. 140]. Гумористичний прийом позиціонування авторської позиції як загальної: «Pod lawą leży, kiedy prożny worek» (Під лаву ляжу, як без золотого) [33, с. 106], – дозволяє через комічний образ автора заперечити та осудити абсурдність світу у його ставленні до людських цінностей.

По-п'яте, позиція баяндрасності служить засобом для творення сатиричної картини в епіграмах Д. Братковського, наприклад: «Диспут при вині». Об'єктом поетичного осмислення є спотворення суспільних вартостей, коли розумним називають того, хто купує достатньо вин, «Zostaniesz głupi; gdy wina nie stanie» (А дурнем станеш, як вина немає) [33, с. 106].

Специфіку жіночих образів в українській польськомовній збірці Д. Братковського «Świat po szczęści przeżyżany» детально описала О. Бай в однойменній статті [11]. За спостереженнями дослідниці, серед жіночих образів панує образ жінки-нареченої, яка найчастіше стає заручницею нерівного шлюбу; водночас поет «охарактеризував порочні риси жінки, яка своєю поведінкою знищує моральні підвалини суспільства [11]. Якщо сучасник волинського поета Лазар Баранович звеличив Богородицю в окремих циклах «Аполлонової лютні» (1671), а 1680 року видав у Чернігові поетичну збірку «У вінець Божій Матері святих отців квіти найсвятішій Панні», Іван Величковський образів Бога та Його Матері присвятив рукописні «книжиці» «Зегар з полузегарком» та «Млеко», то образи Діви Марії, Церкви відсутні у структурів творів книжки Д. Братковського «Світ...», зате «сатирично представлені жінки питущі, захланні, невіруючі, сварливі...» [9].

Доповненням до антропологічної групи образів у поезії Д. Братковського О. Бай вважає персоніфіковані топонімічні реалії («Kraków Pan», «Lwów Ojciec», «Warszawa Matka», «Lublin Siostra» [33, с. 258]) [9], бо вони разом складають образ Речі Посполитої. В. Шевчук в персоніфікації топонімів прочитує певні політичні алюзії на роль кожного міста в державі з погляду приходня-українця та вважає опис міст «іронічною ремінісценцією опису міст у С. Кленовича («Роксоланія»))» [313, с. 274]. Гострою критикою суспільного укладу Польської держави поет розвінчував ідеалізований на той час образ «матінки-Польщі» [9]. В. Шевчук за твором Д. Братковського «Машкара», назва якого відповідала естетиці Бароко, який видумав маску, водночас слово «maszkary» (пол.) означає «маскарад» [343, с. LXXXII], характеризує державну Польщу «затьмареною і машкарною» [313, с. 267]. Символічний образ Польщі прочитують дослідники в алегоричному понятті дружини в поезії «Чужа земля» [313, с. 269], «мачухи» у творі «Чим живуть пани». У дискурсі барокової символіки тлумачить В. Шевчук вираження змісту образу України через поняття «матері» в поезіях «Чим живуть пани», «Погана мати й добра» [313, с.270].

Отже, образну систему збірки Д. Братковського «Світ...» творять антропологічні, асоціативні образи; універсалії та сакралії, що тісно переплетені між

собою та складають єдину картину світу. Класицистична поетика визначила схематичність образів шляхти, вони побудовані навколо зображення якоїсь провідної риси характеру (честь, обов'язок, хоробрість, лицемірство, жадібність, скупість тощо). Барокові метафори «світ-книга», «світ-театр», алегоричні образи Хмелю, Міха й Смерті підпорядковані класицистичній жанровій формі епіграми та служать сатиричному викриттю й запереченню вад сучасного поетові суспільного укладу Речі Посполитої. Образи речей (напоїв, страв, одягу, видів транспорту тощо), за законами низького жанру, відображають повсякденне життя шляхти, міщан, селян, слуг. Простонародна мова як одна із засад класицистичної поетики щодо низького жанру епіграми прислужилася для ідеолога шляхти джерелом творення тропів і фігур, що виявило українське світомислення поета та підтвердило приналежність його творчості до українського літературного процесу.

3.5. Художня мова творів та її ритмічність

Поєднання в поетиці творів збірки Д. Братковського «Світ...» двох стильових напрямів поетичного мислення – барокового та класицистичного – своєрідно відбилося на особливостях стилістики та ритмо-мелодійній організації віршів. Панівною системою у польському й українському віршуванні була на той час силабіка, тому польськомовні вірші збірки «Світ...» закономірно силабічні, написані в основному одинадцятискладником з парокситонною римою та восьмискладником, які в польській поезії стають панівними в добу Класицизму та Бароко [248], отже, метрика віршів Д. Братковського відповідала канонічним вимогам обох стилів.

Для прикладу, строфа вірша твориться парним римуванням одинадцятискладових віршових рядків:

Przeznaczył Pan Bóg przed stworzeniem świata,
 Za dobre dobrym, za złe złym zapłata,
 Żona cnotliwa komuż przeznaczona,
 Dobremu Mężu na głowie korona

(Призначив Бог нам / від створення світу // За добре – добрим, / за зле – злим платити. // Жона цнотлива / призначення має // Для добрих – наче корона та сяс) [33, с. 231]. Рима таких віршів парокситонна, бо наголос припадає на клаузулу та на

відповідний склад перед цезурою, котра ділить віршовий рядок на дві рівновеликі частини. Вірші збірки «Світ...» реалізували силабічну версифікаційну систему європейського зразка [263], обумовлену польською мовою текстів, проте барокові та класицистичні інтенції творів проявляються на рівні ритмо-мелодійної організації віршів неоднаково.

По-перше, спостерігаємо у творах Д. Братковського своєрідний відхід від польського віршувального канону, що заклав у метриці вірша можливості для проявлення як барокових рис, так і класицистичних. У силабічній системі віршування ритмічною одиницею є склад, в основу покладена рівна кількість складів у рядку, як одинадцятискладник з парокситонною римою у значній кількості творів збірки «Світ...»; проте інтонація таких віршів неоднакова. Для прикладу, «До пляшки»:

I flaszką fraszka, kiedy próżne macie,
Acz glinnym winnym częstujecie mnie bracie

(І пляшка – грашка, / як буде порожня, / Хоч глиним винним частуйте, / як можна) [33, с. 326]. Подібно грайливу інтонацію реалізують епіграми «До пива», «До чарки». Одинадцятискладовий вірш, яким написані ці епіграми, характерний для деяких українських народних танцювальних пісень, зокрема, «Ой ти мене, вражий сину, не займай...», з тією лише різницею, що в епіграмах Д. Братковського рима, як для силабічної системи, парокситонна, тобто у суголоссі слів наголос падає на передостанній склад. У танцювальній пісні «Ой ти мене, вражий сину, не займай...» рима окситонна, тобто у співзвучних словах наголос падає на останній склад: «Ой ти мене, вражий сину, не займай, / Ой ти мені доганоньки не давай. / Дала ж мені моя мати догану, / Породила нехорошу, погану. / Ой хоч же я не хороша на виду, / Буде з мене господинька до ладу» [273, с. 136–137]. Отже, інтонацією одинадцятискладові силабічні вірші Д. Братковського близькі до українського пісенного вірша. Бароко, на думку Д. Чижевського, було одним із перехідних етапів, завдяки якому поезія орієнтувалася на фольклор, «В поезії бароко маємо перший підхід до «народності» [292]. Однак «народність» у творах Д. Братковського є поєднанням рис «низового» бароко із його культом народної сміхової культури та рис низького класицистичного жанру епіграми.

Отже, одинадцятискладовий вірш в епіграмах Д. Братковського найповніше втілював жартівливу, гумористичну, сатиричну, іронічну інтонацію, яка сприяла вираженню класицистичних інтенцій творів. Інтонація одинадцятискладника сприяє вираженню іронічної позиції автора до висловлюваного у творі «Диспут убогого з паном». У дворядкових епіграмах збірки «Світ...», як от: «До позиченого румака» [33, с. 355], «До позиченого жупана» [33, с. 355], «До позиченого кунтуша» [33, с. 355], «До позиченої спідниці» [33, с. 355], жартівлива інтонація накладається на ритм одинадцятискладника і творить грайливий поетичний образ.

Водночас, як у творі «Про Хміль», інтонація одинадцятискладника дає можливість подвійного тлумачення символіки образів, що властиво поетиці бароко. Образ Хмелю символізує п'янкі напої, водночас слово Хміль є прізвиськом гетьмана Богдана Хмельницького, ватажка Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. проти польського поневолення. На двозначне тлумачення образу Хмелю натякає поет, коли мовить: «chmielnicki to czupni» (Хмельницький те робить) [33, с. 50]. Грайливу, іронічну, насмішливу інтонацію творить суголосся польських та латинських слів у віршах «Лїґта» [33, с. 55], «Quid est universale?» [33, с. 57], «Про Любельський дзигар» [33, с. 99], «Автор до себе. В Люблині правних на бенкет просив я...» [33, с. 105], російських омонофонів у творі «Московське пожалування» [33, с. 55], подвійне значення слова «Канікула» [33, с. 49].

Насмішливо-їдка інтонація одинадцятискладника у вірші «Світ. Хто добрий лицар?» [33, с. 113] служить засобом сатиричного заперечення вад сучасної поетові шляхти. Інтонація епіграми «Обід на сеймику» розгортається від нейтрально-оповідної на початку твору, коли йдеться про часи колишні та панів, що давно лежать на кладовищах, до насмішливо-глумливої, коли мова заходить про сучасних поетові депутатів.

В українській поезії з кінця XVI ст. запановує тринадцятискладник, однак переважна кількість віршів Д. Братковського написана поширеним в українській поезії середини XVII ст. одинадцятискладником. Одинадцятискладником написано «Гербы и трены при гробѣ и трунѣ... Сильвестра Косова», в якому читач «...не зможе

не відчуті гнучкого, пружного ритму цього вірша» [263], він «...несе в собі неослабну мелодію стриманої і водночас глибокої туги» [263].

Творів, написаних восьмискладовим та шестискладовим віршами, у збірці Д. Братковського «Світ...» небагато, хоча у польській силабіці, яка виникла у XIV–XVI століттях як під впливом латинського середньовічного, так і чеського силабічного віршів, восьмискладник був основним розміром. «Вірші, написані ним, відзначаються мелодійністю, особливою ритмічністю» [263]. В українській поезії XVII ст. цим одним із найдавніших і найпоширеніших у світовій поезії розміром, як наводить приклади М. Сулима, «написано вірш «Дай помоц от печали...» Афанасія Филиповича; ним написано окремі розділи в «Чудах пресвятої Богородици межы сибблями...» у книзі Йоаникія Галятовського «Небо новое» (1665) та деякі вірші сивілл у його ж «Месії правдивому» (1669); вірш про Петра Дорошенка, деякі розділки «Плачу...» Лазаря Барановича (1676)» [263].

Д. Братковський восьмискладником створив «Хміль на сеймику», «До меланхоліка» – (останній вірш – семискладник), «Служба до часу», «До того, що залишається в клопоті», «Про поєдинкового челядника», «До зітхальника», «Щастя і нещастя», «Світ. Світе, світе, що то робиш...», «Мотиль», «Світ. Значна на світі одміна...», «Нащо марнотно збираєш, / Коли в моменті вмираєш?». Шестискладовим віршем написані «Сусідська забава», «Смерть нагадує», «Сукцесія, процесія» [33, с. 361]. П'ятискладовим віршем написаний «Бенкет багатого» [33, с. 113].

Твір Д. Братковського «Смерть нагадує» [33, с. 249] версифікаційно вирізняється: його віршова тривалість гексасилабік, або шестискладник:

Wspomni na funera,
 Nie bierz złe munera,
 Wziąłś sto tysięcy,
 Złe nabyłeś więcej,
 Mizerny człowiecze,
 Wszystko to uciecze,
 Kiedy śmierć zachwieje,
 Patrzaj co się dzieje,

Chciałbyś oddać zgoła,
A śmierć konaj woła

(Згадуй про funera (лат.: погріб) / Зле не май muneга (лат.: дари) / Сто тисяч узяв ти / Зле набув те, знати. / Мізерна людино, / Все оте загине! / Смерть коли повіє, / Подивись, що вдіє. / Хтїв віддати повно, / А смерть: «Конай згоном!» [33, с. 248, 250]. Шестискладник творить ритм, який реалізує повчальну, менторську інтонацію твору. Така віршова форма зближує твір із віршами Івана Величковського із книги «Зегар з полузегарком...», зокрема, «Минути всіх обції»:

Минет младенчество.
Минет отрочество.
Минет юношество.
Минет мужество.
Минет старчество.
Минет престарілость.
Минет весна.
Минет літо.
Минет осінь.
Минет зима.
Минуть всі літа.
Минуть всі времена.
А над все минет час покаяння» [46].

Шестискладник творить урочистий ритм поезії Івана Величковського із книжки «Млеко, од овці пастиру належноє...» –

Р
о
к
у
Аз млекою питала
Христа в літах мала,
Чистаго младенця

А тварем первенця [46].

Отже, якщо інтонація одинадцятискладника сприяє втіленню сатиричних, іронічних, насмішливих, глумливих акцентів у ставленні автора до висловлюваного, то інтонація востмискладника реалізує повчальні, менторські акценти; інтонація шестискладовика підсилює піднесення та урочистість висловлювання. Н. Яцук відзначила роль асонансу й алітерації у віршах Д. Братковського, бо вони посилюють ритм, виділяють певні слова в тексті [79, с. 120].

Зауважимо, що визначення Н. Яцук рими в епіграмах книжки «Світ...» як жіночої, частіше іменникової та дієслівної, рідше прикметникової й займенникової, а розміри: шестистопний ямб («Добра жінка»), чотиристопний амфібрахій («До художника»), чотиристопний дактиль («Сусіди») [79, с. 120], певніше, стосується перекладів сучасною українською мовою. Тим же дослідниця порушує проблему поетичної мови творів Д. Братковського, оскільки вона для читача існує у двох варіантах – силабічному вірші оригіналів та силабо-тонічному у перекладах.

Строфіка віршів Д. Братковського, як і строфіка української поезії того часу, особливою різноманітністю не відзначалася. «Найпоширенішим залишається астрофічний твір, який складається із дистихів; інколи два дистихи об'єднуються в катрени...» [263].

Акту декодування образів у процесі читання та сприйняття твору сприяє його зовнішня форма, «тобто як конкретно-чуттєва словесна оболонка, в якій втілюється зміст твору, за допомогою якої відтворюються образи й події, про які йдеться у творі, та передається авторське до них ставлення» [57, с. 176], у збірці Д. Братковського «Світ...» цьому служать антитеза, анафора, епітети, метафора тощо.

Використання **антитези** в епіграмах збірки «Світ...» служить вираженню смислових концептів, вдалих висновків, зроблених «мимо або проти сподівання» [92, с. 215], наприклад: «bogaty, a bierze ubogie» (багатий, а бере убого) [33, с. 76]; «Jutro nagi, kto dziś w złocie» (Завтра голий, хто при злоті) [33, с. 198]; «Buja Ptaszek, lata, / Prędką jego strata» (літа птах, буяє, знать швидко сконає) [33, с. 200]; «W złotej wolności, prawda ołowiana» (Є злота вольність – правда ж олів'яна) [33, с. 108]; «Gdy głowa roi,

gębie bywa głodno» (як мозок роїть, то губа голодна) [33, с. 122]; «Świat gani dobrych, świat złych często chwali» (світ ганить добрих, світ злих похваляє) [33, с. 140].

Приємність як одна з вимог до епіграми зреалізована Д. Братковським використанням анафори у творах «Світ» [33, с. 112], «До доброго посла» [33, с. 120], «Світ» [33, с. 140], «Сусідська забава» [33, с. 194], «Фортель» [33, с. 220], «Бенкет багатого» [33, с.112].

Поєднання у творах збірки «Світ...» барокових та класицистичних рис зумовлює поділ **епітетів**, що підкреслюють характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища, на приналежність до двох естетичних систем. Епітети на характеристику барокових образів виражають вишуканість, витонченість, контрастність означуваних рис, наприклад: «ogień sroższy» (племінь дужий) [33, с. 110], «nędzny człowiecze» (бідна людино) [33, с. 130], «Pańscy Rycerze» (рицарі Божі) [33, с. 344], «Mężny Rycerzu» (рицарю мужній) [33, с. 342], «pokój złoty» (мир золотий) [32, с. 190], «nasyceni ubodzy» (ситий вбогий) [33, с. 236].

Епітети на характеристику класицистичних персонажів однозначно називають позитивну чи негативну рису: «zły Syn» (злий син) [33, с. 196], «Senator wielki» (сенатор пишний) [33, с. 208], «zła Żona» (лиха жінка) [33, с. 232], «Matka cnotliwa» (мати цнотлива) [33, с. 348].

Діалог як форма побудови твору служить сатиричним засобом в епіграмах «Звідомлення з Варшави», «Жовнір до жовніра», «Неук дійшого питає, Що за штука в тім буває», де змістом розмови двох осіб є викриття негативного явища. У контексті кодексу лицарських чеснот, «охороняти церкви і духівництво від грабіжників, охороняти вдів і сиріт, уникати несправедливого оточення і брудного заробітку, для порятунку безневинного йти на поєдинок» [164], у дискурсі сарматської ідеології, яка культивувала образ ідеального воїна, лицаря, захисника Вітчизни, Д. Братковський засобом контрасту між відповіддю допустимою, що випливає із змісту запитання, та відповіддю реальною, яка є протилежною до очікуваної, у творі «Жовнір до жовніра» викриває потворне й ганебне ставлення держави до воїна, бо реальну заплату солдати отримують «...będzie sądnego» (дня судного буде) [33, с. 132].

Своєрідність **метафори** в епіграмах Д. Братковського обумовлена принципами барокового художнього мислення, коли певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ і предметів не стільки за схожістю, скільки за контрастністю: «Śmierć twoja zawsze za tobą wędruje» (Смерть за тобою у путь посилає) [33, с. 126], «Co miód umie» (Що вмie мед) [33, с. 150], «Wesele Pana Mieszka» (весілля пана Мошни) [33, с. 152], «Za Pana Mięszka złe sprawy wydamy» (з Мошною-паном злі справи еднаєм) [33, с. 152], «Węda... łowią ludzi węda» (вуда... людей ловить вуда) [33, с. 168], «co to umie kopa» (умie що копа) [33, с. 170], «Ej śmierci, śmierci, ciągniesz nas do siebie» (Гей смерте, смерте, тягнеш нас до себе) [33, с. 174], «Kiedy by śmierci nie dała mi sięgę» (щоб смерть до себе не тягнула цугом) [33, с. 176], «Smutek często radość rodzi» (смуток часто радість родить) [33, с. 198], «...trzymał Buławę, Wydarłaś śmierci rzuciłaś pod ławę» (тримає булаву, та смерть забрала, кидає під лаву) [33, с. 208].

Барокова метафора «світ-книга» проявлена у дискурсі Святого Письма, до неї є дотикаючою назва збірки «Світ...». Непряме цитування Приповістей Соломонових та Книги Еклезіаста, перегуки із євангельськими притчами, наукою Отців Церкви є складовими образної системи творів.

Метонімією, тобто перенесенням значення слів з певних явищ та предметів на інші за суміжністю, Д. Братковський послуговується для вираження ідеї в епіграмах «figę przywiezie» (дулю із маком привозить) [33, с. 82], «Krew cudzej pracy bierzesz do kality» (праці чужої кров взяв до калиток) [33, с. 150], «O Chmielu chmielu wymowny Retorze ...» (О Хмелю, Хмелю, ти ритор) [33, с. 154]. Оксиморон, тобто сполучення різко протилежних за значенням слів, утворює нову смислову якість, несподіваний експресивний ефект, як «мудрі дурні» в епіграмі «I mądry głupi, / Gdy nędza złupi» (І мудрі глуплять, / Нужда як злупить) [33, с. 52].

Простонародна мова, народний гумор служать для Д. Братковського джерелом для зіставлення **антитетичних** явищ, вчинків, дій, рис людини та виявляють класицистичну рису творів: «A gdy pijemy, jak w beczkę lejemy» (А п'єм, то в себе, як в бочку вливаєм) [33, с. 50]; «U skąpcy goście, jak w izbie węzowie» (В скупого гості вужу в хаті рівні) [33, с. 78]; «...co ta cicha sprzyja: / Tak, jak deszcz śniegu, gdy go w Marcu zbiją» (як тиха сприяє: як снігу дощик у березні) [33, с. 130]; «...wszystko

godzi, / Tak jak wilkowi...» (йому догоджають, як вовку тому) [33, с. 136]; «Staremu młoda, jakby do kożuszka / Z starych skór przyszył młodziuchnego smuszku» (Юна старому – це як до кожушка / Ветхого шити молодого смушка) [33, с. 204], «Bardzo dokuczy, kiedy w mieszku dziura» (Докучить вельми, як у мішку дірка) [33, с. 156].

Експресивного ефекту досягає Д. Братковський використанням **синекдохи** як різновиду метонімії, заснованого на кількісному зіставленні предметів та явищ. В епіграмі «Хто працює, має солодкий сон» уживання однини в значенні множини – «oraczu» (орачу), «bogaczu» (багачу) [33, с. 146], видового поняття замість родового в епіграмах «До турчина» («psi Turczynie» (собако-турчине) [33, с. 152]), визначеного числа замість невизначеного: «bez pieniędzy błaznem jesteś» (та ж без монети блазень ти) [33, с. 180] тощо служить водночас риторичним прийомом.

Організація текстів на граматичному та стилістичному рівнях може служити як втіленню барокових рис, так і класицистичних. Граматично-семантична гра слів, реплік і цілих строф, паронімічні протиставлення на морфологічному і фонетичному рівнях тексту (наприклад, «O Wolnej Elekcji w Koronie Polskiej», де проявляє себе коренева співзвучність слів wolno, wolność, wola, niewolno та ключова протиставна пара wolno – niewolno) [10], морфологічні різновиди концептичних структур та фонетичний аспект концептобудування (у фразці «Wiek potomny») [10] складають комплекс поетикальних засобів для вираження барокових ідей універсалізму, множинності світів, символізму та метафоричності як способів відтворення універсальної картини світу.

Барокова гра слів у віршах бароково-класицистичного мислителя, наприклад:

Nie płac ale płacz

Litery zabija»

(Не плац, але плач – літери тут збились) [33, с. 272], «Świecie nieświtny jeden magnes z siebie» (Світе несвітний, один магніт з тебе) [33, с. 164],

Co to za Polak, który na Polaku

Polskiej wolności zguby / szuka szlaku

(Що за поляк то, який на поляку / Вольності польській шука згуби знаку?) [33, с. 56] й ін. викликає ефект здивування, найточніше відтворюючи місію концепту як

згідної незгідності, де типове протиставлення чи синонімія переростають у фігури авторські, індивідуальні, неповторні.

Вірші українського шляхтича-поета насичені латинізмами, бо ці мали здатність до словесної гри, тому, як зауважує О. Зосимова, «...вітчизняні автори досить часто застосовували такий прийом у своїх полонімовних творах» [104, с. 73]. Це переважно юридична, суддівська термінологія, що зумовлено тематикою творів, зокрема критикою суддівської системи: «*Quid est universale*» (що є універсал) [33, с. 56], «*non sunt*» (нема), «*non adicitavit, non concordavit*» (не до поспіху, не однодушно), «*In autentica, citatio*» (а щодо пільги, позов), «*inordinata*» (пільга не владжена), «*Incarceratorum*» (ув'язнення в тюрму) [33, с. 102], «*Terestrem causam*» (земський процес), «*incompetens Actor et actio*» (некомпетентний позивач в актах) [33, с. 104] тощо. Автор збірки «Світ...» використовує й латинські афоризми: «*Iuventus ut ventus*» (юність і буря) [33, с. 72], «*Uti, non abuti*» (споживай, не марнотрадь) [33, с. 84], «*Vox pessiua*» (голос страждання) [33, с. 114], «*Tollit in altum, ut graue tandem ruat*» (піднятому у висоту важко втриматися) [33, с. 152]; церковні молитви: «*Veni Creator*» (Прийди, Творче) [33, с. 82]; латинське слово «*Pater*» Д. Братковський записує польськими літерами: «*Pacierz*» (Отче наш) [33, с. 98].

У віршах мислителя-гуманіста концептичні сентенції здебільшого винесені у назву твору і своєю структурою та метою висловлювання нагадують народні прислів'я. Це «Еліпс – фігура, як в мішку дюра» [33, с. 49], «Світу відміни не втямити нині» [33, с. 59], «Неуком варто звати, хто мало звик брати» [33, с. 77], «Через губу – рися, чужа то є Крися» [33, с. 105], «На вірш: «Не суши собі голови, Матію, хто королем, бо декрет уже діє» [33, с. 119], «О, вельможний пане, війна в кожному стані» [33, с. 121], ««Покласти пальця на устах своїх». Прислів'я» [32, с. 129], «Хто стереже уста твої, стереже душу твою». Прислів'я» [33, с. 129], «Цей світ не вічний є – нестатечність настає» [33, с. 159], «Панове й жебракове по смерті однакові» [33, с. 255] та ін. Про обізнаність поета з традиціями народної творчості наголошує Н. Лисенко-Ковальова й доводить, що вірш «Чужа праця» є обробкою мандрівної байки про війну моря з лісом [159]. Ці концептичні сентенції уводять образний авторський матеріал у дискурс народної творчості, тим же

зближують епіграми Д. Братковського із віршами Климентія Зиновіїва. Епіграми культивує мандрівний поет поряд із елегіями, псалмами, молитвами, ораціями.

Проте, вплив народнопоетичної стихії в її сміховому вияві формує класицистичні риси епіграми, що насамперед проявляються на рівні стилістики. Н. Яцук описала такі засоби комічного, як: прагнення дійової особи показати себе не таким, яким вона є насправді («Наказ», «Людина-пава»), характеристичні прізвища («Сеймик», «Про хміль»), вживання гіперболи з метою висміювання зображеного («Наказ»), – їх можна віднести до барокових рис стилістики творів, то комічні діалоги і деталі («Сеймик», «Світ»), використання вульгаризмів («Диспут убогого з паном»), жартівливі прислів'я та фразеологізми («Покірна жінка», «Про багату жінку», «Чим є жінка», «Хтось до автора») [79, с. 120] виявляють класицистичні тенденції поезики епіграм книжки «Світ...».

Елементи народного гумору використовує Д. Братковський у дискурсі застережень із книжки Приповістей про поведінку сварливих жінок, наприклад: «Ліпше жити в куті на даху, ніж з сварливою жінкою в спільному домі» (Пр., 21: 9); «...а жінка сварлива – як ринва, що з неї вода тече завжди» (Пр., 19: 13). В епіграмі «Сварлива жінка» поет порівнює таку жінку із конячим хвостом: «Tak i swarliwa kiedy kręci, biada» (Сварлива крутить – біда йде та звада) [33, с. 130], із молодим пивом у творі «Жінка гнівлива», тож поводитись з такою треба обережно: «Nie mów z gniewliwą, gdyż drożdże poruszysz» (Мовчи, як люта, бо дріжджі порушиш) [33, с. 130]. В епіграмі «Лиха жінка» поет радить: «Tak złością żonę, jak ze złą szkarą radzisz» (Чини зі злою, як з злим конем, раджу), «Możesz złą żonę złej szkarie przyprzągać» (Злу жінку можеш до шкапи припнути) [33, с. 232].

Простонародні висловлювання у текстах Д. Братковського служать для побудови риторичних запитань і відповідей на них у творах «Жовнір до жовніра» [33, с. 133], «Неук дійшлого питає, / Що за штука в тім буває?» [33, с. 133], наприклад: «Im mięso, a nam polewka zostanie» (Їм – м'ясо, нам же лиш юшка зостане) [33, с. 134]. П. Білоус підкреслює, що гумор в епіграмах про жінок («З чого зроблена жінка», «Чим є жінка», «Непокірна жінка», «Добра жінка», «Ліпше з левом на пуці, ніж з жінкою злою», «Про багату жінку») має фольклорне походження [21, с. 255], поет «вдавався також до

віршового оброблення анекдотів або іронічного трактування афоризмів: «Агей, й мури зазнають руїни. Потужних замків здобувають стіни. Не глина – камінь має прахом стати, А ти, людино, хочеш протривати?» [21, с. 255].

О. Зосімова відзначила, що «Д. Братковський широко вживав риторичні запитання й вигуки, вибудовував яскраві анафоричні конструкції» [103]. Звертання «*Moszpanie*» (мій пане) [33, с.114], «*Braciszku*» (брате) [33, с. 114], «*Nędzny człowiecze*» (бідна людино) [33, с. 126], «*Człowiecze*» (людино) [33, с. 328] посилюють діалогічність творів. Простонародна мова служить джерелом побудови паралелізмів, тобто стилістичних фігур поетичної мови, змістом яких є зображення паралельних явищ із різних сфер життя (природа і людино), наприклад: «*Nizac ci śliwa, gdy otrzęsą śliwy*» (Ніщо є сливи, обтрусять як сливи) [33, с. 92], «*Wrodzony pijak z takowej się rodzi, / Wszak sokół nigdy z sowy nie wychodzi*» (Вроджений з того пияк в неї вродить, / Сокіл напевне із сов не виходить) [33, с. 90]. В епіграмах «Дивна річ» [32, с. 106], «Староство перемиське» [33, с. 109] зіставлення поведінки людей із повадками соловейків, вовків приховує реальних осіб під конкретними художніми образами.

Риторичні запитання, звертання служать втіленню раціонального первня поетичного мислення. Як наголошує А. Вінценз, метою цих фігур є «увиразнення думки, тобто в кінцевій інстанції, переконання читача чи слухача» [343, с. XXXVI]. Риторику багатьох творів Д. Братковського реалізують спонукальні речення, як у віршах «Ліки на крижі, руки й ноги» [33, с. 193] (повчання про християнське смирення під час посту), «Знайоство із шляхетними» [33, с. 194], змістом якого є поради, як здобути значним бенкетом і вгощанням усіх станів посольський і сенаторський статус: «*Na bankiet znaczny pros te wszystkie stany*» (На значний бенкет запроси всі стани), «*Tak czyn codziennie...*» (Чинь так щоденно) [33, с. 194].

Наявність у текстах прямої мови посилює діалогічність інтонації. Репліки у віршах «Диспут з паном убогого» [33, с. 49], «Про хміль» [33, с. 51], «Світ. Стріля світ, трубить, волає: «Тривога!»» [33, с. 75], «Мисливство» [33, с. 123], «Жовнір до жовніра» [33, с. 133], «Неук дійшлого питає / що за штука в тім буває» [33, с. 133, 135], «Здорова рада» [33, с. 193], «Світова альтернатива» [33, с. 289], «Про повну» [33, с. 323], «Світська політика» [33, с. 339], «Півні співають» [33, с. 363] та інших вносять іронічні, сатиричні,

деколи добродушно-жартівливі акценти у зміст мовленого, посилюють іронічність інтонації поетичного висловлювання.

Непрямі висловлювання автора та персонажів, як у творі «Лихі часи»:

No czy nie lepiej przestać niecnoty,
A żyć w swobodzie, i mieć pokój złoty

(Гей чи не ліпше покинуть нецноти, / В свободі жити, тримати мир злотий) [33, с. 190], «Мудрість цього світу»: «Mądrość twoja jest głupstwem u Boga» (Мудрість твоя-бо є глупство у Бога) [с. 362], «Світ»:

Wie go też Pan Bóg, co też za osobą,
We wszystkim świecie temu się podoba

(Бог віда, певно, що то за особа, / Яка є всьому світу до вподоби!) [33, с. 364] в основному звучать з повчальною інтонацією. У творі «Смерть пана» [33, с. 192] ритмічна інтонація одинадцятискладника служить основою розважливого повчального мовлення, діалогічність якого посилюється звертанням «мій пане»:

Ahej: Moś Panie, Winograd wszepiłeś,
Ziół wdzięczno wonnych różnych nasadziłeś,
śliczny Wirydarz, cóż kiedy śmierć woła,
I winne grona, rzucaj śliczne zioła

(Агей, мій пане, виноград щепив ти, / Духмяні зела прагнеш посадити, / Чудовий сад є, що ж, як смерть волає, / І винні грона, й зілля забирає) [33, с. 192].

Одним із засобів формування спонукальної до діалогу (до встановлення контакту) інтонації є вказівка у назві твору на адресата мовлення, наприклад: «До подорожнього» [33, с. 75], «Автор до себе» [33, с. 105], «До Стеха» [33, с. 123], довірливі звертання «брате», «куме», «пане». Для прикладу, у двовірші «Кому дати?»:

Gdy Panu dajesz, gdy darujesz Bracie,
Wody do rzeki darmo przyliwacie

(Як пану даєш, даруєш – це, брате: / Води до ріки даремно долияти) [33, с. 136].

Інтонація таких творів монологічна, образ адресата мовлення наявний у художній структурі твору, чим активізується риторика тексту.

Адресат мовлення може бути виражений формою звертання, як у творах «Про земських і гродських урядників, убогих, як і я» [33, с. 59–71], «Досвідчений жовнір» [33, с. 191] (ротмістре), «Справа щодо двору» [33, с. 215] («мій пане-куме»). Іронічну інтонацію одинадцятискладника у творі «До Шеляжного та Чопового» посилює метонімічний ефект вживання назви посади збирачів горілчаного податку – подушного і від діжки – як прізвищ: «Panie Szeleżny, Mospanie Czopowy» (Пане Шеляжний і пане Чоповий) [33, с. 100]. Часто іронічна інтонація набирає саркастичних ноток, як у вірші «Неуком варто звати, хто мало звик брати», «Про скупого» [33, с. 101], а на стилістичному рівні реалізується формою присудка у наказовій формі:

Żeby nie mieli ciebie za skąpego,
Za sykofanta, za błazna jakiego,
Zawsze lij, przelij, a gdy się wyleje,
Jak z błazna potym każdy się naśmieje

(Щоби не мали тебе за скупого, / За сикофанта, за блазня якого, / Ливши, пролий ти, коли ж бо проллється, / Кожен, як з блазня, тоді посміється) [33, с. 100]. Тема блазнювання як ролі у сучасному поетові суспільстві, основним чинником для втілення якої служить антитеза дурний / мудрий, формує на основі одинадцятискладника саркастичну інтонацію вірша «Коли дурний мудрий» [33, с. 186, 188]. Присудки, виражені дієсловами у формі другої особи, – «...ty głupi, a mądrym się sławisz» (ти дурень, себе ж мудрим славиш), «... przed głupimi prawisz» (для дурників правиш),

I ty co prawisz sam nie wiesz co mówisz,
I ty też błaznie błazna nie zrozumiesz

(сам-бо, що правиш, що мовиш, не знаєш, / Ти також блазень – блазня не пізнаєш) [33, с. 186, 188], – служать важливим риторичним чинником, який звинувачувальною інтонацією посилює діалогічність мовлення.

Присудок, виражений дієсловом у формі другої особи, формує діалогічну активність мовленого та інтонацію довіри, як у творі «Дурний мудрий»:

Mądryś był z mieszkciem, słuchałeś Lojki,
Głupiś bez mieszka...

(Мудрий був з міхом, ти логіку слухай: / Дурень без міха...) [33, с. 92]. У вірші «Боязнь гріха» [33, с.115] такі присудки творять антитезу – боїшся / не бійся / бійся – і служать основним риторичним чинником для встановлення контакту із слухачем / читачем та на основі одинадцятискладника сприяють формуванню повчальної інтонації.

Мова творів Д. Братковського – польська «з українізмами та цілими реченнями українською» [128, с. 16], «з численними українськими словами» (Н. Лисенко-Ковальова). Н. Совтис зазначає, що «використання іншомовних елементів у мові творів письменника має певну своєрідність, зумовлену стилістичними вимогами та підпорядковану тематиці твору [254, с. 383]. Однозначно, що «внаслідок складних політичних, культурних, мовних і національних процесів, – зауважує О. Лазаренко, – виник особливий різновид польської мови, що сформувався на українському субстраті – «так званий польський кресовий діалект» (*polszczyzna kresowa*) [155, с. 539]. Твори Д. Братковського виявляють риси південно-східного варіанту польського периферійного діалекту, зокрема заміна «ó» на «o»: *ktore* [33, с. 338], *ktory* [33, с. 112], *rownu* [33, с. 220], *słow* [33, с. 164], *Krole* [33, с. 100], *mowi* [33, с. 338] тощо; скорочення слів: *człek* замість *człowiek* [33, с. 358], *wszytko* замість *wszystko* [33, с. 250].

Отже, метрична організація віршів збірки Д. Братковського «Світ...» відповідає вимогам поетик того часу. Усі твори написані силабічними віршами з парокситонною римою, в основному одинадцятискладником, десятискладником, деякі восьмискладником, шестискладником, однак на ритмо-мелодійному рівні виявляють відхід від європейського версифікаційного канону. Грайлива, глумлива, іронічна інтонація віршів сприяє вираженню як барокової закодованості, символіки та метафоричності текстів, так і класицистичних інтенцій творів. На стилістичному рівні проявленню барокових рис творів служать паронімія на морфологічному та фонетичному рівнях, морфологічні різновиди концептичних структур та фонетичний аспект концептобудування, гра слів, зокрема з використанням латинізмів. Втіленню класицистичних тенденцій на рівні стилістики служать простонародні вислови для творення риторичних засобів, зокрема риторичних запитань, звертань та вигуків, насиченість текстів фольклорними висловами, а польська мова рясно пересипана

українізмами. Використання прямої мови та вказівка у творах на адресата мовлення посилюють діалогічність поезій Д. Братковського.

3.6. Внесок Данила Братковського в українську польськомовну літературу, новаторство автора

Збірка Д. Братковського «Світ, по частинах розглянутий» представляє українську барокову поезію другої половини XVII ст. – складне і багатовимірне явище, що у дискурсі світового літературного процесу засвідчує єдність виявів таких мистецько-світоглядних феноменів, як бароко і класицизм на різноманітних національних та культурних підґрунтях. Вірші українських поетів Івана Величковського, Лазаря Барановича, Д. Братковського, П. Орлика, І. Орновського, Стефана Яворського та ін. виявляють у своїй поетиці спільні ознаки із європейськими творами, так і вирізняються на загальноєвропейському художньому тлі питомими краєвими рисами. Творчість шляхтича із Волині – доказ величезного розмаху віршової літератури другої половини XVII століття [111, с. 362], що розширив коло її авторів (нижче духівництво, мандровані дяки, канцеляристи).

Збірка епіграм «Світ...» інтенційною орієнтацією автора на принципи картезіанського раціоналізму в побудові ідеального суспільного устрою заклала тенденції для формування просвітництва в надрах українських бароко і класицизму. Вибір волинським інтелектуалом жанру епіграми для втілення поетичних ідей, польська мова текстів, орієнтована на елітарного читача, водночас приналежність епіграми до низького стилю та сатирична спрямованість змісту дозволили наповнити твори народною сміховою стихією, простонародною мовою, зокрема українізмами, що визначило класицистичні риси індивідуального стилю поета та тенденції для формування ознак класицизму як одного із стилів доби Бароко.

Попри те, що Д. Братковський, як волинський шляхтич і державний службовець, не пов'язаний був з академічними закладами та літературними гуртками, однак збіркою «Світ...» виразив актуальні ідеї свого часу, зокрема центральну проблему філософії доби Бароко «Людина і Всесвіт» [63, с. 68], [320, с. 75]. Образи збірки «Світ...» відобразили сприймання земних речей як частин і елементів космічного цілого, яке їх породжує і визначає, бо «людина, незважаючи

на те, що вона має двояку природу, і тілесну, і духовну, є з усього створеного Богом якимось зменшеним відображенням повноти видимого і невидимого світу» [224]. Водночас реалізація барокових, класицистичних ідей у жанровій формі епіграми сформувала специфіку образної системи творів, у якій панує раціональний первень. Барокові алегоричні образи Міха, Калити, Хмелю стали засобом для досягнення риторичності поетичного мовлення.

Якщо для представника містико-аскетичного напрямку в українській філософській думці кінця XVI–поч. XVII ст. Івана Вишенського з розриву сутнісного зв'язку, сумірності Бога і світу впливало рішуче розмежування духовної та тілесної або «внутрішньої» і «зовнішньої» природи людини [261], то Д. Братковський, наголошуючи на несумірності грішного світу і Бога («Świat jak sądzi»), сатиричним запереченням вад світу прагне до вдосконалення людини, виховання її задля побудови ідеального суспільства. Проблему «Всесвіт і людина» поет осмислив у дискурсі «героїчна особа», яка втілює в собі не уявний ідеал, а реально досяжний у цьому, земному, житті...» [63, с. 68], чим ствердив класицистичні тенденції творів.

Своєрідність універсальної картини світу у збірці «Світ...», яку мали за мету створити Лазар Баранович, Климентій Зіновіїв, Іван Орновський, окремі форми її використовували у своїй творчості Іван Вишенський, частково Мартин Пашковський, Софроній Почаський, в тому, що її земний вимір охопив територіально Волинь, поет відтворив образи інших міст (Люблина, Варшави, Познані) та держав (Італії, Волощини, самої Польщі) через світогляд волиняка. Соціальна категорія людей – це переважно оточення самого автора – чиновники державного апарату Речі Посполитої: підстолії, судді, послы, депутати та ін.

Творами збірки «Світ...» Д. Братковський втілює увагу до світу як до філософської, богословських категорій, що було характерним для українських мислителів другої половини XVII ст., коли українське суспільство перебувало фактично в стані громадянської війни, було розколоте й деморалізоване, переповнене соціальними конфліктами й релігійними суперечностями, а дестабілізація суспільного життя досягла вражаючих форм і розмірів [215, с. 216]. Образ світу як своєрідне віддзеркалення українських реалій доби Руїни отримав

своє проявлення в «Мечі духовному» Лазаря Барановича: світ «весь в злї лежить», світ – це «суть суєтна» [16, с. 174, 294]. Для Івана Максимовича:

Царство світу все таке: у всьому нестійне,
І чого в нім нема, щоб стало надійне [1, с. 270].

Образ сучасного поетові світу Д. Братковський розгорнув у діапазоні від акцентування уваги на його характеристиці у біблійному дискурсі подивування як довершеним творінням Господа («Які величні діла Твої, Господи, і які дивні помисли Твої. Безумний не збагне їх і нерозумний не зрозуміє» (Пс. 91, 6–7): «świat dziwny» (світ є дивний) [33, с. 58], – до трансформації категорії «дивного» у її спотворений несправедливим суспільним укладом варіант: «Coś to dziwnego dzieje się na świecie» (дивні на світі вчиняються речі) [33, с. 100], «Dziwna jest sprawa na tym świecie taka» (дивна справа в світі) [33, с. 106].

Творчість Д. Братковського реалізувала просвітницькі тенденції до активного оновлення суспільства на принципах пріоритету розуму, освіти, моралі, порядку та суспільного служіння. Якщо більшість українських поетів другої половини XVII ст. обирають «барокову ідею споглядання» [149, с. 66], «...бо іншим стає тло, на якому розвивається українська поезія. Густе й бурхливе, воно поглинає ренесансну ідею впорядкування соціуму...» [149, с. 66], то в епіграмах Д. Братковського споглядальна відстороненість й іронічність порушуються зауваженнями автора: «My świat» (ми – світ) [33, с. 140], «Kto byś był taki/ cyt my/ i ja/ i ty» (Хто ж він? Мовчіте! Ми це: я і ти) [33, с. 150]. Суб'єктивність є визначальною особливістю поетичного світу Д. Братковського «через що багато віршів переходить через його «я», але не тільки, бо не раз «я» віршів є голосом героя, або ж входить у діалоги» [33, с. 7].

Своєрідність феномену творчості Д. Братковського у тому, що серед творців українського бароко, які були здебільшого духовними особами, як Лазар Баранович, Іван Максимович, волинський шляхтич був людиною світською, активним громадським, державним та військовим діячем. Однак, у його творчості панує те, що Д. Наливайко називає «духовний (релігійно-церковний) первень» [195, с.17]. Сатиричні вірші збірки «Світ...» позбавлені сарказму, характерного для багатьох європейських творів, як «Корабель дурнів» (1494) С. Бранта, «Похвала глупоті» (1509)

Е. Роттердамського, «Закляття дурнів» (1512) Т. Мурнера. Християнська позиція волинського поета сформувала своєрідну тональність його сатири, котра просякнута любов'ю до ближнього.

У контексті українських барокових поетичних творів, близько вісімдесяти відсотків з яких складає духовна поезія на пошану Христа, Богородиці, святих, більше половини тематичного складу «Аполлонової лютні» Лазаря Барановича – «глоризація Бога, Пречистої Діви Марії, Божих пророків, янгольських чинів або святих» [281, с. 268], у віршах збірки «Світ...» відсутні прямі христологічні мотиви, молитовний патос, «...але присутність Бога в розгляненому світі прочувається і відзначається на кожному кроці, власне на всьому просторі книги» [313, с. 274]. Сюжети багатьох епіграм перегукуються із євангельськими притчами та повчаннями Отців Церкви. Для прикладу, поетичне звернення Д. Братковського до послів:

Mów prawdę/ i nie bój się/ toć ci obiecuje/
Bóg nieprzyjaciół twoich/ za cię zkonfunduje

(Мов правду і не бійся, обіцянка в тому: / Бог ворогів, що в тебе, за це посоромить) («Do Posła dobrego») [33, с. 120], – перегукується із біблійними віршами: «...і вчиниш усе, що говорю, то Я буду ворогувати проти твоїх ворогів, і буду гнобити твоїх гнобителів» (Вих. 23:22). Біблійний контекст узгоджується із класицистичною позицією супільного служіння і вірності обов'язку.

Ту ж класицистичну ідею вірності обов'язку поет втілює сатиричним запереченням хибних пріоритетів у житті людини:

Świecie nie świtny/ toż żyd wielki z ciebie/
Pieniądze lubisz/ wszystko dla pieniędzy/
Godność/ i miejsce/ dajesz pierwsze prędy

(Світе не світлий, жид великий з тебе; / Гроші ми любим, все складаєм злоту: / Гідність, і місце, і першість достоту) [33, с. 180].

Філософія смерті у православної Церкви сильніше та глибше, ніж у західних, особливо протестантських, [106, с. 101], вплинула на переосмислення Д. Братковським мотиву смерті, поширеного у всіх європейських літературах. Типова для менталітету українського бароко «тема єдності життя та смерті» [145, с. 29] є однією із провідних у

збірці Д. Братковського. Загальнохристиянська філософія смерті («Всі помremo»), що «свій zenit знайшла в епоху барокко» [106, с. 100], у творах Д. Братковського осмислена у контексті євангельських істин та повчань отців Церкви. Найосновнішим є мотив приготування під час земного життя до вічного, євангельський дискурс: «Чувайте, отже, не знаєте ні дня, ні години» (Біблія, Мт. 25:13), поетично втілений Д. Братковським:

A co za Termin na którego padnie/
Której godziny/ żaden z nich nie zgadnie

(Що ж бо є термін, на кого спадає, / В котрій годині – ніхто з них не знає!)» [33, с. 360], отримає розвиток у творчості українського мислителя XVIII ст. Г. Сковороди, в якого образ смерті «відтворює підсумок фізіологічного життя людини, заповненого його діями та вчинками, які узгоджуються або суперечать нормам гуманістичної моралі» [134, с. 295].

Персоніфікований образ смерті у Д. Братковського зближує творчість бароково-класицистичного поета із мотивами українських інтермедій XVII–XVIII ст. Так «Интермедія на три персони» зображує суперечку і поєдинок відважного та самовпевненого воїна з невблаганною смертю, що закінчується поразкою і загибеллю героя [105]. Смерть, прочитуємо у вірші «śmierć jak czyta», здатна всіх перехитрити, розвіяти людські плани:

Gdyż śmierć z Talmutu/ po żydowsku czyta/
Cha/ cha/ cha/ na wspanak niespodzianie wita»

(Як смерть з Талмуду чита по-жидівськи: / «Ха-ха-ха!» – навспак вітає ізблизька) [33, с. 166].

Найпримітнішу рису поезії українського бароко – «вертикальну» напрямленість [281, с. 268] Д. Братковський втілює розгортанням універсальної картини світу з виходом на Рай та Пекло. Слава, багатство в земному вимірі, з погляду вічності – ніщо: «chwala próżna słysze» (хвала – марність лише) (вірш «Wiek potomny») [33, с. 170]. Автор запитує:

A gdziez potomne wiek/ jeśli nie w Niebie
(А де майбутній вік, чи не в небі?) [33, с. 170].

У дискурсі думки мислителя доби Бароко Б. Паскаля, що «Людина велика, бо вона усвідомлює свій жалюгідний стан» [210, с. 18], Д. Братковський у вірші «Mieszkanie w niebie» визначає істинні пріоритети:

Niech śmieciem leżę u próg twoich Boże...

(Ляжу сміттям до ніг твоїх, Боже...) [33, с. 178], бо лише «смиреним Бог дає благодать» (Як. 4:6).

Алегоричні образи Хмелю, Калитки, що водночас є синонімом гріха, – «Grzech jest dla wina/ nosić ludzkie ciało» («Wino») [33, с. 192], – у жанровій формі епіграми підпорядковані меті втілення класицистичних принципів суспільного служіння, вірності державі та обов'язку, бо «...національна аристократія у повноті свого чину – релігійного, освітнього, мілітарного – повинна відіграти роль проводу» [148, с. 11–12]. У структурі віршів «Депутатська елекція», «Хміль на сеймику», «Про сеймик», «Забавний суд», «Справа щодо двору», «Пиво у Варшаві», «Гроші у пияків», «Одміна людям від хмелю буде» класицистична форма епіграми трансформує образи деталей підкупу через спиртні напої задля здобуття влади та високого суспільного становища у складові риторичного тексту, що досягається на стилістичному рівні спонукальними реченнями, зміст яких отримує сатирично-викривальне навантаження:

Vivat lij przelij codziennie czyniemy/

Cześćiej pijemy niżeli radziemy

(...Віват, лий, лий-но – щоденно те чиним, / П'ємо частіше, ніж радимось нині...) [33, с. 286].

Алегоричний образ Хмелю використовує у байці «Рожда Хміль» Є. Гребінка (1812–1848):

І треба ж, на біду, край неї Хміль пустився;

Ізпершу гарно страх з сусідкою він жив.

Дивлюсь, аж приятель за гілку зачепився,

А трохи згодом глядь – всю Рожу оповив [67].

Тема жіноцтва поетично осмислена Д. Братковським у діапазоні від біблійного контексту Приповістей Соломонових до віршової обробки анекдотів та іронічного трактування афоризмів [21, с. 256]. Образи жінок втілені у класицистичному стилі,

характери вузькі й однобічні, поет акцентує переважно на одній – двох рисах, зосібна негативних: гнівлива (вірш «Жінка гнівлива»), сварлива (вірш «Сварлива жінка»).

Попри приналежність творчості Д. Братковського до культурного українсько-польського помежів'я, вона не стала запозиченням із польської літератури європейських моделей і взірців, а переважно є втіленням бароко як «наднаціонального стилю» [195, с.15], в надрах якого органічно поставав класицизм як один із стилів другої половини XVII ст. Поет продемонстрував здатність обох стилів «адаптуватися до національних та регіональних умовин і культурних традицій» [195, с.15]. Образна система творів виявила глибинну специфіку українського бароко, яку Д. Наливайко вбачає «у його прямому й безпосередньому зв'язку із середньовічною культурою, звісно, в її східноєвропейському варіанті» [195, с.17], так і тенденції до формування класицистичних рис: інтенція на вираження картезіанських принципів переформувувала барокові образи, найчастіше алегоричні, символічні, у складові риторичних фігур, наприклад:

Tak czyń codziennie/ z Panami zasiedziesz/
Bysz był i błaznem/ większym potym będziesz/
Kiedy przepijesz

(Чинь так щоденно, з панством поруч сядеш, / Блазнем хоча б був, ще й владу осягнеш, /Коли пити станеш) [33, с. 194].

Прислів'я, приказки, народні образи у творах Д. Братковського, по-перше, вказують на питома український колорит і спосіб мислення автора: «Wody do rzeki/ darmo przyliwacie» [33, с. 136], «Tak wiele z gnoju będzie między Pany» [33, с. 364], «Wilku/ z Owieczek zdejmujesz ty skórę/ Nie jeden na cię wykopał też dziurę» [33, с. 358], «Matusia nie dokołysała» [33, с. 356], «Jestem jak wodna trzcina/ która z wielkiej susze» [33, с. 354], «Jestem jak list zielony/ który mrozem zięty» [33, с. 354], «jeździsz jak na raku» [33, с. 354], «Wprzód deszczyk mały/ potym wielki leje» [33, с. 350], «Kwietna Niedziela/ białe kwiatki wszędzie: Wielkanoc z śniegiem/ często teraz będzie» [33, с. 334], «Będzieszli robił/ dorobisz się chleba» [33, с. 332], «Jako posłali/ tak się też wypali» [33, с. 164], «Wół ci do Woła/ Koń do Konia rwie się» [33, с. 172] тощо. По-друге, приклади фольклору виявляють риси творів Д. Братковського, сформовані під впливом поетики класицизму,

за вимогами якої мова низьких жанрів, зокрема епіграми, могла бути протонародною.

На підставі аналізу віршів у контексті зооморфних образів української барокової поезії Л. Семенюк приходять до висновку, що автор збірки «Світ...» творив літературу так званого «середнього» та «високого» бароко, для котрого властивим було використовувати елементи байки, які мають алегоричне забарвлення, переважно повчального характеру [245, с. 90].

Євангельський контекст повчальних епіграм Д. Братковського змінює акценти сатиричних творів, у дискурсі гуманістичних засад філософії С. Оріховського, для якого ідеальною моделлю організації людського суспільства є тріада «Бог – король – держава», поет не просто висміює людські вади, а вказує шляхи для навернення до Бога задля побудови ідеального суспільного укладу в житті земному та досягнення блаженства у Царстві Небесному.

Визначальні риси бароко [85], зокрема антитезу й контраст, повтори і тавтологію, ампліфікацію, риторичні звертання і запитання Д. Братковський часто реалізує у дискурсі *vanitas*: «марнота марнот – геть усе марнота» (Біблія, Екл. 1:2). Однак розгортання концептивного протиставлення, побудованого на біблійному вислові «мудрість цього світу – глупота в Бога» (Біблія, 1 Кор. 3:19), у вірші «Mądrość tego świata» виявляє оформлення поетичної думки за законами логіки:

Masz mądrość świata/ pewnie tryumfujesz/
 Nieuków prostych wielce postponujesz.
 Niejasność/ ciemność w oczach twoich sroga/
 Mądrość twoja/ jest głupstwem u Boga

(Мудрість є світу, тоді торжествуєш, / Неуків простих відтак ти лупцюєш. / Темність, неясність в очах твоїх строга, / Мудрість твоя-бо є глупство у Бога) [33, с. 362]. Риторичність поетичного мовлення виявляє класицистичну рису творів збірки «Світ...».

Д. Братковський вносить своєрідні напрацювання в поетику української барокової поезії. У творах збірки переважає метафора «*theatrum mundi*», що зближує їх з бароковою поезією Іспанії, Англії, Франції, де ця метафора була підставовою, «що окреслювала єство людського життя», на відміну від української та польської поезії XVII–XVIII століть, які найчастіше послуговувалися «образом мандрівки, щонайперше

морської» [281, с. 281]. В епіграмах книжки «Світ...» Смерть, Калитка і Хміль – режисери, учасники вистави: «Chmiel Chmiela robił/ nie jam cię bił Bracie» (Хміль хмеля бив, то не я) [33, с. 50].

Подібно як українські барокові поети чимраз більше зверталися до ідеї марності всього сущого, у той же час – «відшукують те, що протистоїть знакам руїни і тління», тобто «сліди вічності та спаленості людства» [149, с. 188], так і збіркою «Світ...» Д. Братковський у дискурсі біблійних істин утверджує перевагу вічного і непроминального над профанним. Мотиви *varietas*, *vanitas*, а також апокаліптичні мотиви часто в одній авторській думці чи образі тісно пов'язані й служать єдиній меті – смислового враження читача, впливу на його внутрішнє переосмислення і навернення:

Wszystko przebiega/ jak zwierz bieży dziki/
A naostanku co ma świat/ to zginie

(Все пробігає, як звір у поземі. / А наостанку, що має світ – згине)

(«Світ») [33, с. 100].

Споглядально-рефлексивна настанова, «наявна в українській психіці» [286, с. 16], отримала вияв у метафізичних поезіях Д. Братковського, котрі О. Яковина називає «елітарними» [320, с. 76]. Поет порушує питання єдності матеріального й духовного світу, взаємопов'язаності душі й тіла, гріха та його наслідку в житті людини.

Попри те, що значна кількість віршів Д. Братковського написана силабічними десяти- й одинадцятискладниками, поет значно збагатив виражальні можливості національного барокового вірша. Барокова гра слів, основана на фонетичних асонансах чи дисонансах, творить неповторні авторські фігури, наприклад: «Nie płac ale płacz / Litery zabija» [33, с. 272], «Świecie nieświtny / jeden magnes z ciebie» [33, с. 164], «Co to za Polak, który na Polaku / Polskiej wolności zguby / szuka szlaku» [33, с. 56] й ін. [10], завдяки яким у творчості Д. Братковського намітився відхід традиційного версифікаційного канону, інтонація віршів наблизилася до українського народнопоетичного. Ритмо-мелодика творів дозволила виразити їхній жартівливий, іронічний, глумливий зміст, тим же означила їх класицистичні риси.

Творчість Д. Братковського явила факт тяглості традицій української літератури, зближеність національних літературних творів, не дивлячись на різні

мови текстів, конфесійну приналежність авторів, їх світоглядну спрямованість, становий та майновий статус. Збіркою сатиричних епіграм «Світ...» поет продовжив пошуки українськими письменниками-гуманістами (С. Оріховським, Х. Євлевичем, Інокентієм Гізелем т. ін.) моделей досконалого суспільства, викривальною критикою вад суспільного укладу Речі Посполитої, як ідеолог роксолянського сарматизму, виразив державотворчі ідеї оновлення суспільства на засадах пріоритету розуму, просвітленого євангельською наукою. Просвітительські ідеї вдосконалення людини вихованням моралі втілив у своїй творчості Г. Сковорода.

Данило Братковський залишив по собі «досвід барокової творчості, яка вплинула на літературні пошуки наступних поколінь віршотворців: теми, мотиви, образи поета по-новому зазвучали у ліриці XVIII і XIX ст.» [21], зокрема у творчості Климентія Зиновієва (середина XVII–після 1717). Помірковано-просвітницькі ідеали виразив у творах «Сатира 1» («Сатира первая и последняя»), «Ода на рабство» В. Капніста (1758–1823).

Отже, творчість Д. Братковського – це значний внесок в українську польськомовну літературу. По-перше, поет утверджує просвітницькі тенденції, засобами сатири викриваючи вади суспільного укладу сучасної йому Речі Посполитої та на основі картезіанських принципів моделюючи образ ідеального суспільства. По-друге, збагачує національну тематику конкретикою життя шляхти свого часу. Універсальна картина створеного ним світу розгорнена як вихід до Раю і Пекла; у цьому контексті переосмислені Д. Братковським європейські мотиви *vanitas, varietas, theatrum mundi, memento mori* та ін. По-третє, схематичні за законами класицистичної поезики образи персонажів автор збірки «Світ...» увиразнює алегоричними та символічними персоніфікованими Світу, Хмелю, Міха, Калити, Смерті, образами речей шляхетського побуту та образами почуттів і станів (фортель, фіґлі, вірність, лицемірство тощо). По-четверте, жанром епіграми Д. Братковський започаткував тенденції для зародження класицизму в надрах українського бароку. «Низький» жанр епіграми дозволив наповнити твори народнопоетичною сміховою стихією, наситити їх прислів'ями, приказками, народними образами та комічними ситуаціями.

Використання українських народних прислів'їв та приказок зближує творчість Д. Братковського із поезіями Климентія Зіновіїва.

Висновки до розділу 3

Приналежність епіграм до т.зв. «низького» жанру визначила специфіку тематики творів: недоліки людини та вади суспільного укладу, позицією для висвітлення яких стали картезіанські принципи пріоритету розуму й соціального служіння, вірності державі та її правителеві. Гротеск, пародія м'який гумор у повчальних епіграмах, їдка іронія у гостросатиричних, служать засобами, якими у дискурсі сарматської ідеології поет відтворив негативні явища сучасного йому суспільства та обстоював станові права української шляхти, зокрема її реальну можливість займати державні посади в Речі Посполитій та право на православне віросповідання. Іntenція автора збірки «Світ...» на діалог із читачем задля удосконалення людини та світу, який вона творить, втілена риторичними фігурами. Основним опонентом сатиричного мовлення поета є світ, образ котрого у багатьох творах персоніфікований різноманітними стилістичними засобами.

Діалогізм, риторичні фігури, імперативність мовлення Д. Братковський використав у дидактичних епіграмах, зміст яких розгорнув у дискурсі біблійних навчальних книг – Йова, Псалмів, Приказок Соломонових, Проповідника, завдяки чому облагородив антропоцентричний раціоналізм світлом віри в переміну людської істоти відповідно до Божих заповідей. Змістом повчань Д. Братковського є: а) про пізнання людиною свого місця у Всесвіті, аби осягнути Небо; б) життя за законами Божими; в) ставлення до багатства й милостині; г) виконання державних, громадських та станових обов'язків; сімейні стосунки та ін. Наявність оповідної частини та висновку-повчання, елементи умовно-алегоричної традиції в епіграмах Д. Братковського зближує ці вірші із байками Г. Сковороди та проповідницькими творами Йоанікія Галятовського, однак концептуальність, повчальність, прямолінійна тенденційність та пряма дидактика виявляють риси класицизму як літературного напрямку XVII ст. доби Бароко, який інспірований жанровою формою епіграми.

Орієнтування на елітного читача задля донесення державотворчих ідей визначило вибір поетом польської мови текстів. Приналежність епіграми до низького жанру обумовила народнопоетичну сміхову стихію творів, насиченість їх прислів'ями,

приказками, які часто служать джерелом концептів, народними образами та комічними ситуаціями, що виявляє українське світомислення поета і тим підтверджує приналежність його творчості до українського літературного процесу. Бароковими рисами епіграм Д. Братковського є концептизм, метафоризм, алегоризм і символізм.

Класицистична поетика визначила схематичність й абстрактність образів шляхти та розгортання їх навколо зображення якоїсь провідної риси характеру (честь, обов'язок, хоробрість, лицемірство, жадібність, скупість тощо). Барокові метафори «світ-книга», «світ-театр», алегоричні образи Хмелю, Міха і Смерті підпорядковані класицистичній жанровій формі епіграми та служать ідеї морального виховання людини задля побудови нового суспільного ладу на засадах пріоритету розуму й порядку. Образи речей (напоїв, страв, одягу, видів транспорту тощо), за законами низького жанру, творять картину повсякденного життя шляхти, міщан, селян, слуг. Простонародна мова як одна із засад класицистичної поетики щодо низького жанру епіграми прислужилася для поета джерелом творення тропів і фігур.

Твори збірки «Світ...» написані силабічними віршами з парокситонною римою, в основному одинадцятискладником, однак на ритмо-мелодійному рівні виявляють відхід від європейського версифікаційного канону. Грайлива, глумлива, іронічна інтонація віршів сприяє вираженню як барокової закодованості, символіки та метафоричності текстів, так і класицистичних інтенцій творів. Проявленню барокових рис творів служать морфологічні різновиди концептичних структур та фонетичний аспект концептобудування, гра слів. Втіленню класицистичних тенденцій на рівні стилістики сприяють простонародні та фольклорні вислови, насиченість польської мови українізмами.

Значним внеском Д. Братковського в українську літературу є: а) утвердження просвітницьких тенденцій; б) збагачення національної тематики конкретикою життя шляхти свого часу; в) переосмислення у контексті універсальної картини світу європейських мотивів *vanitas*, *varietas*, *theatrum mundi*, *memento mori* та ін.; г) започаткування жанром епіграми тенденції для зародження класицизму в надрах українського бароко.

ВИСНОВКИ

Виникнення української польськомовної літератури XVI–XVIII ст. обумовили, за висновками дослідників О. Бай, П. Білоуса, Д. Наливайка, Р. Радишевського, В. Шевчука, О. Яковини та ін., такі історичні та геополітичні обставини: а) межовий характер українських земель; б) перебування їх у складі держави Речі Посполитої; в) вплив польської мови як мови науки, освіти та культури; а також, г) її роль посередниці між Європейськими Сходом і Заходом. Польська мова текстів послужила засобом для виходу українських письменників до читачів Сходу Європи і на Балканському півострові. Польська література зіграла роль проміжної ланки у впровадженні на український ґрунт нових гуманістичних і реформаторських ідей та художньо-стильових здобутків. Український дискурс творчості Лазаря Барановича, Йосипа Верещинського, Станіслава Гроховського, Миколи Семпа-Шажинського, Матвія Стрийковського, Адама Чагровського та Данила Братковського серед них визначив національну тематику й ідейне обстоювання прав та вольностей української шляхти, православного віросповідання, визвольних змагань українського козацтва проти утисків з боку пропольської влади. На підставі цього П. Білоус, М. Корпанюк, Р. Радишевський, В. Шевчук, О. Яковина та ін. стверджують приналежність польськомовної творчості цих письменників до української літератури.

Польська мова розширила жанрову палітру української літератури, зокрема в поезії. Нею творили метафізичні, епіграматичні, емблематичні вірші. Значний внесок у поширення жанру епіграми в українській літературі та формування тенденцій до зародження класицизму в надрах Бароко здійснив Данило Братковський збіркою польськомовних віршів (в основному, епіграм) «Świat rozcześci przeuzrzany» («Світ, по частинах розглянутий»), (Краків, 1697). Мова творів та статус батьківщини поета із Волині як складової частини Речі Посполитої обумовили прочитання цієї збірки у контексті польської культури: від акцентування уваги на внеску Д. Братковського у польську барокову епіграматику (Ф. Бентковський, Я. Соколовська) до представлення як православного українця, який заявив себе антипольськими стосунками із І. Мазепою та С. Палієм (П. Борек).

В українській рецепції ракурс уваги до постаті ідеолога шляхти перемінювався від висвітлення його військово-політичної, дипломатичної діяльності (В. Антонович, М. Костомаров, В. Липинський, І. Крип'якевич, О. Бірюліна, Н. Герасименко, М. Довбищенко, О. Компан, П. Кралюк та ін.) до всебічного вивчення поетичної спадщини у контексті української польськомовної поезії та у дискурсі європейських запозичень і національних традицій. Як про борця проти польсько-шляхетської сваволі та покатоличення обмежено подано інформацію про Д. Братковського у довідкових та енциклопедичних виданнях і радянського часу, і сучасних.

Літературознавчі студії поезій збірки «Світ...» у контексті української польськомовної літератури (М. Корпанюк, Р. Радишевський, Л. Ушкалов, В. Шевчук, О. Яковина), у дискурсі барокової картини світу та основних мотивів європейського й українського бароко (О. Бай, Г. Калантаєвська, В. Шевчук), поетики барокової епіграми (О. Бай, Г. Микитюк, В. Шевчук), ідей патріотизму та «хлопоманства» (М. Корпанюк), сарматизму (О. Бай), у світлі моралізаторських тенденцій бароко (О. Бай), метафізичної поезії (О. Яковина) тощо прислужилися тому, що творчість Д. Братковського зайняла належне місце в історії української літератури XVII ст. Постать поета і страстотерпця за віру православну зображена у численних літературних творах та в фільмі «Волинська Голгофа Братковського» (2006).

Структура віршів збірки Д. Братковського «Світ...» реалізує погляд на проблему «людина – Всесвіт» як єдність мікрокосму й макрокосму. Концепція універсалізму втілена у книжці, по-перше, як намір відобразити (на основі універсальної картини світу) життя сучасного авторові суспільства в реальному плані та духовному вимірі; по-друге, виразити цілісність світу й вияв цієї цілісності у кожному одинарному явищі; по-третє, прислужитись ідеї всезагального порятунку людини проповіданням (в поетичному жанрі) шляхів до пізнання особою сенсу власного життя, який вбачається в єдності із Творцем («Небесний палац»). Тяжіння до універсалізму переводить систему конкретних образів в алегорії духовних станів, моральних понять і категорій, виражає оцінку людських вчинків, дій, намірів з погляду вічних євангельських цінностей.

Вибором мови Д. Братковський виявив характерну для класицизму орієнтацію на вимоги вищої суспільної верстви, до якої звертався у своїй державотворчій риториці. Епіграма визначила особливість тематики: викриття людських і суспільних вад («Фортель», «Звідомлення з Варшави», «До доброго посла») та специфіку донесення державотворчих ідей і втілення картезіанських принципів переваги розуму, громадського служіння, споконвічної моральності («За що виливати кров», «Aequalitas» (лат.: рівність), «Перед Паном строгим у небо йти вбогим») й засвідчила інспірацію класицистичних тенденцій завдяки жанровій формі у надрах Бароко. Класицистичні інтенції в епіграмах Д. Братковського позбавлені рафінованого раціоналізму, барокова позиція щодо активного перетворення світу задля порятунку людства від загибелі під впливом гріха переплітається у цих творах із просвітительськими тенденціями, що виявляло зародження просвітницьких ідей у межах барокової системи художніх цінностей.

Світ божественної думки проявляється складовою універсальної картини світу у творах «Дорога до неба», «Драбина до неба», у котрих у дискурсі біблійних книг Псалмів царя Давида, Приповісток Соломонових, євангельських притч Ісуса Христа та повчань Отців Церкви обмірковує автор мету людського життя. Ідея *memento mori* формує сюжети значної кількості епіграм, зокрема «Світова альтернатива», «Боязнь гріха», «Лихі часи», «Людина – глина», «Небесний Палац» як завершення земного шляху у Царстві Небесному і як альтернатива світу небесному – «Дорога до пекла». Задля реалізації повчальної інтенції творів поет активно використовує як євангельську символіку, так традиційні для барокової моделі творчості образи «дороги», «шляху», «драбини», «палацу», «полювання» тощо («Піст – міст», «До подорожнього», «Панство в дорозі» і т. п.).

Із засад класицистичної ідеї вірності володареві, державі та громадському обов'язку Д. Братковський поетично осмислив роль шляхти у політичному та суспільному житті Речі Посполитої у другій половині XVII ст. і реалізував ідею відповідальності шляхти за стан справ у державі («Зв'язок», «Депутатська елекція», «Бенкет на сеймику») та продовжив національну традицію формування за канонами сарматського міфу образів ідеальних «воїна-рицаря та монаха-рицаря Христової

віри». Поза увагою автора збірки «Світ...» залишені представники духовенства як окремого стану. Міщанський стан («Життя в місті», «Львів батько», «Варшава мати») зображений у дискурсі моральних проблем сенсу життя й смерті. Картину життя трудівників на селі відтворює епіграма «Пан над косарем».

Деталі політичних, адміністративних, суспільних, сімейних і громадських стосунків у Речі Посполитій втілені системою сатиричних та алегоричних образів у структурі епіграматичних творів: звичаї та негаразди королівського двору («Справа щодо двору»), життя шляхти («Ошукання в Замості», «Фортель»), чиновників, жовнірів («Жовнір до жовніра»), селян і ремісників. Твори Д. Братковського про Хміль слугують ілюстрацією до спостережень О. Гваньїні та Г. Боплана. Образи речей шляхетського побуту, зокрема одягу, допомагають поетові розкрити мінливість людської натури, вплив на репутацію людини, поверховість стосунків, меркантильність («Відміна світу. Тут – на латці лата, а на завтра – гарна шата», «Одміна значна є: з пана блазня маєм», «До убогого та пишного» тощо). У дискурсі Приповістей Соломонових системою сатиричних засобів з елементами народного гумору висвітлює поет тему жінки («Із чого жінка», «Жінка гнівлива», «Покірна жінка»), проблеми шлюбу («Весілля пана Мошни», «Змовини старого з молодою», «До убогого молодика»), тему смерті («Батьківська смерть», «Смерть багатого брата»).

Автор збірки «Світ...» поетично осмислює як проблему національної ідентичності (у національному та особистісному ракурсах), так й етнічної окремішності українського народу («Про вольність», «Чим живуть пани», «Про лютера і кальвина, про вино і русина», «Париж» та ін.). У дусі українського національного світобачення поет трактує суспільні, а також і міжнаціональні стосунки («Погана мати й добра мати», «Чужа земля», «Мир із турчином», «Асфур»). Категорія українського духу отримує поетикальне втілення в фольклорно-побутових символах «Матері» (України), «мачухи» (Польщі) та «дітей» (українців), «батька» (Львова). Алегоричні образи «мати-діти», «діти-мачуха» служать засобом висвітлення проблеми національної ідентичності у плані виміру вартості кожної особистості мірою зв'язків її із Вітчизною-Матір'ю.

Шляхта для поета-ідеолога стала адресатом його гнівних інвектив, метою яких було заперечення самого укладу людського буття, котрий автор означив філософською категорією «світ». Головною інтенцією діалогу поета зі світом став заклик захисту держави Речі Посполитої як від зовнішнього ворога, так і від внутрішнього безладу. У діалозі із шляхетським станом Д. Братковський у дискурсі сарматської ідеології послуговується різноманітними сатиричними засобами – від м'якого гумору, пародії в повчальних епіграмах до їдкої іронії, гротеску у гостросатиричних. Загострено спотворений гротескний образ світу у діалозі «автор – адресат» персоніфікується у структурі поетичного тексту такими засобами: а) риторичними звертаннями та запитаннями до світу; б) приписування світові дій, властивих людині; в) візуалізація образу світу; г) виявлення належних світові подвійних стандартів у ставленні до представників суспільства; актуалізація світоглядної позиції світу через прямі висловлювання.

Яскраво виражена повчальність, втілена через діалогізм, наявність риторичних фігур (звернень, запитань, вигуків, порівнянь, повторів, паралелізмів), посилення на різноманітні джерела (Святе Письмо, античні та середньовічні твори, фольклор), алегоризм, складну метафоризацію і символіку, а також через емоційність викладу, сугестивний заряд, споріднює епіграми Д. Братковського із бароковою проповіддю. Морально-етичні категорії «добра» і «справедливості» у творах збірки «Світ...» отримують євангельський вимір («Жнива»). Змістом повчань є: а) про пізнання людиною свого місця у Всесвіті, аби досягнути Небо; б) життя за законами Божими; в) ставлення до багатства й милостині; г) виконання державних, громадських і станових обов'язків; сімейні стосунки та ін. Наявність оповідної частини й висновку-повчання, елементи умовно-алегоричної традиції в епіграмах Д. Братковського зближує ці вірші із проповідницькими творами Йоанікія Галятовського та байками Г. Сковороди.

Класицистичний жанр епіграми відповідав творчому задумові українського поета з Волині відтворити сатиричну картину сучасного йому життя, естетичним уподобанням митця, літературній європейській традиції, темі й матеріалу, які наповнили твори бароковим змістом, сатиричною інтонацією та просвітительськими інтенціями. До

поетичного доробку Д. Братковського належать прості епіграми («Що вміє мед», «Весілля пана Мошни», «Про сідання за стіл») та складні («До меду»), які композиційно реалізують обидва концепти – словесний і смисловий. Двовіршеві епіграми поєднують короткість із приємністю («Попас», «Міх»). Відповідно до поетики «низького» жанру епіграми народнопоетична сміхова стихія (жартівливі оповідання, діалоги, прислів'я та приказки) служать джерелом образів та концептів.

Класицистична поетика визначила схематичність образів шляхти («Сварлива жінка», «Людина-пава»), характеристику образів-персонажів доповнюють образи речей побуту шляхти («До чарки», «До позиченого румака») та образи почуттів і станів (честі, обов'язку, лицемірства, жадібності, скупості («Охота скупого», «Про щедрих»). Бароківі метафори «світ-книга», «світ-театр», алегоричні образи Хмелю, Міха і Смерті підпорядковані вираженню класицистичних тенденцій. Простонародна мова як одна із засад класицистичної поетики щодо низького жанру епіграми прислужилася для Д. Братковського джерелом творення тропів і фігур, що виявляє українське світомишлення поета і тим підтверджує приналежність його творчості до українського літературного процесу.

Силабічні вірші з парокситонною римою, в основному одинадцятискладник, десятискладник, деякі восьмискладник, шестискладник, на ритмо-мелодичному рівні виявляють відхід від європейського версифікаційного канону. Грайлива, глумлива, іронічна інтонація віршів сприяє вираженню як барокової закодованості, символіки та метафоричності текстів, так і класицистичних інтенцій творів. На стилістичному рівні проявленню барокових рис творів служить паронімія, морфологічні та фонетичні різновиди концептичних структур, гра слів; втіленню класицистичних тенденцій сприяють риторичні засоби

Д. Братковський збіркою поезій «Світ...» вніс в українську літературу ідеї громадського служіння, сатиричним запереченням вад сучасного йому укладу Речі Посполитої, що втілено алегоричними образами Світу, Смерті, Хмелю, Калити, змодлював ідеал суспільства, заснованого на картезіанських принципах. Картезіанський раціоналізм поет облагороджує світлом євангельської істини. Європейські мотиви *vanitas, varietas, theatrum mundi, memento mori* поет реалізує у

біблійному дискурсі. Збірка Д. Братковського «Світ...» засвідчила тяглисть національної ідеї літературних творів, поет продовжив традиції Хоми Євлевича, Станіслава Оріховського, його епіграми тематикою й ідеями близькі із творами Івана Величковського, Інокентія Гізеля, Кирила Транквіліон-Ставровецького, окремі теми та мотиви творчості поета із Волині втілили у своїй творчості Климентій Зіновійв, Г. Сковорода, помірковано-просвітницькі ідеали виразив у творах «Сатира 1» («Сатира первая и последняя»), «Ода на рабство» В. Капніст. Попри різні мови написання творів, конфесійну приналежність письменників, їхню станову, світоглядну та майнову спрямованість, вони творили єдину українську літературу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія української поезії : в 6 т. : Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. / Редкол. : М.П. Бажан та ін. К. : Дніпро, 1984. Т. 1. 454. с.
2. Антонович В. Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори ; Упоряд.: О. Тодійчук, В. Ульяновський; Вступ. ст. та комент. В. Ульяновського. К. : Либідь, 1995. 816 с.
3. Аполлонова лютня : Київські поети XVII–XVIII ст. / [передмова : В. Яременка ; упоряд. і приміт. В. Маслюка та ін.]. Київ : Молодь, 1982 . 318 с.
4. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов : в 35 т. К. : в типографии Е. Федорова, 1868. Ч. 3, Т. 2 : Акты о козаках (1679–1716). 1058 с.
5. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов : в 35 т. К. : в университетской типографии, 1871. Ч. 1, Т.4: Акты об униии и состоянии Православной церкви с половины XVII века (1648–1798). 856 с.
6. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов : в 35 т. К. : Типографія Г. Т. Корчак-Новицкаго. Ч. 1, Т. 9 : Лифось – полемическое сочинение, вышедшее изъ Кіево-Печерской типографіи въ 1644 году. 1893. 599 с.
7. Астаф'єв О. Поетика М.–К. Сарбевського в оцінці В. Резанова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2012. № 23. С. 4–8.
8. Бай О. Ідеалізація сарматизму в старопольській збірці поезій «Świat po części przeyzrzany» Данила Братковського [Електронний ресурс] // Науковий вісник Волинського національного ун-ту. 2011. № 12. С. 4–7. URL : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5937/3/3.pdf>.
9. Бай О. Система барокових образів у польськомовній поезії Данила Братковського / Олена Бай // Київські полоністичні студії. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка (Ін-т філол.) [та ін.] ; [наук.ред. та упоряд. Ростислав Радишевський]. К. : Університет «Україна», 2012. С. 250–253. (Київські полоністичні студії ; т. 19).

10. Бай О. Поміж земним та небесним: рецепція поетичного світу Данила Братковського [Електронний ресурс] // Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи : наук. зб. / Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, Ін-т Польщі ; [редкол. : Жулинський М. Г. (голова) та ін.]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. Т. 1. С. 11–13. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/UPmcp_2012_1_5.pdf.
11. Бай Е. Специфика женских образов в старопольском сборнике Даниила Братковского «Świat po szczęści przezyrzany» [Електронний ресурс] // «Studia Humanitatis». № 3. 2013. URL : <http://st-hum.ru/content/bay-es-specifika-zhenskih-obrazov-v-staropolskom-sbornike-daniila-bratkovskogo-swiat-po>.
12. Бай О. Амбівалентність творчості Данила Братковського: від шляхетського бароко до козацької «золотої вольності» [Електронний ресурс]. URL : <http://philology.knu.ua/files/library/polonist/26/29.pdf>.
13. Бай О. Особливості часопростору поезії Данила Братковського // Київські полоністичні студії : [матеріали до ювілеїв Петра Скарги, Зигмунта Красінського, Юзефа Ігнація Крашевського, Януша Корчака, Бруно Шульца та Віслави Шимборського] : [ст. укр. і зарубіж. дослідників] / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка (Ін-т філол.) [та ін.] ; [наук.ред. та упоряд. Ростислав Радишевський]. К. : Кафедра, 2013. С. 230–232. (Київські полоністичні студії ; т. 22).
14. Бай О. Стилiстична своєрiднiсть поезiї Данила Братковського [Електронний ресурс] // Україна та Польща : минуле, сьогодення, перспективи : наук. зб. / Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, Ін-т Польщі ; [редкол. : Жулинський М. Г. (голова) та ін.]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2013. Т. 2. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/UPmcp_2013_2_5.pdf.
15. Бай О. Поезія Данила Братковського у світлі моралізаторських тенденцій бароко // Київські полоністичні студії : [зб. ст.] / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології, Каф. полоністики, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Міжнар. шк. україністики НАН України ; [редкол. : Радишевський Р. (відп. ред.) та ін.]. К. : Ун-т «Україна», 2016. (Київські полоністичні студії ; т. 27). С. 29–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/kps_2016_27_4.

16. Баранович Лазар. Меч духовный [Електронний ресурс]. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1666. 465 арк. URL : <http://old.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/371>.
17. Баранович Лазар. Суспільно-політичні вірші 70–80 рр. XVIIст. [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus124.htm>.
18. Бджола (промови і мудрості од Євангелія і од Апостола, і од святих мужів, і розум зовнішніх філософів) [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr72.htm>.
19. Берекета Б. В. Серце, сім разів розіп'яте : [Нарис] // Берекета Б. В. Вічні розмови : Нариси, репортажі, інтерв'ю. Луцьк : Надстир'я, 1998. С. 91–94.
20. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. І. Огієнко. К. : Українське Біблійне товариство, 2002. 1376 с.
21. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. : навч. посіб. К. : Академія, 2009. 424 с.
22. Білоус П. Вступ до літературознавства : навч. посіб. К. : Академія, 2011. 334 с.
23. Бірюліна О. Герб та генеалогія Данила Братковського // Третя наукова геральдична конференція (Львів, 4-5 листоп. 1993 р.) : Зб. тез повідомл. та доп. / АН України. Ін-т укр. археографії. Львів. від-ня, Укр. геральд. т-во та ін. Л. : [б. и.], 1993. С. 5–6.
24. Бірюліна О. Джерела до вивчення життя і творчості Данила Братковського // Волинь у житті та творчості письменників : зб. наук. праць / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа, 1999. С. 17–21.
25. Бітківська Г. В., Динниченко Т. А. Історія зарубіжної літератури XVII–XVIII століття : практикум. К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. 160 с.
26. Брехуненко В., Семергей Н. Конструювання українського історичного міфу в часи Гетьманщини [Електронний ресурс] // Історична пам'ять. 2016. Випуск 34–35. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6618/1/Brehunenko.pdf>.
27. Богатирьова К. Тема ідеального правителя у тлумаченні Станіслава Оріховського-Роксолана та Григорія Сковороди // Переяславські Сковородинівські

- студії: зб. наук. і праць [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. – Переяслав-Хмельницький : ФООП О. М. Лукашевич, 2013. Вип. 2. С. 24–29.
28. Бондарчук А. Данило Братковський – ім'я, повернуте історії // Літературна газета. 2003. 11–17 груд. (№ 46). С. 2.
29. Бондарчук А. Друге життя «діаманта у попелі»: Уперше в історії Української церкви канонізовано поета-мученика [Електронний ресурс] // День. 2013. 29 листопада. № 219. URL : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/druge-zhittya-diamanta-u-popeli>.
30. Боплан Гийом Левассер де. Описание Украины / пер. с фр. З. П. Борисюк; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Ющенко. М. : Древлехранилище, 2004. 576 с.
31. Борисенко К. Епіграми І. Величковського в контексті української літератури бароко // Літературознавчі обрії: Праці молодих учених України. К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2001. Вип. 2. С. 3–7.
32. Брант С. Корабль дураков [Електронний ресурс] // Себастиан Брант «Корабль дураков». Эразм Роттердамский «Похвала глупости. Навозник гонится за орлом. Разговоры запросто. Письма темных людей». Ульрих фон Гуттен «Диалоги». Москва : Художественная литература. 1971. URL : http://royallib.com/book/brant_sebastian/korabl_durakov.html.
33. Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий = Świat po części przeuzrzany : переклад : джерела : студії / пер. з пол., передм., прим. В. О. Шевчук ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т літератури ім. Т. Шевченка НАН України, Волин. краєзнав. музей, Волин. крайове братство св. ап. Андрія Первозваного (Луцьке Хрестовоздвиженське). Фототип. вид. Луцьк : Видавництво обласної друкарні, 2004. 463 с.
34. Братковський Данило // Українська загальна енциклопедія : Книга знання, багато ілюстрована, з кольоровими таблицями, мапами та образками : у 3 т. / [голов. ред. І. Раковський]. Львів – Станиславів – Коломия : Друк. Повітового союзу кооператив у Станиславові, 1935. Т. 1 : А–Ж. Стп. 391–392.

35. Братковський Данило // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : у 11 т. [Електронне видання] / [Голов. ред. В. Кубійович]. Париж–Нью-Йорк : Молоде життя, 1955. Т. 1 : Абаза–Голов'янку. С. 173. URL : <http://litopys.org.ua/encycl/euui016.htm>.
36. Братковський Данило // Українська Радянська Енциклопедія : у 16 т. / АН УРСР. Голов. ред. УРЕ. К. : УРЕ, 1960. Т. 2. С. 78.
37. Братковський Данило // Українські письменники : Біо-бібліографічний словник : у 5 т. / Укл. [і передм. написав] Л. Є. Махновець ; відп. ред. О. І. Білецький. К. : Держ. вид-во худож. літ., 1960. Т. 1 : Давня українська література (XI-XVIII ст.). С. 221–222.
38. Братковський Данило // Український Радянський Енциклопедичний Словник : у 3 т. / [за ред. М. Бажана]. К. : АН УРСР. Голов. ред. УРЕ, 1966. Т. 1. С. 229.
39. Братковський Данило // Романенчук Б. Азбуковник : Енциклопедія української літератури. Філадельфія, 1969. Т. 1. С. 423–424.
40. Братковський Данило // Українська література у портретах і довідках. Давня література–література XIX ст. : Довідник / [ред. кол. : С. П. Денисюк та ін.]. К. : Либідь, 2000. С. 31–32.
41. Вакула С. Данило Братковський: забутий і повернений діяч, поет та герой українців [Електронний ресурс] // Волинь Post. URL : <http://www.volynpost.com/blogs/314-danylo-bratkovskyj-zabutyj-i-povernenyj-diiach-poet-ta-geroj-ukrainciv>.
42. Величко С. Летопись событий в Югозападной России в XVII-м веке составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска запорожского, 1720 : в 4 т. К. : Изд. Врем. комис. для разбора древних актов, 1855. Т. 3. 568 с.
43. Величко С. Літопис : в 2 т. / [пер. з книж. укр. мови, вступ. ст., комент., геогр. та імен. покажч., упоряд. іл. В. Шевчук; Ред. кол.: О. В. Мишанич (відп. ред.) та ін.]. К. : Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с.
44. Величковський І. Твори / [вступ. ст. С. І. Маслової, В. П. Колосової, В. І. Кречотня ; підгот. тексту та комент. В. П. Колосової та В. І. Кречотня ; відп. ред. Л. Є. Махновець]. К. : Наукова думка, 1972. 191 с.

45. Величковський Іван. Вірші до Лазаря Барановича [Електронний ресурс] // Іван Величковський. Твори. К. : Наукова думка, 1972. URL : <http://litopys.org.ua/velych/vel03.htm>.
46. Величковський Іван. Епіграми. Із книжечки «Зегар з полузегарком...». Із книжечки «Млеко» [Електронний ресурс] // Ізборник. URL : http://litopys.org.ua/old17/old17_20.htm.
47. Величковський Іван. Поза циклами [Електронний ресурс] // Іван Величковський. Твори. К. : Наукова думка, 1972. URL : <http://litopys.org.ua/velych/vel12.htm>.
48. Вербич В. Голос майдану «Братський міст» (Луцьк : 1702–кінець 2-го тисячоліття) : [Вірш] // Вербич В. У полотно снігів : Поезія. Л. : Каменярь, 1999. С. 30.
49. Вишенський І. Твори / [з книжної української мови перекл. В. Шевчук ; передм. і приміт. В. Шевчука]. К. : Дніпро, 1986. 247 с.
50. Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів // Мовознавство. 1991. № 5. С. 37–41.
51. Віталій з Дубно. Діютра, сиречь зерцало альбо изображеніє известноє живота челоуѣческаго в мирѣ. Евѣе, 1612. 180 арк.
52. Возняк М. Поет шляхтич-хлопоман кінця XVII віку // Возняк М. Історія української літератури : у 3 т. Л. : Накладом т-ва «Просвіта», 1924. Т. 3 : Віки XVI–XVIII, ч. 2. С. 54–56.
53. Возняк М. Поет шляхтич-хлопоман кінця XVII віку // Возняк М. Історія української літератури: у 2 кн.. Львів : Світ, 1994. Кн. 2. С. 54–55.
54. Ворожбит І. Звичаї, вподобання та дозвілля шляхтича на сторінках «Хроніки європейської Сарматії» О. Гваньїні та «Опису України» Г. Л. де Боплана : система порівнянь [Електронний ресурс] // Українознавство. 2013. № 2. С. 114–117. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukr_2013_2_25.pdf.
55. Ворончук І. Населення Волині в XVI–першій половині XVII ст. : родина, домогосподарство, демографічні чинники : монографія / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. НДІ українознав. та всесвіт. історії. К. : [б. в.], 2012. 711 с.

56. Гадяцький договір [Електронний ресурс] // Studies.In.Ua. URL : <http://studies.in.ua/shpora-hukr/305-48-gadyackiy-traktat.html>.
57. Галич О. Теорія літератури : підручник для студ. філологічних спец. вищих навч. закладів / [Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв ; за наук. ред. О. Галича]. Вид. 4-те, стереотипне. К. : Либідь, 2008. 488 с.
58. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / [Упор. та перекл. з пол. о. Юрія Мицика ; Національний університет «Києво-Могилянська академія» ; Інститут історії НАН України ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Державний комітет архівів України; Українсько-канадський дослідно-документальний центр (Торонто)]. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1006 с.
59. Гей В. Данило Братковський // Гей В. Краплі на листі : поезії. К. : Рад. письменник, 1987. С. 46–47.
60. Герасименко Н. «Людина вчена, поет прекрасний!» (Данило Братковський у зображенні Самійла Величка) // Історія українського середньовіччя : Козацька доба : зб. наук. праць : у 2 ч. / НАН України. Ін-т історії України, Наук.-досл. фундація ім. О. Ольжича ; Ред. кол. : М. Ф. Дмитрієнко та ін. К. : [Б. м.] : [б.в.], 1995. Ч. 2. С. 92–101.
61. Гнатюк О. Українська духовна барокова пісня. Варшава ; Київ : Перевал, 1994. 188 с.
62. Горський В. Образ святості в давньоукраїнській культурі (на ґрунті аналізу «Києво-Печерського Патерика» // Українське бароко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації україністів ; [Відповідальний редактор Олекса Мишанич]. Київ, 27 серпня–3 вересня 1990 р. К. : Інститут української археографії, 1993. С. 65–71.
63. Горський В. Історія української філософії: Курс лекцій. К. : Наукова думка, 1997. 286 с.
64. Горський В. Філософія України доби Бароко. Києво-Могилянська Академія // В. С. Горський. Історія української філософії: Курс лекцій [Електронний ресурс]. К. : Наукова думка, 1996. URL : <http://thales2002.narod.ru/hor4.html>.
65. Гоць П. Данило Братковський // Гоць П. Євшан-пробудження. Луцьк : [б. в.], 1991. С. 26.

66. Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи [Електронний ресурс] // До історії української літератури. К. : Основи, 1997. URL : <http://litopys.org.ua/hrabo/hr07.htm>.
67. Гребінка Є. Рожа да хміль / Євген Гребінка [Електронний ресурс]. URL : <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/G/GrebinkaEP/Fables/RozhaDaXmil.html>.
68. Гріфіус А. Поезії / [з німецької пер. Олег Жупанський] // Всесвіт. 1990. С. 125–132.
69. Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці / Михайло Грушевський // Грушевський М. С. Духовна Україна : Збірка творів / [упор та дод І. Гирича, О. Дзюби, В. Ульяновського]. К. : Либідь, 1994. С. 136–255.
70. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. К. : Наукова думка, 1995. Т. VIII (роки 1629-1650). 856 с.
71. Гуменюк Н. Данило Братковський // Гуменюк Н. Однокрил: поезії. Луцьк : Надстир'я, 2000. С. 19–20.
72. Гуменюк Н. Данило Братковський: від Парнасу до Голгофи [Електронний ресурс] // Віче-інформ. URL : <http://www.viche.lutsk.ua/danylo-bratkovskyy-vid-parnasu-do-golgofy-id311/>.
73. Гуртовий Г. Козацький подвиг Данила Братковського // Волинь – край козацький : Іст.-краєзнав. нариси. Луцьк : Надстир'я, 2000. С. 211–215.
74. Гуцуляк І. Принципи поетики української барокової поетичної мови [Електронний ресурс] // Вісник Запорізького державного університету. 2001. № 2. С. 1–5. URL : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/662.pdf>.
75. Галятовський І. Ключ розуміння / [підготувала до видання І. П. Чепіга]. К. : Наукова Думка, 1985. 442 с.
76. Гізель Інокентій. Вибрані твори : у 3 т. / [упоряд. та заг. ред. Л. Довгої]. К. ; Львів : Свічадо, 2009. Т. 1, кн. 2 : Гізель Інокентій. Мирь съ Б[о]гомъ ч[е]л[о]веку, или покаяніе с[вя]т[о]е, примиряющее Б[о]гови ч[о]л[о]века... 358 с.
77. Давиденко Г. Історія зарубіжної літератури XVII–XVIII століття [Електронний ресурс]. URL : <http://westudents.com.ua/knigi/238-storya-zarubjno-literaturi-XVII-XVIII-stolttya-davidenko-gy.html>.

78. Дакаленко О. Шляхи формування новоєвропейської поезії у Німеччині XVII сторіччя : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Дніпропетровський національний ун-т ім. Олеся Гончара. Д., 2009. 19 с.
79. Данило Братковський – поет і громадянин : Матеріали наук.-краєзнав. конф., приуроченої 300-й річниці страти Данила Братковського, м. Луцьк, 22-23 листоп. 2002 р. : наук. зб. / ред. : А. Силюк ; Волин. облдержадміністрація, Волин. краєзнав. музей, Волин. крайове Братство св. ап. Андрія Первозваного, Волин. обл. т-во краєзнавців ; Осередок Укр. іст. т-ва при ВДУ ім. Лесі Українки. Луцьк : [б. в.], 2002. 156 с.
80. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII століття : Липинський В. Данило Братковський і його доба. Доманицький В. Вірші Данила Братковського / [авт. : В. Липинський, В. Доманицький]. К. : Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки, 1909. 25 с.
81. Данило Братковський // Бердо Г. Коротка бібліографія першоджерел української літератури. Торонто : Самвидав, 1998. С. 24.
82. Данило Братковський = Danylo Bratkovsky // Золота книга української еліти = Golden Book of Ukrainian Elite : Інформ.-імідж. альбом : у 6 т. / [ред. О. Онопрієнко]. К. : Євроімідж, 2001. Т. 1. С. 336–337.
83. Демчук Р. Український «сарматизм» як алгоритм організації спільноти [Електронний ресурс]. URL : <http://samumray.in.ua/stattya-ukra%D1%97niskij-sarmatizm-yak-algoritm-organizaci%D1%97-spilnoti-kandidit-filosofskix-nauk-ruslana-demchuk>.
84. Дербеньова Л. Бароко й класицизм як типологічно спільні системи // Східнослов'янська філологія : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Горлів. держ. пед. ін-т інозем. мов. Горлівка : ГГПІИЯ, 2007. Вип. 12. 2007. С.151–157.
85. Деркач Л. Визначальні риси бароко в українських риториках і поетиках XVII–XVIII ст. [Електронний ресурс] // Медієвіст. 2013. 08 лютого. URL : <http://www.medievist.org.ua/2013/02/xvixviii.html>.
86. Довбищенко М. Данило Братковський в суспільно-релігійному житті Волині останньої третини 17–початку 18 ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник / [ред. кол.

- Л.Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін.]. Дрогобич: Коло, 2014. Вип. XVII-XVIII. С. 143-153.
87. Діалог // Довідник з української літератури [Електронний ресурс]. URL : <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dovidnik/93.html>.
88. Довга Л. Соціальна утопія Інокентія Гізеля // Україна 17 століття : суспільство, філософія, культура. К. : Критика, 2005. С. 227–266.
89. Довга Л. Діалогізм в українській культурі: з поетичного світу Лазаря Барановича [Електронний ресурс] / URL : http://knmau.com.ua/chasopys/14_NBUV/docs/08_Dovga.pdf
90. Довга Л. Діалогізм як цінність та сутнісна характеристика української культури доби Бароко [Електронний ресурс] // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2012. № 4. С. 16–20. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vdakk/2012_4/4.pdf.
91. Довга Л. Моральні концепції українських інтелектуалів XVII ст. : уявлення про вірність і зраду [Електронний ресурс] // Культурологія. URL : http://knmau.com.ua/chasopys/05_NBUV/web/16_Dovga.pdf.
92. Довгалевський М. Поетика. (Сад поетичний) [Електронний ресурс]. К.: Мистецтво, 1973. 436 с. URL : <http://litopys.org.ua/dovg/dovg.htm>.
93. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці. : у 2 т. К. : Наукова думка, 1970. Т.1. Статті, розвідки. С. 80–220.
94. Духовна спадщина святих Отців. Том 4. Святий Йоан Ліствичник, святі преподобні Отці Варсануфій та Йоан, святий авва Доротей [Електронний ресурс] / [пер. з рос. Дам'яна Кічі]. Львів : Місіонер, 2002. 185 с. URL : http://www.truechristianity.info/ua/books/st_ioann_listvychnyk_download.php.
95. Евдокимов П. Женщина и спасение мира : О благодатных дарах мужчины и женщины / [пер. с фр. Кузнецовой Г. Н.]. Мн. : «Лучи Софии», 2009. 272 с.
96. Енциклопедичний словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди]. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.

97. Євлевич Хома. Лабіринт // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: у 2 ч. / Інститут філософії НАН України ; відп. ред. В.М. Нічик. Київ : Наукова думка : Ликей, 1995. Ч.1. С. 250-266.
98. Жарчинська О. Волинська Голгофа Братковського [Електронний ресурс] // Вісник. 17. 08. 2006. URL : <http://archive.visnyk.lutsk.ua/2006/8/17/2117/>.
99. Жулинський М. Данило Братковський – волинський «блоститель благочестя» // Українсько-польські літературні контексти доби Бароко : зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол., НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Міжнар. школа україністики ; відп. ред. і упоряд. Р. П. Радишевський. – К. : [б.в.], 2004. С. 370–382. (Київські полоністичні студії ; т. 6).
100. Зелінська О. Українська барокова проповідь : мовний світ і культурні витоки : монографія [Електронний ресурс]. К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. 421 с. URL : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/3390/1/Zelinska_mono.pdf.
101. Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті [Електронний ресурс] / АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [В. В. Німчук (відп. ред.) ; І. П. Чепіга (підгот. тексту) ; В. П. Колосова (іст.-літ. коментар) ; В. П. Колосова (вступ. ст.) ; І. П. Чепіга (вступ. ст.)]. К. : Наукова думка, 1971. 391 с. URL : <http://litopys.org.ua/klyment/kly04.htm>.
102. Зосимова О. Мотив *vanitas* в українських елегіях XVII–XVIII століть [Електронний ресурс] // Медієвіст. URL : <http://www.medievist.org.ua/2013/04/vanitas-vv.html>.
103. Зосимова О. Топос марності земних благ в українській бароковій поезії [Електронний ресурс] // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство. – 2009. – Вип. 1(2). – С. 34-41. URL : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nz1_2009_1\(2\)_8.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nz1_2009_1(2)_8.pdf).
104. Зосимова О. Мотив *vanitas* в українській та англійській бароковій епіграмі [Електронний ресурс] // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство. 2013. Вип. 4(1). С. 70–84. URL : <http://oaji.net/articles/2014/796-1401688142.pdf>.

105. Інтермедѳя на три персони: смерть, воин и хлопець [Електронний ресурс] // Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua/ukrinter/int14.htm>.
106. Іванек М. Мотив смерті в українському барокко // Варшавські українознавчі записки. Зошит 1. Варшава : Видають оо. Василяни, 1989. С. 97–109.
107. Ісаєвич Я. З доробку поетів Києво-Могилянської колегії // Київські полоністичні студії. Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки. : зб наук. праць / [відп. ред. та упор Р. Радишевський]. К. : [б. в.], 2010. Т. XVII. С. 352–356.
108. Ісіченко Ігор (Архієпископ). Історія української літератури [Електронний ресурс]. URL : <http://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij/istoria-ukraienskoie-literaturi-per-pol-hih-st>.
109. Ісіченко Ігор, Архієпископ. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів-Київ-Харків : Святогорець, 2011. 568 с.
110. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів: монографія / [відп. ред.: О. Г. Михайлюк]. Львів : Вища школа, 1988. 238 с.
111. Історія української літератури : у 8 т. / [ред. кол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; відп. ред. Л. Є. Махновець ; авт. тома: В. П. Колосова, В. І. Кречотень, Л. Є. Махновець, О. В. Мишанич]. К. : Наукова думка, 1967. Т. 1: Давня література (XI–перша половина XVIII ст.). 539 с.
112. Історія української літератури XIX ст. Михайло Старицький (1840–1904) [Електронний ресурс]. URL : http://www.ukrlit.vn.ua/info/history_xix/37.html.
113. Історія української літератури: у 12-ми т. / [ред. кол. : В. Дончик (голова) [та ін. ; заг. ред. В. Дончика ; авт. тому: М. Сулима, М. Корпанюк, Л. Ушкалов та ін.]. К. : Наукова думка, 2014. Т. 2 : Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.). 840 с.
114. Калантаєвська Г. Філософсько-етичне поняття і бачення світу в поезії Данила Братковського // Філологічні трактати. 2009. № 1. С. 29–36.
115. Калантаєвська Г. Українська література епохи Ренесансу та епохи Бароко. Латиномовна і польськомовна поезія. Полемічна література специфіка [Електронний ресурс]. URL : http://www.medievist.org.ua/2015/11/blog-post_11.html.

116. Канонізація св. муч. Данила Братковського. [Електронний ресурс]. URL : <http://www.cerkva.info/ru/pomestnysobor/3631-sv-danylo.html>.
117. Капнист В. Сочинения / [подгот. текста и примеч. Ю. Д. Иванов ; вступ. ст. Д. Д. Благой]. М. : Гослитиздат, 1959. 463 с.
118. Кеведо-и-Вильегас Франсиско де. Избранное [Електронний ресурс] // ЛитМир – Електронна Библиотека. С. 10. URL : <https://www.litmir.info/br/?b=92586&p=10>.
119. Кеведо-и-Вильегас Франсиско де. Испанский Парнас, двуглавая гора, обитель девяти кастильских муз [Електронний ресурс] // ЛитМир – Електронна Библиотека. С. 6. URL : <https://www.litmir.co/br/?b=56470&p=6>.
120. Києво-Могилянська академія в іменах : XVII-XVIII ст. : енциклопедичне видання / [відп. ред. В.С. Брюховецький; наук. ред., упоряд. З. І. Хижняк ; рец. Н. М. Яковенко]. К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. 733 с.
121. Києво-Печерський патерик [Електронний ресурс] / пер. із церковнослов. М. Кашуби і Н. Пікулик ; 2-ге вид., виправл. Л. : Свічадо, 2007. 192 с. URL : http://www.truechristianity.info/ua/books/kyiv_pechersk_patericon_download.php.
122. Киричук М. Волинь – земля українська : Ілюстр. нариси історії Волині: навч. посіб / М. Г. Киричук. 3-е вид., переглянута і значно доповн. (вип. 2). Луцьк : Вид-во «Волин. обл. друк.», 2000. Т. 1. До 60-х років XVI століття. 516 с.
123. Кіцький Войцех. Діалог про оборону України / [пер. В. Шевчук] // Слово багатоцінне: хрестоматія укр. л-ри, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга пол. XV-XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI-XVIII ст.) : В 4 кн. / упоряд. В. Шевчук, В. Яременко ; керівник проекту В. Яременко. К. : Аконт, 2006. Кн. 1: Література епохи Ренесансу (друга половина XV-XVI століття). Література раннього Бароко (80-ті роки XVI століття-1632 рік). С.602–620.
124. Клим'юк Ю. Художньо-стильові особливості епіграм та ксеній Івана Франка [Електронний ресурс] // Питання літературознавства. 1998. Вип. 5. С. 37–49. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_1998_5_7/.
125. Ковалів Ю. Жанрово-стильові модифікації в українській літературі : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : Київ. ун-т, 2012. 191 с.

126. Ковалів Ю. Романтична стильова течія в українській радянській поезії 20-30-х років (М. Бажан, Ю. Яновський, О. Влизько, Л. Первомайський). К. : Наукова думка, 1988. 128 с.
127. Коваль В. До проблеми автора барокового публіцистичного тексту [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека Інституту журналістики. URL : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1328>.
128. Ковальчук Г. Вивчаємо й популяризуємо рідкісні та цінні книги з бібліотечних фондів : (До виходу фототипічного перевидання книги Д. Братковського «Świat po szczęści przeżył») // Бібл. вісн. 2004. № 4. С. 15–17.
129. Компан О. На поклик альбатросів // Літ. Україна. 1986. 31 лип. С. 7.
130. Корж Н., Луцька Ф. Із скарбниці античної мудрості. К. : Вища школа, 1994. 351 с.
131. Корпанюк М. Данило Братковський: поет, патріот, «хлопоман» // Слово і час. 1991. № 11. С. 8–12.
132. Корпанюк М. Крайове та козацьке компілятивне літописання як історико-літературне явище / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Переяслав-Хмельниц. педін-т ім. Г. С. Сковороди. К. : Літопис-XX, 1997. 161 с.
133. Корпанюк М. Теорія хозаризму як міфологія в національному літописанні XVII – XVIII сторіч та її коріння // Гуманітарний вісник державного педагогічного інституту імені Григорія Сковороди : Науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький, 2000. С. 184–194.
134. Корпанюк М. Світоглядно-етичні аспекти образу смерті в поезії Г. Сковороди // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди ; упоряд. С. Л. Йосипенко, Я. М. Стратій ; відп. ред. І. П. Стогній. К. : [б.в.], 2003. С. 294–303.
135. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля (Українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI–XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище). К. : Смолоскип, 2005. 904 с.
136. Корпанюк М. Вірші Данила Братковського в опрацюванні Василя Доманицького [Електронний ресурс] // Василь Доманицький: особистість і науково-творча спадщина : [зб. пр. учасників наук. семінару, проведеного з нагоди 100-річчя від часу смерті

- вченого, 14-15 вересня 2010 р.] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкаська облдержадміністрація, Черкаський нац. ун-т. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. С. 84–94. URL : <http://kulk.ck.ua/files/zbirnuk-1.pdf>.
137. Косарева Г. Художня рецепція давньоукраїнських літературних пам'яток у творчості Валерія Шевчука : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2010. 19 с.
138. Костомаров Н. Мазепа и мазепинцы // Костомаров Н. Исторические монографии и исследования. СПб. : Изд-е Д. Е. Кожанчикова, 1885. Т. 16. 752 с.
139. Костомаров Н. Две русские народности / [обработ. текста и ред. А. П. Ковалевой ; авт. предисл. В. А. Дорошенко]. К.–Х. : Майдан, 1991. 72 с.
140. Кочубей Т. Розуміння людини крізь призму натуралістичних ідей професорів Києво-Могилянської Академії [Електронний ресурс]. // Науковий вісник Донбасу. 2012. № 4. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2012_4_8.pdf.
141. Кралюк П. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Луцьк : Надстир'я, 1996. 53 с.
142. Кралюк П. Образ світу в поезії Данила Братковського [Електронний ресурс] // Волинські новини. 16 липня. 2015. URL : <http://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuye-filosofiyi-rozumu-/obraz-svitu-v-poeziyi-danyla-bratkovskoho/>.
143. Крекотень В. Українська книжна поезія середини XVII ст. [Електронний ресурс] // Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto46.htm>.
144. Крекотень В. Українська література XVII століття / В. І. Крекотень // Українська література XVII ст. : Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. В. І. Крекотня. – Київ : «Наукова думка», 1987. – С. 5–25.
145. Кримський С. Менталітет українського бароко // Українське бароко : у 2 т. / [Кер. проекту Д. Наливайко ; наук. та літ. ред. Л. Ушкалов]. Х. : Вид-во «Акта», 2004. Т. 1. С. 23–45.
146. Крип'якевич І. Волинський повстанець. Данило Братковський, покараний смертю польським судом 1702 р. в Луцьку [Електронний ресурс] // Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua/rizne/kryp2.htm>.

147. Крип'якевич І. Історія України [Електронний ресурс] / [відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович; Упоряд. тексту, приміт., комент. Б. З. Якимович]. Л. : Світ, 1990. 519 с. URL : http://ruthenia.info/txt/vesna/krypyakevych/1_2.html.
148. Криса Б. Образ світу в українській поезії XVII–XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філолог. наук : спец. 10.01.02 «Українська література» / НАН України ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К., 1995. 48 с.
149. Криса Б. Пересотворення світу : українська поезія XVII–XVIII століть. Львів : Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1997. 216 с.
150. Кулиняк Д. Данило Братковський : Іст. поема // Київ. старовина. 1992. № 6. С. 36–46.
151. Культурологія. Конспект лекцій з навчальної дисципліни / [укладач Будицький М. В.]. Мелітополь : МДПУ, 2011. 115 с.
152. Кухар-Онишко О. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія. К. : Вища школа, 1985. 173 с.
153. Лабынцев Ю., Щавинская Л. Выбор Даниила Братковского / Ист.-краевед. о-во любителей киев. старины в Москве и др. 2-е изд. М. : [б.и.], 2004. 16 с.
154. Лабынцев Ю., Щавинская Л. Заветная книга Даниила Братковского / Департамент культуры г. Москвы, Управ. культуры ЦАО г. Москвы, ГУК г. Москвы «Библиотека украинской литературы», Отд. ист. укр. книги. М. : [б.и.], 2010. 52 с.
155. Лазаренко О. Лазар Баранович у контексті українсько-польськомовних контактів доби Бароко // Київські полоністичні студії. Українсько-польські літературні контексти доби Бароко : зб. наук. праць / [відп. ред. та упор Р. Радишевський]. К., 2004. Том VI. С. 530–542.
156. Лескинен М. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой. М. : Институт славяноведения РАН, 2002. 178 с.
157. Лизогуб В. Формування станових прав шляхти на українських землях у XVI–XVIII ст. [Електронний ресурс] // Форум права. 2010. № 3. С. 268–272. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_3_38.pdf.
158. Липинський В. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII століття // Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII століття :

- Липинський В. Данило Братковський і його доба. Доманицький В. Вірші Данила Братковського. К. : Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки, 1909. С. 3–15.
159. Лисенко-Ковальова Н. Польськомовна поезія в контексті давньої української літератури: тематика та художня специфіка [Електронний ресурс] // Медієвіст : Латиномовна українська література. URL : http://www.medievist.org.ua/2013/10/blog-post_25.html.
160. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки : тягар історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. : у 2 т. [пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої]. К. : Основи, 1994. Т. I. С. 83–110.
161. Литвин Т. Символіка бароко. Спроба філософського аналізу [Електронний ресурс] // Схід. № 2 (80). Березень-квітень, 2007. URL : <http://ukrlife.org/main/cxid/3lytvyn.doc>.
162. Литвинов В. Люди [Електронний ресурс] // Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. URL : <http://litopys.org.ua/lytv/lyt03.htm>.
163. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–початку XVII століть) : автореф. дис... д-ра філос. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». Київ : Б.в., 2003. 29 с.
164. Лицарство [Електронний ресурс] // Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%86%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>.
165. Лімборський І. Класицизм як художньо-естетична система: етапи становлення, художні форми, національні варіанти // Зарубіжна література в навчальних закладах : Щомісячний науково-методичний журнал. 02/2004. № 2 . С. 2–6.
166. Лімборський І. Європейське та українське Просвітництво : незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм. Черкаси : ЧДТУ, 2006. 364с.
167. Лімборський І. Парадигматика західноєвропейського та українського просвітництва : проблеми типології та національної ідентичності : дис... д-ра філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» ; 10.01.01 «Українська література» / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К., 2006. 413 арк.

168. Лімборський І. Парадигматика західноєвропейського та українського просвітництва : проблеми типології та національної ідентичності [Електронний ресурс] : автореф. дис... д-ра філол. наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство»; 10.01.01 «Українська література» / Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К., 2006. 40 с. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9B%D1%96%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%86.
169. Лімборський І. Теоретичний дискурс літературного класицизму в Україні та західноєвропейська естетична традиція (перша половина XIX ст.) [Електронний ресурс]. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/NaUKMA/Fil/2003_21/03_limborskyiv.pdf.
170. Лімборський І. Класицизм в українській літературі // Дивослово. 2011. № 1. С. 43–51.
171. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. К. : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 608 с.
172. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р. Т. Гром'як та ін.]. 2-ге вид., виправ., доп. К. : Академія, 2007. 752 с. (Серія «Nota bene»).
173. Лямпрехт О. В. Багатомовність як прикметна риса літератури українського бароко [Електронний ресурс] // Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2016. вип. 2 (84). С. 48–61. URL : <https://zenodo.org/record/268968/files/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8%2084-2-048-061.pdf>.
174. Лямпрехт О. В. Картина життя в польськомовній прозі Лазаря Барановича та письменників його кола [Електронний ресурс] // Теория литературы. Международный электронный научный журнал. 2016. Т. 2. № 12. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/kartina-zhittya-v-polskomovniy-prozi-lazarya-baranovicha-ta-pismennikov-yogo-kola>.

175. Лямпрехт О. В. Польськомовна українська проза гуртка Лазаря Барановича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2017. 20 с.
176. Мазепа І. Дума ілі пісня, написана 1698 року [Електронний ресурс] // Блог Олександра Білецького. URL : <http://biletskyi.blogspot.com/2008/09/1698.html>.
177. Макаров А. Світло українського бароко. К. : Мистецтво, 1994. 288 с.
178. Максимович М. О Богдане Братковском. (Письмо к В. Б. Антоновичу) // Максимович М. А. Собрание сочинений М. А. Максимовича : у 3 т. К. : Тип. М. П. Фрица. 1876. Т. 1 : Отдел исторический. С. 539–540.
179. Марсове поле: у 3 кн. / [упоряд., біограф. довідки та примітки В. О. Шевчук]. К. : Молодь, 1989. Кн.2 : Героїчна поезія на Україні: Друга половина XVII–початок XIX століть. 384 с.
180. Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII–першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні [Електронний ресурс]. К. : Наукова думка, 1983. 236 с. URL : <http://litopys.org.ua/masluk/mas.htm>.
181. Маслюк В. Поетики і риторики XVII–першої половини XVIII ст. і питання стилю барокко [Електронний ресурс] // Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII–першої половини XVIII ст. URL : <http://litopys.org.ua/masluk/mas06.htm>.
182. Матушек О. Символіка Богородиці у метатексті барокової літератури :_автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 1999. 19 с.
183. Махновець Л. Українські інтермедії XVII–XVIII ст.: пам'ятки давньої української літератури / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; підгот. Л. Є. Махновець ; вступ. ст. і відп. ред. М. К. Гудзій. К. : Вид-во АН УРСР, 1960. 239 с.
184. Махновець Л. Байки в українській літературі XVII-XVIII ст. / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; розвідка, підгот., прим. В. І. Крекотень ; відп. ред. Л. Є. Махновець. К. : Вид-во АН УРСР, 1963. 200 с.
185. Махновець Л. Сатира і гумор української прози XVI–XVIII ст. : [монографія] / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К. : Наукова думка, 1964. 480 с.

186. Мацеєвський Я. Пограниччя: специфіка польсько-українсько-білоруських взаємин у сарматській культурній формації // Київські полоністичні студії. Українсько-польські літературні контексти доби Бароко: зб. наук. праць / [відп. ред. та упор Р. Радишевський]. Київ, 2004. Том VI. С. 28–41.
187. Меркулов М. Тема праці у віршах Климентія Зіновієва і байках Григорія Сковороди // Переяславські Сковородинівські студії: зб. наук. праць. / [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. Переяслав-Хмельницьких : ФОП О. М. Лукашевич, 2013. Вип. 2. С. 83–87.
188. Микитюк Г. Бароковий концептизм поезії Данила Братковського [Електронний ресурс] // Волинь філологічна: текст і контекст. Мова і вірш : зб. наук. праць / [упоряд. Т. П. Левчук]. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. Вип. 16. С. 157–168. URL : esnuir.eenu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7243.
189. Минуле і сучасне Волині : Тези доп. та повідомлень III-ї Волин. іст.-краєзнав. конф. / Луцьк. пед. ін-т ім. Лесі Українки; Ред. кол.: Р. А. Арцішевський (відп. ред.) та ін. Луцьк : ЛДП, 1989. 278 с.
190. Миронова В. Античні автори в гомілетичі Києво-Могилянської Академії [Електронний ресурс] // Медієвіст. 19 грудня 2014. URL : http://www.medievist.org.ua/2014/12/blog-post_19.html.
191. Михайлюк О., Кічий І. Історії Луцька. Львів : Світ, 1991. 188 с.
192. Мірчук І. Світогляд українського народу : спроба характеристики). Прага : Накладом УВУ в Празі, 1942. Паг. 225-243.
193. Мовчан В. Естетика : Навчальний посібник [Електронний ресурс]. К. : Знання, 2011. 527 с. URL : http://info-library.com/book/88_Eстетика.html.
194. Наливайко Д. Спільність і своєрідність. Українська література в контексті європейського літературного процесу. К. : Дніпро, 1988. 395 с.
195. Наливайко Д. Поетики й риторики епохи Бароко // Українське бароко : у 2 т. / [Кер. проекту Д. Наливайко; наук. та літ. ред. Л. Ушкалов]. Х. : Акта, 2004. Т. 1. С. 217–264.

196. Наливайко Д. Українські неокласики і класицизм [Електронний ресурс]. URL : http://shron.chtyvo.org.ua/Nalyvaiko_Dmytro_Serhiiovych/Ukrainski_neoklasyky_i_klasytsy_zm.pdf.
197. Наливайко Д. Феномен українського бароко : типологія і специфіка // Українське бароко : у 2 т. / [Кер. проекту Д. Наливайко ; наук. та літ. ред. Л. Ушкалов]. Х. : Акта, 2004. Т. 1. С. 7–19.
198. Нарский И.С. Западно-европейская философия XVII века. М. : Высшая школа, 1974. 384 с.
199. Ничик В. Из истории отечественной философии конца XVII–начала XVIII в. К. : Наукова думка, 1978. 298 с.
200. Ніколенко О. Бачення світу та людини в 17 столітті // Ніколенко О. Бароко, класицизм, просвітництво : Посібник для вчителя. Х. : Веста, Ранок, 2003. С. 7–11
201. Ніколенко О. Гармонія класицизму: основні принципи та ознаки // Ніколенко О. Бароко, класицизм, просвітництво: Посібник для вчителя. Х. : Веста, Ранок, 2003. С. 67–73.
202. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України [Електронний ресурс]. К. : Український Центр духовної культури, 1997. 328 с. URL : <http://litopys.org.ua/nichyk/nich.htm>.
203. Новик О. Трансформація мотиву *memento mori* у творах романтиків // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. 2014. Випуск I. С. 33–41.
204. Новиков А. Український театр і драматургія: від найдавніших часів до початку ХХ ст. : монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 412 с.
205. Нудьга Г. Козак, філософ, поет / [ред. Л. Сенік; Благод. фонд-фундація ім. Г. Нудьги. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України]. Л., 1999. 206 с.
206. Оріховський С. Квінкункс [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/human/hum12.htm>.
207. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>.

208. Оріховський С. Про турецьку загрозу. Слово перше (до польської шляхи) [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/human/hum05.htm>.
209. Падокшын С. Пацей Іпацій: царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох. Мн. : Бел. навука, 2001. 118 с.
210. Паскаль [Блез]. Думки про релігію. Л. : Місіонер, 1995. 172 с.
211. Передирій І. Історіософські погляди В'ячеслава Липинського дореволюційного періоду [Електронний ресурс]. URL : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../I17_doc.pdf.
212. Перетц В. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII в. М. ; Л.: Наука, 1962. С. 137–161.
213. Перетц В. Угро-русский песенник начала XVIII в. // Перетц В. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. М. ; Л.: Изд-во АН СССР, 1962. С. 162–182.
214. Перлини Східних Отців / [зібрав Ю. Катрій]. 2-ге вид., доп. Л. : Місіонер, 1998. 344 с.
215. Петрук Н. Неформальна спільність і формування засад самоорганізації суспільства (на матеріалі історії українського бароко) // Українознавство. № 2. 2007. С. 216–220.
216. Петрук Н. Українська духовна культура XVI–XVII ст. : соціальна організація і формування простору національного буття : монографія. Хмельницький : ПП Ковалинський В. В., 2007. 288 с.
217. Петрук Н. Українська національна еліта як носій національної ідеї // Українознавство. 2009. № 2. С. 171–175.
218. Петрук Н. Ідеал духовної спільноти в культурі українського бароко [Електронний ресурс] // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць / [гол. ред. В. М. Вашкевич]. К. : ВІР УАН, 2012. Вип. 57. С. 441–447. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2012_57/Gileya57/F42_doc.pdf.
219. Писемність Київської Русі і становлення української літератури : зб. наук. праць / Інститут літератури АН УРСР ім. Т.Г. Шевченка; Відп. ред. В. І. Кречотень. К. : Наукова думка, 1988. 319 с.

220. Полоцкий С. *Вирши* / [Сост., подгот. текстов и комент. В. К. Былинина, Л. У. Звонаревой]. Минск : Мастацкая літаратура, 1990. 447 с.
221. Пом'яник. Волинське крайове Братство святого Апостола Андрія Первозваного (Луцьке Хрестовоздвиженське). Від року Божого 1618-го і далі / [ред. кол. : О. Бірюліна та ін.]. Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2000. 72 с.
222. Пришляк В. Данило Братковський в історичній оцінці Івана Крип'якевича // Данило Братковський – поет і громадянин : матеріали наук.-краєзнав. конф., приуроченої 300-й річниці страти Данила Братковського, м. Луцьк, 22-23 листоп. 2002 р. : Наук. зб. / ред. група А. Силюк [та ін.] ; Волин. облдержадміністрація, Волин. краєзнав. музей, Волин. крайове Братство св. ап. Андрія Первозваного, Волин. обл. т-во краєзнавців; Осередок Укр. іст. т-ва при ВДУ ім. Лесі Українки. Луцьк : [б. в.], 2002. С. 72–78.
223. Прокопович Ф. *Сочинения* [Електронний ресурс] / [под ред. И. П. Еремина]. М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР, [Ленингр. отд-ние], 1961. 501 с. URL : http://elib.gnpbu.ru/textpage/download/html/?book=prokopovich_sochineniya_1961&bookhl=.
224. Прокопович Феофан. *Філософські твори. Том I. Про риторичне мистецтво* [Електронний ресурс] // *Ізборник*. URL : <http://litopys.org.ua/procop/proc110.htm>.
225. Прокопович Феофан. *Філософські твори: у 3 т.* [Електронний ресурс]. К., 1980. Т. 2. Логіка. Натурфілософія або фізика. Етика. 552 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/procop/proc210.htm>.
226. Пучков П. *Социально-политические и исторические взгляды Джонатана Свифта* [Електронний ресурс]. URL : <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-politicheskie-i-istoricheskie-vzglyady-dzhonatana-svifta#ixzz48G5iJ8td>.
227. Радивилловский Антоний. *Венец Христовий, з проповедей неделных, аки з цветов рожаных, на украшение православно-кафолической святой восточной церкви, сплетеный, или казания недельные...* К. : Тип. Киево-Печерской лавры, 1688. 543 л.
228. Радишевський Р. *Українсько-польські літературні зв'язки XVI–XVIII ст. (деякі підсумки і перспективи дослідження)* // *Українська література XVI–XVIII століття та інші слов'янські літератури: зб. статей* / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. К. : Наукова думка, 1984. С. 186–206.

229. Радишевський Р. Бароковий концептизм поезії Лазаря Барановича // Українське літературне барокко : зб. наук. праць / [відп. ред. О. В. Мишанич]. К. : Наукова думка, 1987. С. 156–177.
230. Радишевський Р. Польськомовна українська поезія кінця XVI–початку XVII століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філологічних наук : спец. 10.01.01 «Українська література» ; 10.01.03 «Література слов'янських народів» / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К., 1996. 77 с.
231. Радишевський Р. Польське посередництво у формуванні українського бароко / Ростислав Радишевський // Київські полоністичні студії. Українсько-польські літературні контексти доби Бароко : зб. наук. праць / [відп. ред. та упор Р. Радишевський]. Київ, 2004. Том VI. С. 7–28.
232. Радишевський Р. Мовний дискурс у сарматській ідеології на українсько-польському пограниччі // Київські полоністичні студії : зб. наук. праць / [відп. ред. та упор. Р. Радишевський]. К., 2006. Т. VIII. С. 14–34.
233. Ренессанс. Барокко. Класицизм : Проблема стилей в западно-европейском искусстве XV–XVII веков / [отв. ред. Б. Р. Виппер, Т. Н. Ливанова]. М. : Наука, 1966. 349 с.
234. Розвиток філософської думки в Україні : навч. посібник [Електронний ресурс] / [за ред. проф. Ю. М. Вільчинського]. 3-тє вид., перероб. і доп. К. : КНЕУ, 2014. 327 с. URL : http://irbis.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/6953/1/vilchynskyi__14.pdf.
235. Романюк Н. Світ, Данилом оглянутий... [Електронний ресурс] // Україна молода. 28.11.2014. № 178. URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/regions/75/164/0/14337/>.
236. Рязанцева Т. Змалювати думку... (Концептизм як напрям метафізичної поезії в літературі Європи доби бароко) / Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка НАН України. К. : Українська книга, 1999. 144 с.
237. Савчук О. Творчість Павла Русина з Кросна і деякі питання рецепції латинської традиції в українському віршуванні XVI–XVIII ст. : дис... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. К., 1994. 209 с.

238. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI–перша половина XVII ст.) / Міжнар. фонд «Відродження». К. : Либідь, 1998. 296 с.
239. Сафонов Ю. М. Концепція духовності керівника держави в літописі Самійла Величка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» [Електронний ресурс] / Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 1998. 17 с. URL : [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A1%D0%B0%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%AE\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A1%D0%B0%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%AE$).
240. Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества. : у 21 т. / [Под ред. Е. К. Редина]. Харьковъ: Типографія «Печатное дѣло» кн. К. Н. Гагарина, 1905. Т. 16. Труды Хароковской комиссії по усторойству XIII Археологическаго съѣзда въ г. Екатеринославѣ. 830с., разд. паг.
241. Св. Йоан від Хреста. Сходження на гору Кармель. Темна ніч / [пер. А. Маслоуха]. Львів: Свічадо, 2012. 656 с.
242. Св. Иоанн Златоуст. Полное собрание творений: в 12 т. М. : Изд-во «Православная книга», 1991. Т. 1, кн. 2. 496 с.
243. Свіфт Дж. Мандри до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спершу лікаря, а потім капітана кількох кораблів [Електронний ресурс] / [пер. Ю. Лісняка]. URL : http://ae-lib.org.ua/texts/swift__gulliver__ua.htm.
244. Семенюк Л. Духовні заповіді волинських шляхтичів Василя Загоровського і Данила Братковського : типологічний аспект [Електронний ресурс] // Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2008. URL : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3551/3/6709.pdf>
245. Семенюк Л. Зооморфні образи української барокової поезії (на матеріалі віршів Данила Братковського) // Слово і час. № 4. 2011. С. 89–96.
246. Семенюк Л. Образ Данила Братковського у віршах волинських поетів [Електронний ресурс] // Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи : наук. зб. / [гол. ред. Оляндер Л. К. ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки]. Луцьк : Волин. нац.

- ун-т ім. Лесі Українки. 2012. Т. 1. С. 28–33. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/UPmcp_2012_1_10.pdf.
247. Сидоренко Г. Українське віршування (Від найдавніших часів до Шевченка). К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. 141 с.
248. Силабіка, силабічне віршування [Електронний ресурс] // Літературне місто. Онлайн-бібліотека української літератури. Освітній онлайн-ресурс. URL : <http://litmisto.org.ua/?p=17579>.
249. Синило Г. Экклесиаст как метатекст эпохи барокко [Електронний ресурс] // Серия «Symposium», Барокко и классицизм в истории мировой культуры / Материалы Международной научной конференции Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. Выпуск 17. С. 32. URL : <http://anthropology.ru/ru/text/sinilovg/ekkesiast-kak-metatekst-epohi-barokko>.
250. Сковорода Г. Твори : в 2 т. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. 531 с.
251. Слабошпицький М. Страта поета в Луцьку // Слабошпицький М. З голосу нашої Клію. К. : Махаон, 2003. С. 172–173.
252. Сліпушко О. М. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов) : Нац. характер, суспіл. мораль і духовність давніх українців у тварин. архетипах, міфах, символах, емблемах / [ред. : Л. Мірошніченко]. К. : Дніпро, 2001. 140 с.
253. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / [переклад з англійської. Редактор В. Івченко]. К. : Основи, 1994. 223 с.
254. Совтис Н. Українська мова в польській літературі XVI–XIX ст. // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2013. Вип. 9. С. 382–390
255. Солецький О. Валерій Шевчук – дослідник та інтерпретатор українського літературного барокко [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 01. 01 «Українська література». Івано-Франківськ, 2008. URL : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=190].
256. Софронова Л. А. Принцип отражения в поэтике барокко // Барокко в славянских культурах : сб. ст. / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; [редкол. : А. В. Липатов и др.]. М. : Наука, 1982. С. 78–102.

257. Співак В. Антоній Радивилівський як представник «нового духівництва» XVII ст. [Електронний ресурс]. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ukralm_2013_14_47.pdf.
258. Співак В. Милостиня як обов'язок багатія в проповідницькій спадщині Антонія Радивилівського [Електронний ресурс] // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. праць. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. № 19 (32). С. 65–75. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nchnpu_07/2008_19.pdf.
259. Станіславський В. В. Братковський Данило Богданович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України / [редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України]. К.: В-во «Наукова думка», 2003. Т. 1: А–В. 688 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Bratkovskyj_D.
260. Старицький М. Остання ніч : Іст. драма в двох картинах // Киевская Старина. К., 1899. Т. 67. № 10. С. 50-92.
261. Стратій Я. Вишенський Іван [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/fdm/fdm06.htm>.
262. Стретерн П. Фома Аквинський за 90 минут [Електронний ресурс] / [перевод с англ. С. Зубкова]. URL : http://www.lhpa.net/ru/files/Biografiya/Stretern_Foma_Akvinskiy_za_90_minut.doc.
263. Сулима М. Про версифікаційні особливості книжної україномовної поезії середини XVII ст. [Електронний ресурс] // Ізборник. URL : <http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto47.htm>.
264. Сулима М. Українське віршування кінця XVI–початку XVII ст. / [відп. ред.: В. І. Кречотень ; АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка]. К. : Наукова думка, 1985. 147 с.
265. Сухарева С. Літературно-релігійна полеміка Мелетія Смотрицького та Петра Скарги: особливості стилю і мовлення // Київські полоністичні студії : [матеріали ювіл. Міжнар. інтердисциплінар. конф. «Польсько-український бюлетень : європейська традиція діалогу культур» (22-24 верес. 2010 р.)] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка,

- Ін-т філол. [та ін.] ; [відп. ред. та упоряд. Р. П. Радишевський]. К. : Університет «Україна», 2011. Т. XVIII. С. 121–125.
266. Сухарева С. Польськомовний виступ Андрія Мужиловського на захист православ'я // Світлана Сухарева // Київські полоністичні студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. [та ін.] ; [відп. ред. та упоряд. Р. П. Радишевський], Т. XIX. К. : Університет «Україна», 2012. – С. 245-249.
267. Сухарева С. Феномен польськомовної літератури в давньому українському письменстві // Київські полоністичні студії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. [та ін.] ; [відп. ред. та упоряд. Р. П. Радишевський]. К. : Кафедра, 2013. Т. XXII. С. 335–337.
268. Сухомлинов О. Контексти прояву культурного пограниччя на колишніх землях східної Речі Посполитої [Електронний ресурс] // Медієвіст. 19 лютого. 2013. URL : http://www.medievist.org.ua/2013/02/blog-post_5817.html.
269. Томашевський Н. Театр Кальдерона [Електронний ресурс]. URL : http://www.lib.ru/POEZIQ/KALDERON/calderon0_6.txt.
270. Транквилион-Ставровецкий К. Євангелие учительное. Рахманов, 1619. Ч. 1. 360 арк.
271. Третяк К. Українське бароко як вираз національної ідеї в архітектурі // Етнічна історія народів Європи. 2001. № 9. С. 40–43.
272. Трюхан О. Мотив гріха і покари як провідний у творчості Данила Братковського [Електронний ресурс] // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки / [гол. ред. Зарва В. А.; Берд. держ. пед. ун-т]. Бердянськ: Вид-во БДПУ. 2014. Випуск II. С. 78–88. URL : <http://www.bdpu.org/sites/bdpu.org/files/ifsk/stat/2truhan.pdf>.
273. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / [ред. тому Ф. П. Погребенник; упор. та прим. О. І. Дея і С. Й. Грици]. К. : Наукова думка, 1977. Т. 9. 430 с.
274. Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / [упоряд., приміт. В. І. Кречотня]. Київ: «Наукова думка», 1987. 608 с.
275. Українське бароко : у 2 т. / [Д. Наливайко (керівник проекту) ; Д. Горбачов та ін. (ред. кол.)]. Х. : Акта, 2004. Т. 1. 636 с.

276. Українське бароко : у 2 т. / [Д. Наливайко (керівник проекту) ; Д. Горбачов та ін. (ред. кол.)]. Х. : Акта, 2004. Т. 2. 412 с
277. Українські гуманісти епохи Відродження : антологія: у 2 ч. / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ; упоряд. , передм. В. Д. Литвинов, худ. О. Я. Вишневський, відп. ред. В. М. Нічик. К. : Наукова думка; Основи, 1995. Ч. 2. 432 с.
278. Ушкалов Л. «Ще як були ми козаками...». Тема свободи в українській традиції [Електронний ресурс]. URL : http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/18886-shhe-yak-buli-mi-kozakami-tema-svobodi-v-ukrayinskij-tradiciji.html.
279. Ушкалов Л. Світ українського барокко : Філол. Етюди. Х. : Око, 1994. 109 с.
280. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. Х. : Акта, 1999. 216 с.
281. Ушкалов Л. Українська барокова поезія // Українське бароко : у 2 т. / [наук. та літ. ред. Л. Ушкалов]. Х. : Акта, 2004. Т. 1. С. 265–329.
282. Франко І. Що то була панщина? // Твори : в 20 т. / [редколегія : Корнійчук О. Є., Білецький О. І., Козланюк П. С., Копиця Д. Д., Омеляновський М. Е.]. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1954. Т. 19. Філософські, економічні та історичні статті. С. 325–330.
283. Франко І. «Жарт непотребний». Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. К. : Наукова думка, 1986. Т. 43 (Фольклористичні та літературно-критичні праці). С. 194–241.
284. Франко І. Характеристика руської літератури XVI–XVIII століть // Європейське Відродження та українська література XVI–XVIII ст. / [відп. ред. Олекса Мишанич]. К. : Наукова думка, 1993. С. 342–372.
285. Хижняк З., Маньківський В. Історія Києво-Могилянської академії. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 184 с.
286. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа / [ред. Вікторія Храмова]. К. : Фенікс, 1992. С. 3–35.
287. Циборовська-Римарович І. Історико-книгознавчий огляд примірників книжки Д. Братковського «Світ, розглянутий по частинах» з фондів НБУВ // Братковський Данило. Світ, по частинах розглянутий = Swiat po czesci przeuzrzany. Фототипічне

видання. Переклад. Джерела. Студії / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Волин. краєзнав. музей, Волин. крайове братство Св. ап. Андрія Первозванного (Луцьке Хрестовоздвиженське). Луцьк : Вид-во «Волин. обл. друк.», 2004. С. 425–436.

288. Циганок О. З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. / НАН України Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. К. : Пед. Преса, 1999. 104 с.

289. Циганок О. Польськомовні епітафії в українських поетиках XVII – першої половини XVIII ст. // Київські полоністичні студії / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка (Ін-т філол.) [та ін.] ; [наук.ред. та упоряд. Ростислав Радишевський]. К. : Університет «Україна», 2012. С. 240–244. (Київські полоністичні студії ; т. 19).

290. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року) / Ін-т дослідів Волині. Вінніпег, 1986. Т. 2. 578 с.

291. Цігенаус А. Есхатологія : майбутнє створеного в Бозі / А. Цігенаус ; [пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк]. – Львів : Свічадо, 2006. – 352 с.

292. Чижевський Д. Барокко [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/chyzh/chy10.htm>.

293. Чижевський Д. Поза межами краси (До естетики барокової літератури). Нью-Йорк : Українсько-американське видавниче товариство, 1952. 22 с.

294. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. Авґсбург-Монреаль : Накладом Т-ва Прихильників УВАН, 1978. 16 с.

295. Чижевський Д. Григорій Сковорода [Електронний ресурс] // Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. К. : Орій, 1992. С. 43–79. URL : <http://litopys.org.ua/chyph/chyph05.htm>.

296. Чижевський Д. Історія української літератури. Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.

297. Чижевський Д. До проблем бароко [Електронний ресурс] // Чижевський Д. Українське літературне бароко. К., 2003. С. 331–342. URL : <http://litopys.org.ua/chyzh/chyb15.htm>.

298. Чижевський Д. Українське літературне барокко : Вибрані праці з давньої літератури / [О. Прицак (голова ред. кол.); О. Мишанич (підготов. вид., передм.) ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України]. К. : Обереги, 2003. 575 с.
299. Чижевський Д. Український літературний барок : Нариси / [підготовка тексту та мовна редакція Леоніда Ушкалова ; вступна стаття Олекси Мишанича]. Харків : Акта, 2003. 460 с.
300. Чонка Т. Діалог «автор – герой – читач» у творчості Володимира Набокова : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Т., 2007. 20 с.
301. Чуйко К. Класицизм як художній напрям у літературі та інших видах мистецтва XVII ст. Філософське й естетичне підґрунтя класицизму. Основі правила класицизму // Зарубіжна література в школі. 2011. № 18. С. 10–19.
302. Шалагинов Б. «Веймарский классицизм» или «Веймарская классика»? (У истоков современного мифотворчества) [Електронний ресурс]. URL : http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/405/Shalaginov_Vejmarskij.pdf;jsessionid=5F089D887E1A5D67AD764A111BE2DE4C?sequence=1.
303. Шаповал М. Класицистична поетика : аспекти й шляхи розвитку (XV–XVI ст.) // Слово і час. 2000. № 5. С. 60–62.
304. Шевченко І. Польща в історії України [Електронний ресурс] // Ізборник [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/ishevch/ishev10.htm>.
305. Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє [Електронний ресурс]. URL : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm>.
306. Шевчук В. Гілка барокової поезії // Жовтень. № 7. 1981. С. 120–125.
307. Шевчук В. Братковський Данило Богданович // Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / [редкол. : І. О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін.; АН УРСР. Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка та ін.] – К. : Голов.ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. Т. 1. – С. 230.
308. Шевчук В. Діамант у попелі : (Про Данила Братковського як поета й людину) // Шевчук В. Дорога у тисячу років : Роздуми, статті, есе. К. : Рад. письменник, 1990. С. 165–171.

309. Шевчук В. Подвиг Данила Братковського // Шевчук В. Із вершин та низин : Книжка цікавих фактів із історії української літератури. К. : Дніпро, 1990. С. 162–164.
310. Шевчук В. Мова і витворення культурних і духовних цінностей (XVI-XVIII ст.) // Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. К. : Либідь, 2004. Кн. 1. Ренесанс. Раннє бароко. С. 83–94.
311. Шевчук В. Про Данила Братковського – поета й людину // Братковський Д. Б. Світ, по частинах розглянутий = Świat po części przezyrzany : переклад : джерела : студії / [пер. з пол., передм., прим. В. О. Шевчук ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т літератури ім. Т. Шевченка НАН України, Волин. краєзнав. музей, Волин. крайове братство св.ап. Андрія Первозваного (Луцьке Хрестовоздвиженське)]. Фототип. вид. Луцьк : Видавництво обласної друкарні, 2004. С. 5–32.
312. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI – XVIII століть : у 2 кн. К. : Либідь, 2004. Кн. 1. Ренесанс. Раннє бароко. 401 с.
313. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI – XVIII століть : у 2 кн. К. : Либідь, 2005. Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. 726 с.
314. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Вчення про державу, право й закон Фоми Аквінського // Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень [Електронний ресурс]. К.: Юрінком Інтер, 1999. 304 с. URL : http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Shuizenko/90.html.
315. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. К. : Генеза, 1997. 312 с.
316. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. К. : Критика, 2002. 416 с.
317. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI–до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене. К. : Критика, 2008. 472 с.
318. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 4-е. К. : Критика, 2009. 584 с.
319. Яковина О. Метафізична українська поезія другої половини XVII століття : семантико-художня парадигма : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 01. 06 «Теорія літератури» / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2001. 19 с.

320. Яковина О. Метафізика в поезії: Україна XVII століття. Л. : Науково-видавничий центр «Опілля-Л», 2010. 216 с.
321. Янів В. Нарис української культури. Друге, скорочене видання. Нью-Йорк : Видання Шкільної Ради, 1985. 97 с.
322. Яременко В. Два століття київської поезії // Аполлонова люття: поети XVII–XVIII ст. / [передм. В. Яременка ; упор. та прим. В. Маслока, В. Шевчука, В. Яременка ; за ред. В. Кречотня]. К. : Молодь, 1984. С. 5–20.
323. Baranowicz Ł. Lutnia Apollinowa każdej sprawie gotowa [Електронний ресурс]. Kijow : Z typography Kijowo-Pieczarskiej, 1671. 560 s. URL : <http://old.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/371>.
324. Baranowicz Łazarz. Nowa miara starej wiary. Nowogrodek Siewierski, 1676. 354 s.
325. Bentkowski F. Historia literatury polskiej. Warszawa ; Wilno, 1814. T. 1. 710 s.
326. Borek P. Nowe materiały do biografii Daniela Bratkowskiego // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą / [Mariusz R. Drozdowski, Wojciech Walczak, Katarzyna Wiszowata-Walczak (red.)]. Białystok : Instytut Badań na Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012. С. 1103–1118.
327. Bratkowski (Daniel) // Encyklopedia Powszechna / [K.W. Wójcicki, L. Rogalski, J. Pankiewicz, F. Lewestam, F.M. Sobieszczański, J. Bartoszewicz (red.)]. Warszawa : wydał S. Orgelbrand, 1860. T. 4 : Bol–Cec. S. 299.
328. Bratkowski ... // Boniecki A. Herbarz Polski / [Uložyl i wydał A. Boniecki].– Warszawa : Skład główny Gebethner i Wolff, 1900. T. 2, cz. 1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. S. 113–114.
329. Bratkowski Daniel // Estreicher K. Bibliografia polska. Krakow : Wyd. Akad. Umiejetnosci, 1894. Cz. 3, t. 2 [ogolnego zbioru t. 13] : Stolecie XV-XVIII : W ukladzie abecadlowym. S. 322.
330. Bratkowski Daniel. Świat po części przezyrzany. Do druku podany. W Krakowie: w Drukarni Franciszka Cezarego, J. K. M. y J. M. X. Biskupa Krakowskiego Xiezecia Siewierskiego Typografa. Roku Panskiego, 1697.
331. Lithos abo kamień z procu prawdy Cerkwie świętej prawosławnej ruskiej... // Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов,

- составленной при Киевском, Подольском и Волынском Генерал- Губернаторстве. К. : Тип. Г. Корчак-Новицкого, 1893. Ч.1. Т. IX. С. 1–414.
332. Łużny R. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska: z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII ww. Kraków : Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1966. 170 s.
333. Mickiewicz A. Klasycyzm w literaturze polskiej [Електронний ресурс]. URL : http://adam-mickiewicz.wyklady.org/wyklad/487_klasycyzm-w-literaturze-polskiej.html.
334. Mikulski T. Bratkowski Daniel // Polski Słownik Biograficzny / [Konopczyński Władysław (Red.); Pol. Akad. Umiejętności]. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1936. T. 2, z. 1. S. 414.
335. Poeci polskiego baroku / [Opracowały Sokołowska J., Żukowska K.]. Warszawa, 1965. T. 1–2.
336. Radyszewskýj R. Poezja polskojęzyczna na Ukrainie w XVII wieku. Kraków : Polska Akademia Nauk, 1996. 99 s.
337. Radyszewskýj R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku: Monografia. Kraków: Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 1996. Część I. 282 s.
338. Roksolański Parnas. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku: Antologia / Wybrał i opracował Rostysław Radyszewskýj. Kraków: Wydawnictwo naukowe DWN, Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 1998. Część II. 415 s.
339. Rothe Hans. Vom Barok Klassizismus in der polnischen Dichtung der Ukraine Lazar Baranovyč und Jan Ornowski // Necessitas et ars. Studia staropolskie dedykowane prof. J. Pelcowi, hg. v. Barbara Otwinowska, Alina Nowicka-Jeżowa, Jerzy Kowalczyk, Adam Karpiński. Warszawa, 1993, Bd. 1, S. 47–55.
340. Sarbiewski M. K. O poezji doskonałej, czyli Wergiliusz i Homer / [Przelia; oprac. S. Skimina]. Wrocław, 1954.
341. Sarbiewski M. K. Wykłady poetyki (Praprecepta poëtica). Wrocław–Kraków, 1958.
342. Sylwestr Kossow, bp. Exegesis, to iest danie sprawy o szkołach kiowskich y winnickich // Архив Юго-Западной России / издаваемый временною комиссией для

разбора древних актов высочайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генерал-Губернаторе. К. : Лито-Типогр. Акц. Об-во Н. Т. Корчак-Новицкаго, 1914. Ч. 1, т. 8, вып. 1. С. 422–447.

343. Vincenz Andrzej. Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej. Seria: Biblioteka Narodowa: Seria I. Wrocław : Wydawnictwo: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. 467 s.

344. Wagilewicz J. Pisarze polscy Rusini. Pszemyśl, 1996. 318 s.